

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jana Gerleová

Počátky a vzestup pánů z Házmburka

The Origins and Rise of Lords of Házmburk

V Praze 2018

vedoucí práce: prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

Poděkování:

Můj největší dík patří především panu prof. PhDr. Josefu Žemličkovi, DrSc., kterého si velice vážím, za jeho cenné rady, trpělivost a vstřícnost. Děkuji rovněž svým kolegům a věrným přátelům Tadeáši Kovaříkovi, Petrovi Pribilincovi, Ferdinandu Křížovi, Josefu Jodasovi, Davidu Juříčkovi, Adamu Dušákovi, Jakubovi Izdnému a slečnám Tereze Vlkové, Darje Stomatové a Valentíně Karlíkové za jejich mnohaletou podporu. A v neposlední řadě děkuji svým rodičům. Tatínkovi za nadhled a zdravý způsob nahlížení na vysokoškolské studium a mamince za to, že po léta trpělivě nesnášela studentský nepořádek v mém pokoji.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne Jana Gerleová

Abstrakt

Studium české nobility patří v současné době v historiografii k vyhledávaným tématům. Pro historický výzkum se nabízí celá řada panských a šlechtických rodů, jejichž vývoj, genealogie, majetkové poměry a vazby k panovníckému dvoru nebyly dosud podrobněji zpracovány. Právě z tohoto důvodu jsem si již jako téma své bakalářské práce vybrala rod Buziců se zaměřením na jeho valdeckou větev. Členové rodu Buziců obklopovali česká knížata a krále již od počátků českého „státu“. Zmínky o nich tak nalezneme v mnoha pramenech jak diplomatické, tak vyprávěcí povahy. V diplomové práci jsem se proto rozhodla pokračovat s výzkumem historie tohoto rodu dále. Práce bude především zaměřena na další odnož tohoto rodu, a to pány ze Žebráka. I mezi nimi nalezneme mnoho významných osobností. Jednou z nich byl Zbyněk Zajíc ze Žebráka, který ve 30. letech 14. století směnil s králem Janem Lucemburským prosperující žebrácké panství za menší, ale výnosnější panství budyňské. Zbyněk od krále odkoupil i nedaleký hrad Klapý, jež dle svého přízviska přejmenoval na Házmburk. Z pánů ze Žebráka se stali páni z Házmburka. Práce se bude zabývat počátky pánů ze Žebráka v jejich podbrdské doméně, následnou směnou panství a pokračováním rodu na Litoměřicku. Zmapována bude nejen genealogie rodu, aktivita jeho členů v rámci dvora a politická činnost, ale i majetkové poměry a vnější reprezentace.

Klíčová slova: středověk, šlechta, Žebrák, Házmburk, Klapý, Budyně, hrad, sídlo, fundace

Abstract

Nowadays, study of Czech nobility is one of the most popular topic in historiography. For historical research, there are a number of aristocratic families whose development, genealogy, property relations and ties to the king's court have not yet been elaborated in more detail. This was the reason why I chose genus of the Buzic with the focus on the Lords of Valdek as a topic for my bachelor thesis. Members of the Buzic family surrounded Czech princes and kings from the beginning of the Czech "state". We can find the notes and informations about them in many diplomatic and narrative documents. I decided to continue with the research of the history of this family also in my diploma thesis. My thesis focus primarily on the next part of this family, the Lords of Žebrák. Also among them there was many interesting and notable nobles. One of the most important was Zbyněk Zajíc of Žebrák. In the thirties of the 14th century he changed the castle Žebrák and the villages that belonged to this castle with King Jan of Luxemburg for the castle Budyně and the others villages. The Budyně domain was smaller but more profitable than Žebrák domain. Zbyněk also bought from the

King the castle Klapý, which is nearby Budyně castle, and he renamed it after his nickname like Házmburk (in German: the hare castle). This way the Lords of Žebrák became the Lords of Házmburk. My diploma thesis will describe the beginnings of the Lords of Žebrák in their domain in Brdy, the subsequent exchange of castles and villages and the continuation of the family in Házmburk domain. Genealogy of the genus, activity of its members within the court and political activity, as well as property relations and external representations will be described.

Key words: Middle Ages, nobility, Žebrák, Házmburk, Klapý, Budyně, Castle, Residence, Foundation

Obsah

1. Úvod a cíle práce	7
2. Prameny a literatura	9
3. Původ rodu zajíce a kance	15
4. Zajíci ze Žebráka	25
5. Zbyněk Zajíc z Házmburka – poslední Žebrák.....	32
5. 1. První léta u dvora	32
5. 2. Velké stěhování.....	35
5. 3. Mezi otcem a synem.....	40
5.4. Po boku českého krále a římského císaře.....	45
5. 5. Potomci prvního házmburského Zajíce.....	60
6. Brdské dominium – kolébka Zajíců.....	62
7. Hrad Budyně.....	71
8. Hrad Klapý – Zaječí hrad.....	79
Závěr	85
Prameny	89
Literatura.....	92
Obrazová příloha.....	96

1. Úvod a cíle práce

Příslušníci rodu Buziců se nesmazatelně zapsali do české historie. Česká knížata a krále doprovázeli na významných diplomatických cestách a po jejich boku nasazovali své životy na válečných taženích. Ačkoli se v posledních letech středověké šlechtické rody těší pozornosti mnoha historiků, studiem Buziců se zatím zabývala jen hrstka z nich.

Mě samotnou k rodu s hlavou divoké svině v erbu přivedla návštěva jeho bývalé chlouby, hradu Valdeka. Zřícenina byla tehdy skryta očím veřejnosti ve Vojenském újezdu Brdy. Právě její nepřístupnost a divoká příroda v okolí dodaly ruině nezapomenutelné kouzlo. Proto, když jsem si před lety vybírala téma své bakalářské práce, padla moje volba právě na valdecké pány. Chtěla jsem se dozvědět více o osudech lidí, kteří se z oken hradu dívali do krajiny v době jeho největší slávy.

Ve své bakalářské práci jsem se zabývala valdeckým rodem od prvního písemně doloženého předka. Těžiště mého výzkumu se pak vázalo především k druhé polovině 13. století a počátku 14. století, kdy podbrdskou doménu Buziců ovládal Oldřich Zajíc z Valdeka, jeho syn Zbyslav Zajíc z Třebouně a jeho vnuk Vilém Zajíc z Valdeka. Právě Oldřich Zajíc položil základy rodové moci na širším Hořovicku. V brdských lesích vystavěl hrad Valdek, reprezentativní sídlo rodu, a nedaleko, na důležité dopravní a obchodní tepně mezi Prahou, Řeznem a Norimberkem, zřídil na skalním ostrohu hrad Žebrák. Šlechtic, jenž patřil do okruhu nejvěrnějších společníků českého krále Přemysla Otakara II., neopomenul ani fundace církevní. Nedaleko hradu Valdeka založil na počátku druhé poloviny 13. století klášter Ostrov, kde měli být jeho potomci pohřbíváni a jehož posláním bylo reprezentovat jejich zbožnost i moc. Jeho syn Zbyslav sice rodový majetek nijak významně nerozšířil, jeho místo v českých dějinách bylo ale i tak neopomenutelné. Ještě předtím, než byl na Starém Městě pražském úkladně zavražděn, tragicky ovlivnil osud Záviše z Falkenštejna. Zajímavý a velice spletitý život měl i syn Zbyslava Zajíce z Třebouně, Vilém Zajíc z Valdeka. Největší soupeř Jindřicha z Lipé měl zajisté spoustu špatných vlastností a učinil mnoho špatných rozhodnutí, jako jednomu z nejdůležitějších a nejvěrnějších podporovatelů české královny Elišky Přemyslovny mu ale jistě v historických pracích náleží větší místo, než jaké mu bylo dosud poskytnuto. Jeho smrtí v roce 1319 skončila i má bakalářská práce.

Rod Buziců mě zaujal natolik, že jsem se rozhodla pokračovat v bádání o něm i ve své diplomové práci. Jelikož synové Viléma Zajíce z Valdeka se v písemných pramenech první

poloviny 14. století objevují jen sporadicky a jejich potomci se ze záznamů takřka vytrácí, zaměřila jsem se na druhou rodovou větev, pány ze Žebráka. Potomci Oldřicha Zajíce z Valdeka, zakladatele hradu Valdek a Žebrák, měli stejně jako jejich bratřenci své místo u pražského dvora po boku českého panovníka. Rodné Žebrácko ale ve třicátých letech 14. století opustili a hrad Žebrák vyměnili za hrad Klapý u Libochovic. Své nové sídlo důkladně přestavěli a podle rodového příjímí „Zajíc“, německy „der Hase“, které s hrdostí nosil každý člen rodu, hrad přejmenovali na Házmburk. Z pánů ze Žebráka se tak stali páni z Házmburka. A tak jsou uvedeni i v názvu mé práce. I pod novým přídomkem se výrazně zapsali do dějin českého království a sloužili ve vysokých úřadech, jak světských, tak církevních. Vzhledem k tomu, že rod pánů z Házmburka vymřel až v druhé polovině 17. století a zpracování jeho celkové historie je kvůli narůstajícímu počtu písemných pramenů otázkou několika let bádání, bude cílem mé diplomové práce pouze zmapování počátků a rozvoje žebrácké větve. Protože jedním ze zásadních zlomů v českých dějinách je husitské období, rozhodla jsem se pro větší přehlednost ukončit práci ještě před ním. Hlavní těžiště proto bude spočívat především v době vlády Jana Lucemburského a zejména pak jeho syna Karla IV. Největší pozornost v práci věnuji Zbyňkovi Zajíci ze Žebráka, později z Házmburka. Ten byl jedním z nejbližších druhů císaře Karla IV., během svého života zastával nejvýznamnější dvorské úřady a svým potomkům vybudoval úctyhodné zázemí pro jejich vlastní politickou dráhu. Stranou nezůstane ani historický a stavební vývoj rodových sídel, stejně jako složitá otázka stěhování rodu z jednoho panství na druhé.

2. Prameny a literatura

Páni ze Žebráka, později z Házmburka, i jejich předci páni z Valdeka z rodu Buziců se pohybovali v okruhu panovnického dvora českých králů několik set let. Už od 12. století se prakticky v každé generaci vyskytl jedinec, jenž obsadil některý z nejdůležitějších dvorských úřadů a doprovázel české panovníky do bitev, na zahraničních cestách i důležitých diplomatických jednáních. Buzici, jakožto jeden z nejvýznamnějších šlechtických rodů, zanechali svou stopu v mnoha historických pramenech.

Základ pro zkoumání počátků rodu Buziců tvoří bezesporu prameny diplomatické povahy vydané v řadě *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Pro zmapování buzických aktivit v období po roce 1283 pak musí být užita *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Pokud jde o narativní prameny, v úvahu pro toto téma připadají především kronikářská díla. Ta zanechala o činech příslušníků buzického rodu mnohá svědectví a častokrát v textu najdeme i zmínky o jejich povahových vlastnostech. Kronikář Kosmas byl současníkem Dětríška, jednoho z prvních pramenně doložených členů rodu. Z jeho záznamů se dovídáme o Dětríškově odvaze a slávě. Z tohoto šlechtice Kosmas učinil jednoho z hrdinů svého díla. Jeho záznamy nám ale odhalují i některé Dětríškovy negativní vlastnosti. Zmínky o počátcích rodu nalezneme i v pokračovatelích Kosmových, k nim však musíme přistupovat kritičtěji. Naší pozornosti nesmí uniknout ani spis kanovníka Vincencia, který se o Dětríškovi rovněž zmiňuje. O Vilémovi z Valdeka se rozepsal autor Dalimilovy kroniky. I on z Buzice udělal hrdinu svého spisu, v jehož dodatcích dokonce nalezneme rozsáhlý chvalozpěv sepsaný zřejmě u příležitosti Vilémovy smrti. Neopomenutelná je rozhodně i kronika Zbraslavského kláštera. Její autoři, Ota Durynský a Petr Žitavský, informují čtenáře o činech a osudech jak Viléma Zajíce z Valdeka, tak jeho otce Zbyslava z Třebouně. V zápiscích Petra Žitavského je velice zajímavé sledovat, jak se jeho postoj k Vilémovi postupně mění s tím, jakou roli v historickém dění šlechtic zaujímal. Pro studium žebrácké větve rodu Buziců je nutno využít kroniky doby Karla IV., jako například kroniku Františka Pražského, Beneše Krabice z Weitmile, Příbíkova Pulka z Radenína, Neplacha nebo Jana Marignoly. O jednom z nejznámějších a ve své době nejpopulárnějších žebráckém Buzici, zakladateli házmburské větve, Zbyňkovi Zajíci ze Žebráka se ve svém životopise zmiňuje i samotný český král a římský císař Karel IV. Z pozdějších kronik se ke studiu nabízí především dílo Václava Hájka z Libočan. Buzickým rodem se podrobně zabýval a pokoušel se ho zmapovat až k jeho prvopočátkům, věrohodnost jeho zápisů je ale malá. Hájek navíc čerpal

z kronik předchozích, proto je lepší obrátit se spíše k původním pramenům a Hájkovo dílo nechat stranou. U zahraničních kronikářů se o Buzicích mnoho nedočteme, výjimku tvoří například štyrský kronikář Otacher, u nějž nalezneme poznámku o Zbyslavovi z Třebouně.¹

Důležitým pramenem pro studium buzického rodu je i kniha Bartoloměje Paprockého z Hlohol *Diadochos*.² Pro bádání je pak zajímavá zejména její druhá část nazvaná „O stavu panském a rozmnožení jeho a odkud který Rod a Erb do tohoto království přišel“. Se spisem je však nutné pracovat velice opatrně, neboť autor se snažil zmapovat středověké rody od jejich prapočátků, ke kterým ale chybí relevantní historické prameny. V některých případech si tak pomohl i Hájkovou kronikou, jejíž hodnověrnost je na mnoha místech sporná. Z kroniky často cituje i celé pasáže, počátky Buziců tak klade až do mýtických dob, kdy za předka všech potomků rodu divokého kance považuje Bivoje. Za povšimnutí ale rozhodně stojí citace

¹ CDB – *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*: I. (805–1197), ed. G. Friedrich, Praha 1904–1907.; II. (1198–1230), ed. G. Friedrich, Praha 1912.; III. 1–2 (1231–1240), ed. G. Friedrich, Z. Kristen, Praha 1942–1962.; IV. 1–2 (1241–1253), ed. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1962–1965.; V. 1–3 (1253–1278), ed. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1974–1982.; V. 4. (Prologomena diplomatica, indices), ed. S. Dušková, V. Vašků, Praha 1993.; VI. 1 (1278–1283), ed. Z. Sviták, H. Krmíčková, J. Krejčířová, J. Nechutová, Praha 2006.; RBM – *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*: II. (1253–1310), ed. J. Emler, Praha 1882.; III. (1311–1333), ed. J. Emler, Praha 1890.; IV. (1333–1346), ed. J. Emler, Praha 1892.; V. (1346–1355), ed. J. Spěváček, B. Rynešová, J. Zachová, Praha 1958–2005.; VI. (1355–1358), ed. B. Mendl, M. Linhartová, Praha 1928–1954.; VII. (1358–1363), ed. B. Mendl, M. Linhartová, Praha 1954–1964.; VIII. (1364–1378), ed. L. Blechová, Praha 2014.; MV – *Monumenta Vaticana I.* (1342–1352), Acta Clementis VI. Pontifices Romani, ed. L. Klicman, Praha 1903.; ACRB – *Archivum Coronae regni Bohemiae II.*, ed. V. Hrubý, Praha 1928.; TOMEK, Václav Vladivoj: *Základy starého místopisu Pražského*, Oddíl III (Malá Strana), Praha 1872.; KOSMAS: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, in: Monumenta Germaniae Historica, ed. B. Bretholz, Berlin 1923.; POKRAČOVATELÉ KOSMOVI: přeložili: K. Hrdina, V. V. Tomek, M. Bláhová, úvod napsali M. Bláhová, Z. Fiala, Praha 1974.; VINCENCIUS: *Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, in: Fontes rerum bohemicarum II., ed. J. Emler, Praha 1874.; DALIMIL: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, 1–2, Vydání textu a veškerého textového materiálu, ed. J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvítková, Praha 1988.; JARLOCH: *Letopis Jarlocha, opata kláštera Milevského*, in: Fontes rerum bohemicarum II., ed. J. Emler, Praha 1874.; KRONIKA ZBRASLAVSKÁ: *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: Fontes rerum bohemicarum IV., ed. J. Emler, Praha 1884.; FRANTIŠEK PRAŽSKÝ: *Kronika Františka Pražského*, in: Fontes rerum bohemicarum, Seris nova, tomus I., ed. J. Zachová, Praha 1997.; PŘIBÍK Z RADENÍNA: *Přibika z Radenína řečeného Pulkava kronika česká*, in: Fontes rerum bohemicarum V., ed. J. Emler, J. Gebauer, Praha 1893.; BENEŠ KRABICE Z WEITMILE: *Kronika Beneše z Weitmile*, in: Fontes rerum bohemicarum IV., ed. J. Emler, Praha 1884.; JAN NEPLACH: *Neplacha, opata opatovského, krátká kronika římská a česká*, in: Fontes rerum bohemicarum III, ed. J. Emler, Praha 1882.; JAN MARIIGNOLA: *Kronika Jana z Marignoly*, in: Fontes rerum bohemicarum III, ed. J. Emler, Praha 1882.; KAREL IV.: *Život císaře Karla IV.*, in: Fontes rerum bohemicarum III, ed. J. Emler, Praha 1882.; VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN: *Kronika česká, díl III, Čechy vévodské, r. 1101–1253*, ed. V. Flajšhans, Praha 1929.; VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN: *Kronika česká, díl IV, Čechy královské. r. 1254–1347*, ed. V. Flajšhans, Praha 1933.; OTACHER: *Ottokars österreichische Reimchronik*, in: Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken 5/1–2, ed. H. J. Seemüller, Hannover 1890.

² BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: *Diadochos II., O stavu panském a rozmnožení jeho a odkud který Rod a Erb do tohoto království přišel*, nezměněné vydání, Praha 2005.

z dosud neznámých knih ostrovského kláštera, které ve svém díle uvádí. I u těch je ovšem na místě jistá obezřetnost. V několika případech si autor plete jména jednotlivých členů, zaměňuje jejich rodiče, nebo jejich smrt dokonce datuje do úplně jiného století. Toho si povšiml už August Sedláček, který píše: „Výpisy ty nejsou takové, aby se hodily k vědeckým pracím, jak jim nyní rozumíme. Paprocký byl totiž milovníkem starých pamětí a nikoliv badatelem. Pilností svou rovná se Václavovi Břežanovi, ale tento stojí vysoko nad ním, jakožto znalec starých pamětí a kritik toho času nikým nepřekonaný. Paprockému vadilo totiž nejvíce, že neuměl starých pamětí čísti; opisoval si jména špatně, nedoveda se jich domyslit; při opisování let a dní vedl si nestejně, tak že opsal druhdy celé datum, druhdy jen rok a ten snad i chybně a nezřetelně. Bez pochyby pak i do díla svého z výpiskův svých špatně opisoval a mnohé chyby při tištění svého díla přehlédl.“³ Při práci s poznámkami Paprockého je proto dobré postupovat obezřetně a brát v úvahu i Sedláčkovy opravy. I přes značné výhrady je ale pro studium buzického rodu „Paprocký“ důležitým pramenem. Jak v citovaném díle píše sám Sedláček, mnoho šlechtických archivů, kam si členové české nobility po generace ukládali veškeré písemnosti, jež dokazovaly jejich majetková práva či postavení, zaniklo v období třicetileté války. Stejný osud potkal i házmburský archiv na Budyni, z kterého se dochovala jen listina dokládající směnu Budyně za žebrácké panství. A právě Paprocký stihl do svého díla vypsát několik nejzásadnějších listin ještě předtím, než byly nadobro zničeny nebo ztraceny.

Zajímavá je rozhodně i kronika augustiniánského kláštera v Ostrově, přejmenovaného někdy po roce 1327 na klášter svaté Dobrotivé, kterou sepsal historiograf řádu Valentin Weidner.⁴ Ten byl v roce 1692 jmenován převorem rodového kláštera Buziců, o rok později

³ SEDLÁČEK, August: *Listy ze ztracených archivech panských, kteréž se v Paprockého Diadochu připomínají, na pravý čas a pravé udání svedené*, in: Královská Česká Společnost Nauk, roč. 1890, Praha 1891, str. 386–399.

⁴ Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.; Více o kronice in: MAREŠ, Karel: *Augustiniánský historiograf Valentin Weidner a jeho dvě klášterní kroniky*, in: *Folia historica Bohemica*, 2015, č. 2, s. 387–409. Více o klášteře svaté Dobrotivé in: SCHMIDT, Jan Ferdinand *Historie augustiniánského kláštera na Ostrově*, Památky archeologické IV, 1860, s. 72–74.; BÍLEK, Tomáš Václav: *Statky a jmění kollejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v Král. českém od císaře Josefa II. zrušených*, Praha 1893, s. 158–159.; BRAUN, Maxmilián Bernard: *Klášter Svato-Dobrotivský*, Praha 1907.; VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 691–693.; MAUR, Eduard: *Vilemitská epizoda v Čechách*, in: *Od knížat ke králům*, Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, ed. E. Doležalová, Praha 2007, s. 237–253.; FAIX, William Stanislav: *Poutní místo Svatá Dobrotivá*, Praha – Zaječov 1999.; ZAHRADNÍK, Pavel: *Stavební a historický vývoj kláštera řádu augustiniánů poustevníků ve Svaté Dobrotivé*, in: *Památky středních Čech*, Časopis Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze, roč. 28, 2014, č. 1, s. 27–52.; TÁBORSKÝ,

však odešel. Zpět se vrátil až v roce 1722 a setrval tam tři roky. Někdy kolem roku 1723 dokončil zmiňovanou kroniku, která měla reprezentovat nejen augustiniánský klášter a řád, ale i rod, jenž klášter založil. Při sepisování svého rozsáhlého díla o téměř tisíci stranách využíval středověké kronikáře, nejvíce však Hájka. Čerpal ale i z Paprockého, a dokonce zpovídal i řadu pamětníků. Knihu nazvanou *Tria memorabilia* rozdělil do tří částí, přičemž první, pojmenovaná *Gloria prima lepus sive Tractatus de lepore*, na více než třech stech stranách pojednává o slavném založení kláštera, jeho zakladateli a celém rodě Zajíců. Tedy prakticky o všech, kteří byli v klášteře pohřbeni. V druhé části popisuje autor dějiny instituce a ve třetí se zabývá životem hlavní světice kláštera sv. Dobrotivé. Kniha má samozřejmě mnoho nedostatků. Protože i on čerpal z tehdy populární, ale velice nevěrohodné Hájkovy kroniky, klade původ rodu stejně jako Hájek, nebo po něm Paprocký, až k mýtickým počátkům Čech, tedy až k praotci Čechovi. Z takových poznámek při studiu rodu samozřejmě čerpat nemůžeme. Zápisy z pozdějších dob však za povšimnutí stojí. Celý genealogický výpis rodu dovádí autor dokonce až k jeho konci, tedy do 2. poloviny 17. století, kdy Zajícové vymírají.

Dějiny české nobility jsou s dějinami českých zemí neodmyslitelně spojeny, a protože Buzici se řadili mezi nejvýznamnější zemskou šlechtu, nalezneme o nich poznámky ve většině souhrnných historických prací. Setkáme se s nimi už v díle obrozeneckého dějepisce Františka Palackého. Ostatně právě v období národního obrození se mezi historiky ustálilo i jejich rodové jméno, odvozené od prvního doloženého předka Buzy. Ve svých rozsáhlých pracích jim věnoval pozornost i August Sedláček. Ten sestavil i buzický rodokmen, který bude zčásti využit i v této práci. Na hlavní osobnosti rodu narazíme i v souhrnných dílech moderní historiografie.⁵

Josef: *Kdo byla sv. Dobrotivá? Příspěvek k dějinám kláštera augustiniánů poustevníků v Zaječově*, in: Podbrdsko: sborník Státního okresního archivu v Příbrami, ed. J. Šárová, 2005, s. 24–32.

⁵ PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého w Čechách a w Morawě*, sv. I.–X., Praha 1848–1876.; TOMEK, Václav Vladivoj: *Dějepis města Prahy, I.–XII.*, Praha 1855–1901.; SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého, I.–XV.*, Praha 1882–1927.; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912.; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913.; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.*, Praha 1928.; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 4. Rozmach české moci za Přemysla Otakara II.*, Praha 1937.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunu*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny země koruny české II., 1197–1250*, Praha–Litomyšl 2000.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny země koruny české III., 1250–1310*, Praha–Litomyšl 2002.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVA., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

Pokud jde o odbornou literaturu k rodovým větvím valdeckých, žebráckých a později házmburských pánů, můžeme se opřít pouze o dílčí studie. Pozornost byla ze strany historiků zatím věnována pouze těm nejvýznamnějším Buzicům. Miloš Vystyd se v jedné studii zaměřil na osobnost Zbyslava Zajíce z Třebouně. Zkoumal především jeho historickou úlohu v době regentství Záviše z Falkenštejna i po jeho pádu. Zbyslava nalezneme také v článku Libora Jána, který je však více zaměřen na Záviše a Zbyslav je v procesu s Falkenštejnem jen doplňující postavou. Zbyslavovu synovi, Vilému Zajíci z Valdeka, byly dosud věnovány jen dvě krátké studie, a to i když byl ve své době šlechticem, jehož zásahy ovlivňovaly osudy českého království. Ve třicátých letech dvacátého století se jím zabýval historik Josef Šusta, jeho práce je ale v mnohém ovlivněna dobou svého vzniku. Šusta předkládá čtenáři obraz Viléma jakožto muže, kterým vražda jeho otce otřásla v dětství natolik, že po celý život nenáviděl všechny Němce, což je podle mého soudu mylné. Nejnovější práce o Vilémovi vyšla z pera historičky Boženy Kopičkové. Ani její pohled není úplně objektivní. Na Viléma sice nenahlíží jako na „Němcobijce“, ve studii ho ale prezentuje jako zásadového, statečného hrdinu a oddaného služebníka královny Elišky Přemyslovny. Obraz je to sice hezký, v mnohém ale až přespříliš idealizovaný a vytrácí se z něj jakési právo Viléma na lidskost, světský život a osobní omyly. Z větve žebrácké v období, jež v této práci sleduji, zaujal historiky nejvíce Zbyněk Zajíc ze Žebráka, zakladatel házmburské větve rodu. V kratší studii se mu věnoval například František Kavka. I tohoto šlechtice česká historiografie víceméně opomíjela. Mnohem větší zájem projevovali historici o další členy házmburského rodu, jakými byli například arcibiskup Zbyněk Zajíc z Házmburka nebo Jan Zajíc z Házmburka. Těmi se ale tato práce už zabývat nebude.⁶

Kromě samotných osobností rodu a jejich životních cest se má studie soustředit rovněž na majetkovou základnu Házmburků. Pozornosti neujde podbrdská doména, tedy hrad Žebrák a klášter svaté Dobrotivé a zejména pak nové panství, hrad Klapý a Budyně. Historický vývoj hradu Klapý a města Budyně popisuje v souhrnných dílech jak August Sedláček nebo Dobroslava Menclová, tak Tomáš Durdík. V detailnější studii se hradu Klapý, a především

⁶ VYSTYD, Miloš.: *Zbyslav Zajíc z Třebouně a konec Záviše z Falkenštejna*, in: Český časopis historický, 1914, č. 2, s. 165–187.; JAN, Libor: *Proces se Závišem a proměny královské vlády v letech 1289–1290, Památce Miloše Vystyda (+19. října 1914 na haličské frontě)*, in: Český časopis historický, 2005, č. 1, s. 1–40.; ŠUSTA, Josef: *Vilém z Valdeka*, in: Úvahy a drobné spisy historické Josefa Šusty k jeho šedesátým narozeninám, díl I, Praha 1934.; KOPIČKOVÁ, Božena: *Vilém Zajíc – pán z Valdeka*, in: Podbrdsko: sborník Státního archivu v Příbrami, 2010, s. 20–57.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.; HÁS, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: Heraldika a genealogie, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

pak problematice jeho založení, věnuje článek Dobroslava Líbala, Jana Urbana a Petra Macka. Městem a hradem Budyní se v několika studiích zabýval i Oldřich Kotyza a Jindřich Tomas.⁷

⁷ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XIV., Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1998.; MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady I.*, Praha 1972.; DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999.; DURDÍK, Tomáš – BOLINA, Pavel: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*, Praha 2001.; LÍBAL, Dobroslav – MACEK, Petr – URBAN, Jan: *Hrad Klápý–Házmburk*, in: *Castellologica bohemika 2*, Praha 1991, s. 107–114.; KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *Počátky Budyně nad Ohří*, in: *Litoměřicko, Vlastivědný sborník, Ročník 1991–1993* Litoměřice, 1995, s. 19–55.; KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *K otázce problematiky panovnických dvorů na dolním Poohří a počátku města Budyně nad Ohří*, in: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (výběr studií)*. Sestavili J. Klápště a O. Kotyza. Okresní muzeum v Litoměřicích, Litoměřice 1999, s. 323–334.

3. Původ rodu zajíce a kance

Zajíci z Házmburka nepocházeli původně z oblasti Českého středohoří, tedy z okolí hradu Házmburka (dříve Klapý).⁸ Jejich předky je nutno hledat poněkud severněji, a to ve středočeské oblasti mezi pásy brdských lesů. Zde, zhruba pět kilometrů od obce Komárov na úpatí hory Berance, se vypíná zřícenina hradu Valdeka s jeho majestátní, dodnes velice dobře zachovalou oválnou věží. K jeho okolí a rodu pánů z Valdeka můžeme upnout kořeny rodu pánů z Házmburka. Nejstarší zmínku o předku rodu s hlavou divoké svině v erbu, jež je právě erbovním znamením pánů z Valdeka a nalezneme ji i na erbu pánů z Házmburka, objevíme v Kosmově kronice, a to k roku 1109. Kronikář se zde zmiňuje o jakémisi Dětríškově, jenž byl pravděpodobně členem družiny knížete Svatopluka a později knížete Vladislava. Z četnosti kronikářových zmínek o tomto družiníkovi, jichž nebylo málo, můžeme usuzovat, že už v této době se jeho rodina těšila jisté přízni knížecího dvora a sám Dětríšek byl zřejmě za svého života dosti populární.⁹ Další zmínky o Dětríškově nalezneme v kronice „tak řečeného Dalimila“. Kromě toho, že „Dalimil“ přejímá vyprávění o Dětríškově životě od Kosmy, předkládá čtenáři i vysvětlení původu rodového znaku Buziců.¹⁰ Dle textu byla hlava divoké svině na štít a erb buzického rodu umístěna potom, co se Dětríšek utkal s tímto divokým zvířetem a přemohl jej.¹¹

⁸ Hrad Házmburk se původně jmenoval Klapý, stejně jako blízká ves. Jako Házmburk se začal psát až poté, co si ho za své nové sídlo zvolil rod Zajíců ze Žebráka. Právě podle rodového jména „Zajíc“, německy „Der Hase“, byl pojmenován i hrad. Poprvé se pod přídomkem z Házmburka píše Zbyněk (původně ze Žebráka) roku 1343. in: RBM IV, č. 1326, s. 537. („*Sbinkone de Hazimburg*“)

⁹ KOSMAS: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, in: Monumenta Germaniae Historica, ed. B. Bretholz, Berlin 1923, III. 27, s. 195–197.; KOSMAS III. 28–31, s. 197–202.; KOSMAS III. 36, s. 207–209.; Dětríšek je Kosmou prvně spojován s událostmi, jež se odehrávaly po smrti knížete Svatopluka, kdy byl Dětríšek pověřen převezněním vybraného následníka knížecího stolce Oty (Svatoplukova bratra) do Prahy. Dětríšek se, dle Kosmových zpráv, po smrti knížete Svatopluka přesunul do družiny knížete Vladislava I. a vyznamenal se v nástupnických bojích, které se odehrály roku 1109 v okolí Prahy. Poslední Kosmova zmínka o Dětríškově se pak váže k jeho smrti v bitvě u potoka Trutiny roku 1110. Jako správný hrdina, jak ho Kosmas popisuje, padl Dětríšek po litém boji zasažen mnoha ranami na hromadu nepřátel. Jelikož byl kronikář Dětríškovým současníkem a snad ho i sám znal, můžeme jeho zprávám věřit, a Dětríška tak vidět jako vysoce váženou a veřejně známou postavu své doby.

¹⁰ Páni z Valdeka, jakožto předkové pánů z Házmburka, pocházeli z rodu Buziců. Název tohoto rodu byl vytvořen uměle v době národního obrození a měl tak, jako jiné uměle vytvořené názvy rodů, usnadnit orientaci historiků v genealogických souvislostech. Jméno rodu bylo v tomto případě odvozeno od jména prvního písemně doloženého předka, a to otce výše zmiňovaného Dětríška, kterého jmenuje kronikář Kosmas, když se o Dětríškově vyjadřuje jako o „*filii Busa nomine Detrisek*“. In: KOSMAS III. 27, s. 195–197.

¹¹ DALIMIL: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, 2. vydání textu a veškerého textového materiál, ed. J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N.Kvítková, Praha 1988, 60, s. 93. „Mezi Čechy byl jeden

Najít v písemných zprávách Dětršíkovy přímé potomky není tak snadné. Snahu o úplné propojení rodové linie projevil August Sedláček,¹² který za Dětršíkova potomka považuje jakéhosi Jiříka. Ten se účastnil po boku krále Vladislava druhé křížové výpravy, na níž někdy kolem roku 1147 padl.¹³ Jasně propojení tohoto Jiříka a Dětršíka nám ale prameny nedovolují. Sedláček rovněž předkládá další domnělé členy buzického rodu, ani u nich si však nemůžeme být jejich příslušností jisti. Ani v těchto případech nám totiž kronikáři kromě jména neposkytují jasné informace a nijak nám nepomohou ani dochované listiny.¹⁴ Ačkoli nemáme přímé doklady o jednotlivých osobách, můžeme vzhledem k následujícímu vývoji rodu a jeho dobovému postavení vyvodit, že i v tomto období se členové rodu Buziců pohybovali na panovnickém dvoře a připravovali tak vhodné podmínky pro své dědice.

Dalším a jedním z nejvýznamnějších členů rodu Buziců byl již pevně pramenně doložený Oldřich Zajíc. Jak a kdy získal Oldřich přídomek Zajíc, který se pak stal v jeho rodě dědičným, není známo. Objevuje se s ním však již ve svědečné řadě listiny krále Václava I. z roku 1242, kde je uveden jako „Vlricus Lepus“.¹⁵ Oldřicha pak nalezneme ve svědečných řadách pramenů diplomatické povahy velice často. Z dochovaných záznamů tak můžeme alespoň z části zrekonstruovat jeho životní dráhu na panovnickém dvoře i jeho politické

jmenovaný, jinoch dobrý a velmi kázaný. Dětršísek Buškovíc to bieše, mezi hrdinami jako tuří roh slovieše. Ten byl někdy divokú svini za uši jal, a pro to byl na ščíte svini hlavu i přijal.“ Pověst však vznikla nejspíše až mnohem později než za života Dětršíka a měla snad sloužit právě jako doklad starobylosti valdeckého rodu.

¹² SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl VI., Podbrdsko*, Praha 1995, s. 173.

¹³ August Sedláček se o tomto Jiříkovi zmiňuje jako o maršálkovi krále Vladislava II. Hledáme-li Jiříka v pramenech, nalezneme o něm jen jedinou zmínku, a to v letopisech kanovníka Vincencia, který se pouze zmiňuje o tom, že na křížové výpravě zahynul Jiřík, maršálek krále. Žádné podrobnější určení toho, z jakého rodu Jiřík pocházel, však nepodává. Z tohoto důvodu nemůžeme tohoto Jiříka nijak spojovat s rodem Buziců. Viz VINCENCIUS: *Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, in: *Fontes rerum bohemicarum II.*, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 418. „*Eodem anno dux Wlad[izlaus] de eadem expeditione reuertitur, in qua Jirik eius agaso, uir nobilis et strenuus, filium nomine Jirik habens unicum optime indolis, cum allis plurimis interfectum est.*“

¹⁴ August Sedláček považuje za dalšího potomka Jiříka jakéhosi Jiříka Jiříkovic, o kterém se dovídáme z výše zmíněné Vincenciovy poznámky. Dále Sedláček uvádí, že tento Jiřík Jiříkovic měl dva syny, a to Jana a Oldřicha. Jana Sedláček ztotožňuje s pražským biskupem Janem II. Mnou prostudované listiny však k žádné takovéto spojitosti nevedou. Ani o druhém synovi, Oldřichovi, nemáme přesnější zprávy. V dobových kronikách ani jednoho ze zmíněných bratrů nenalezneme a po studiu listin ze zmíněného období zjistíme, že August Sedláček vycházel zřejmě jen z předpokladu otcovství Jiříka a bratrského vztahu Jana a Oldřicha. Tak se totiž objevují v listině z roku 1213 jako svědci „*Johannes et frater eius Olricus filii Jvrik*“ (in: CDB II, č. 386, s. 433–435.) Oldřich se pak v listinách objevuje jako „*Olricus filius Jurich*“ (in: CDB II, č. 592, s. 248–251.), „*Vlricus frater Johanis*“ (in: CDB II., č. 86, s. 78–79.), „*Olricus filius Jurich*“ (in: CDB II., č. 375, s. 410–412.) a naposledy roku 1224 jako „*Olricus filius Jurich*“ (in: CDB II, č. 592, s. 248–251.) Jak je z citovaného patrné ani v jednom z případů nenajdeme bližší spojitost těchto osob s rodem Buziců, a nemůžeme je tedy do tohoto rodu s jistotou řadit.

¹⁵ CDB IV, č. 13, s. 74–75.

postavení. Jak z výše zmíněného vyplývá, pohyboval se Oldřich v blízkém okolí panovníka již v době vlády Václava I., k vrcholu své politické kariéry se však dostal až po boku Přemysla Otakara II. Nejpozději od roku 1251 zastával úřad královského číšníka¹⁶ a během dvou let přibral i úřad purkrabího na hradě Lokti.¹⁷ Nejen z úřadů, ale i z četnosti listin, v jejichž svědečných řadách Oldřich vystupuje, můžeme s jistotou vyvodit, že jeho postavení na dvoře bylo vlivné. Tento Buzic byl zřejmě jedním z nejvýše postavených šlechticů své doby a účastnil se politických jednání nejenom v Praze, ale doprovázel svého krále i na jeho četných diplomatických cestách. Vrcholu své kariéry dosáhl Oldřich kolem roku 1265, kdy se uvádí jako pražský purkrabí.¹⁸ Tento úřad pak pravděpodobně zastával až do své smrti.¹⁹

S Oldřichovým vysokým politickým statusem nepochybně souvisely i jeho výjimečné finanční možnosti. Většinou platí a potvrzuje to i řada příkladů, že významní šlechtici pohybující se v okolí panovníka projevovali snahu připodobnit styl svého osobního vystupování životu na dvoře a tím reprezentovat i vlastní postavení, význam a majetnost. Činili tak nejen způsobem oblékání a trávení volného času, ale především výstavbou majestátních rodových hradů, jež měly zároveň potvrzovat moc takových rodů nad ovládaným územím. K sebe prezentaci nobility patřily i církevní fundace.²⁰ Stejně jako ostatní významní členové královského dvora snažil se i Oldřich o co nejúčinnější reprezentaci vlastního rodu a o zajištění jistého místa pro své potomky, jak mezi významnou šlechtou, tak i na panovnickém dvoře. Z Oldřichových fundátorských aktivit můžeme usuzovat, že se jemu a jeho předkům z rodu Buziců, snad i díky významným úřadům, které zastávali, podařilo nashromáždit značné majetky. Prvním takovým Oldřichovým fundátorským počinem bylo založení kláštera Ostrov, jenž se později přejmenoval na klášter svatě Dobrotivé u Zaječova. Jeho založení bylo jistě spojeno i s myšlenkou vytvořit rodinnou hrobku, což jistě nesouviselo jen se zajištěním místa

¹⁶ Jak dokládá potvrzovací listina Přemysla Otakara II. z 5. dubna 1251, v níž je Oldřich ve svědečné řadě uveden jako „*Vlricus Zagechec subpincerna*“ (in: CDB IV, č. 209, s. 372–373.)

¹⁷ Jako kastelán na hradě Lokti je jmenován poprvé v listině z 20. listopadu roku 1253, kde se ve svědečné řadě píše jako „*Olrico castellano de Loketh*“ (in: CDB V/1, č.3, s. 32–36.)

¹⁸ CDB V/1, č. 452, s. 667–668. Ve všech listinách následujících je pak Oldřich uveden vždy s hodností pražského purkrabího.

¹⁹ Datum Oldřichovy smrti není jasné. Naposledy je zmiňován v listině z roku 1269, a to opět jako pražský purkrabí. (in: CDB V/2, č. 598, s. 191–192.) Je tedy jisté, že žil minimálně do tohoto roku. Bartoloměj Paprocký pak ve své práci věnované českým šlechtickým rodům klade Oldřichovu smrt do roku 1271. Autor údajně našel tuto informaci v „*Libris beneficiorum*“, které měl dle svých slov sám v rukou. Ačkoli není jisté, jaký dokument se pod tímto označením skrývá, Paprocký z něj cituje velice často, a jeho tvrzení tak zřejmě opravdu vychází z reálného dokumentu. Otázkou však zůstává důvěryhodnost tohoto pramene. V zásadě však lze prohlásit, že i rok 1271 je možno považovat za pravděpodobný rok smrti Oldřicha Zajíce. (in: BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: s. 68–69.)

²⁰ Více in: ŠIMŮNEK, Robert.: *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.

pro „věčný odpočinek“, ale i snahou zajistit rodu jeho věčnou paměť a zdůraznit jeho starobylost a pozemské trvání. Co se týče datace této fundace, panují jisté spory, s největší pravděpodobností však můžeme klášter založení kláštera do 50. let 13. století. Kromě kláštera zbudoval Oldřich zhruba ve stejné době i hlavní rodový hrad Valdek, podle kterého se rodina Buziců náležející do této oblasti začíná v pramenech označovat predikátem „z Valdeka“. Otázkou ovšem zůstává, zda byla výstavba hradu provedena zcela nově nebo snad na místě již stála starší rodová tvrz. Na to bohužel nelze s jistotou odpovědět, jelikož hrad samotný nikdy neprošel podrobnějším archeologickým průzkumem.²¹ Dalším z rodových hradů, od kterého se dále odvíjí historie pánů z Házmburka,²² byl Žebrák nacházející se zhruba 16 kilometrů severně od Valdeka. Dle archeologických nálezů byla stavba tohoto hradu započata na konci 13. století a je velice pravděpodobné, že iniciátorem této výstavby byl rovněž Oldřich Zajíc.

Z Oldřichových potomků nadále sídlících na hradě Valdek jako páni z Valdeka se do historických pramenů zapsal i Oldřichův syn, Zbyslav Zajíc z Třebouně. V nejisté době po smrti Přemysla Otakara II., který padl v létě roku 1278 v bitvě na Moravském poli, spravoval zemi markrabě Ota Braniborský. Šlechta, jež se vždy v období slabší a problematické vlády v zemi snažila vydobýt pro sebe větších práv a moci, vstupovala s markrabětem Otou do častých sporů. Usilovala proto o to, aby se následník trůnu, mladý kralevic Václav, vrátil co nejdříve do země. K návratu prince v roce 1283 skutečně došlo, s tím však nastaly nové boje velmožů o budoucí místo v králově přízni. V krátkém čase se vytvořily dvě šlechtické aliance, které se mezi sebou střetávaly až do roku 1290. V té, která hrála v králově okolí prim v prvních letech po jeho návratu, byl i již zmíněný syn Oldřicha Zajíce Zbyslav Zajíc, jenž v té době zastával úřad podkomořího. V druhé skupině se potkali aristokrati kolem královny Kunhuty a jejího oblíbence Záviše z Falkenštejna. Právě královna-matka Kunhuta docílila postupně nárůstu svého vlivu na syna, a tak došlo i k příklonu krále k druhé z aliancí. Po její smrti v roce 1285 však začal Závišův vliv na krále postupně oslabovat. Václavova manželka Guta, dcera Rudolfa Habsburského, této příležitosti využila a začala do královny přízně opět prosazovat členy první skupiny. Situace se vyostřila až do palácového převratu. Pod záminkou falešného obvinění ze zrady byl Záviš zatčen, v létě roku 1289 odsouzen a o rok později popraven.

²¹ První listinná zmínka, kde se objevuje predikát „z Valdeka“ a rovněž sama listina měla být sepsána na tomto hradě, se datuje k roku 1263. Z hlediska obsahu se jedná o jakousi znovupotvrzující listinu založení kláštera na Ostrově, tentokrát pod augustiniánskou řeholí. Bohužel tato listina se nám dochovala pouze v prepise v již zmiňovaném díle Bartoloměje Paprockého a o její pravosti se tak vedou spory. (in: CDB V/1, č. 381, s. 565–567. a BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: s. 67–68.)

²² Rod pánů z Házmburka vycházel z rodu pánů ze Žebráka a změnil svůj přídomek po přesídlení na hrad Házmburk, jak bude vysvětleno v následujících kapitolách.

Jak již bylo zmíněno výše, do královny blízkosti se se zatčením Závíše dostala v minulosti zavržená skupina šlechty, v níž byl i Zbyslav Zajíc z Třebouně. O Zbyslavovi se v této souvislosti zmiňuje i kronika německy píšícího kronikáře Otakara Štýrského. Kronikář ve své poznámce o zatčení mimo jiné uvádí, že dozor nad Závíšem, jenž byl vězněn ve věži vedle hlavní brány, vykonával právě Zbyslav Zajíc.²³ Zprávu o Zbyslavovi nám poskytuje rovněž Ota Zbraslavský. Zápis, ve kterém se o něm zmiňuje jako o podkomořím, se týká jeho smrti. Jakožto správce vězení na Pražské hradě věznil na příkaz krále dva měšťany. Tito dva měšťani, Richard a Wolfram, měli zaplatit pokutu a z vězení se tak vykoupit. Neměli však dostatečný obnos, a tak byli pod podmínkou propuštění, aby si vyprosili peněžité půjčky od přátel. Dlužnou částku však do konce jim dané lhůty nesehnali. Jelikož se ale nechtěli vrátit zpět do vězení, počkali si na Zbyslava v temných pražských uličkách, pronásledovali ho a zabili. V obou těchto zmínkách nám však kronikáři poskytují i svědectví o Zbyslavově nečestném charakteru.²⁴ V záznamech se objevují popisy toho, jakým krutým žalárníkem byl a jak s vězni nelidsky zacházel, ať už se jednalo o šlechtice Závíše či o pouhé německé měšťany.²⁵ Dalo by se dokonce říci, že se svým krutým jednáním vůči zatčeným protivil tehdejšími zásadám rytířské cti.

²³ „dâ mit hûse ûf as, her Spislâ der Has, der was kamreare yui den zîten“ (verš 20 582 – 20 584) in: OTACHER: *Ottokars österreichische Reimchronik*, in: Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken, ed. J. Seemüller, Hannover 1890, s. 272–273.

²⁴ KRONIKA ZBRASLAVSKÁ: in: Fontes rerum bohemicarum IV, ed. J. Emler, Praha 1884, kniha I., kapitola 31., s. 39 (dále jen KRONIKA ZBRASLAVSKÁ). „Ipse autem Zbyslaus diversas molestias sic detentis intulit et multis contumeliis eosdem afficiens ipsos die noctuque miserabiliter tormentavit, quatenus tormentis lacessiti cum eo coponerent et excessus, pro quibus penis captivitatis addicti fuerant, cu pecunia cicius emendarent.“ Překlad: ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, přeložil František Heřman, verše Rudolf Mertlík, ed. Z. Fiala, M. Bláhová, Praha 1976, s. 72 (dále jen ZBRASLAVSKÁ KRONIKA–překlad) „ten pak Zbyslav působil takto zatčeným rozličné těžkosti a zahrnuje je mnohými nadávkami, bídně je mučil ve dne i v noci, aby se postižení mučením s ním narovnali a rychleji penězi napravili přestupky, pro které byli souzeni k trestu vězení.“ Druhý úryvek: KRONIKA ZBRASLAVSKÁ I. 31. s. 39. „Quadam igitur vice per dominum Zbyzlaum de promissis importune ammoniti in civitate Pragensi eundem cum paucis divagantem inveniunt, quem insequentes hostiliter apud sanctum Clementem, nil suspicantem talium deiciunt et occidunt.“ Překlad: ZBRASLAVSKÁ KRONIKA–překlad: s. 72. „Když jim tedy při jakési příležitosti bezohledně připomenul pan Zbyněk jejich slib, našli ho, když se toulal s několika málo muži v městě Pražském, a nepřátelsky ho pronásledující, když se nic takového nenadál, u svatého Klimenta ho srazili a zabili.“ O krutém zacházení se Závíšem svědčí poznámka kronikáře Otachera Štýrského: „sô verzige er an in niht, der burge, die er an in iesch. Do der kunic die botschaft gefriesch, herren Spislâ er hiez, daz er den Zaewisch liez an den selben stunden in den turn unden – der karkae übel ist genuoc, ûz gemûret als ein kruoc niden und oben enge – ob sîn gemüete strenge, der ungemach lerte daz er sich verkêrte.“ (verš 20 609 – 20 623) in: OTACHER: *Ottokars österreichische Reimchronik*, in: Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken, ed. J. Seemüller, Hannover 1890, s. 272–273.

²⁵ VYSTYD, Miloš: *Zbyslav Zajíc z Třebouně a konec Závíše z Falkenštejna*, in: Český časopis historický, 1914, č. 2, s. 165–187.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 330–538.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny země koruny české III.*, 1250–1310, Praha – Litomyšl 2002, s. 359–414; JAN, Libor: *Proces se Závíšem a proměny královské vlády*

Dalším valdeckým pánem a velice významným šlechticem, jenž často zasahoval do českých politických dějin, byl Vilém Zajíc, syn Zbyslava Zajíce z Třebouně. Právě o něm se nám dochovalo mnoho zmínek jak v pramenech narativních, tak v pramenech úřední povahy. Vilém Zajíc z Valdeka začíná vystupovat z pramenů po zavraždění krále Václava III. Aby byl uprázdněný trůn co nejrychleji obsazen novým vladařem a předešlo se tak možné krizi, byla svolána zemská elita, jež měla rozhodnout, kdo se stane budoucím českým panovníkem. Z vůle šlechty byl nakonec zvolen manžel přemyslovské princezny Anny Jindřich Korutanský, trůn se mu ale nepodařilo udržet dlouho. Pod nátlakem habsburských vojsk byl donucen opustit Prahu a vystřídal ho syn římského krále Albrechta I. Rudolf Habsburský. Rudolfova vláda se však brzy setkala s kritikou šlechty i široké veřejnosti. Spor české nobility a krále se v létě roku 1307 vyhroutil natolik, že byl Rudolf donucen se proti vzbouřencům postavit za pomoci vojenské síly. Dne 3. července 1307 ale během vojenského tažení proti odbojné šlechtě, k níž můžeme podle kronikářských zpráv řadit i Viléma Zajíce,²⁶ náhle zemřel.²⁷

Po Rudolfově smrti opět vyvstala otázka, kdo se stane novým panovníkem. V období nejistoty znovu nastalo v Čechách plenění a drancování. Jak nám dokazují písemné zmínky, účastnil se těchto „nepravostí“ i Vilém Zajíc, jenž se v letech 1307–1308 zřejmě s ozbrojenou družinou zdržoval na jihu středních Čech. Během tohoto období se mu dokonce podařilo obsadit Zbraslavský klášter²⁸ a dobýt hrad Křivoklát, okupovaný Šváby.²⁹ Ze zápisů Zbraslavské kroniky a Dalimilovy kroniky lze však usuzovat, že po celou tuto dobu hájil nárok přemyslovských princezen na trůn. Jako nového českého krále tak prosazoval již jednou zvoleného Jindřicha Korutanského, který byl nakonec 15. srpna 1307 českým králem opravdu korunován.

Ani druhá Jindřichova vláda nebyla úspěšná. Jindřichovy vladařské schopnosti českým poměrům zdaleka nestačily, a veškerou správu tak museli vykonávat panští předáci. Země

v letech 1289–1290, *Památce Miloše Vystyda (+19. října 1914 na haličské frontě)*, in: Český časopis historický, 2005, č. 1, s. 1–40. V otázce přesného data Zbyslavovy vraždy panují jisté spory. Detailněji se rokem jeho smrti zabývá výše zmíněná studie Miloše Vystyda. Je velice pravděpodobné, že se tak stalo někdy mezi koncem roku 1290 a rokem 1292.

²⁶ KRONIKA ZBRASLAVSKÁ I. 85. s. 111. „Nobiles eciam quidam de regno, videlicet Bauarus de Straconicz, Wilhelmus Lepus, Hogerius ac plures alii de Pilsna Rudolfo regi se publice opponebant ac Heinrico, duci Chorinthie, qui fugerat, adherebant, unde ex hoc regno dampna plurima inferebant.”

²⁷ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

²⁸ KRONIKA ZBRASLAVSKÁ I. 83. s. 105.; 107. s. 167.

²⁹ DALIMIL díl 2. 99. s. 476. „Tehdy Vilém Zajiec srdcě udatného, nelstivý přítel jazyka svého, doby Křivokláta, hradu králového, i zbavil ten vešker kraj plena švábového.”

se tak dostala prakticky do šlechtické správy a bylo jasné, že jediným východiskem může být jen opětovná změna panovníka. Aby byla dodržena práva Přemysloven na trůn, navrhli představitelé šlechty a církve, že se mladší z dcer Václava II. Eliška provdá za Jana Lucemburského, syna římského krále Jindřicha VII.³⁰ I v tomto období měl Vilém Zajíc důležitou politickou roli. Na podzim roku 1310 se úspěšně střetl s míšeňskými vojenskými sbory, jež obsadily na pozvání krále Jindřicha Korutanského území mezi Louny, Mělníkem a Litoměřicemi.³¹ Jak již bylo řečeno, Vilém po celou nelehkou dobu po roce 1306 bránil nárok dcer krále Václava II. na český trůn. Zpočátku se tedy stavěl na stranu Jindřicha Korutanského, jakožto manžela princezny Anny. Potom, co se Jindřich projevil jako neschopný panovník a krizi ve státě řešil dokonce pozváním cizích vojsk, ale nastala ve Vilémových preferencích změna. Odklonil se od něj a přidal se na stranu šlechty plánující sňatek Elišky Přemyslovny s Janem Lucemburským.

Důležitou úlohu měl Vilém i při samotném odchodu Jindřicha Korutanského ze země. Poté, co v zimě roku 1310 dorazila Eliška Přemyslovna s Janem Lucemburským po svatbě ve Špýru zpět do Prahy, opustil Jindřich město a prechal s manželkou pryč. Jako rukojmí však odvedl i několik měšťanských synů. Vilém Zajíc z Valdeka ani tehdy nezklamal svou pověst statečného šlechtice. Ujiždějícího sesazeného krále se svou družinou dohnal, vysvobodil zajaté měšťany a získal zpět kořist, kterou plánoval Jindřich ze země odvézt.³²

³⁰ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVA., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

³¹ DALIMIL díl 2. 104. s. 526. „Pak té nemúdrosti kněz se dopusti, že v tém dni, Heřmanovi hrad otjem, Míšňany naň vpusti. Míšňené se jechu země hubiti a Čechy jmúce žalostívě mučiti. Nemohl-li dáti ale korcě ovsa, Čecha zabiechu nebo jej jinak v jeho síle zhubiechu. Dlani jim prořěžice, žini jim provlečiechu, a tak je nebožátka po hradu i jinudy vodiechu. Kněz, to vida, se smějješe ni jim pro to kdy co dieše. Vilém Zajieč, nelstivý přietel jazyka svého, ten udatný šlechtic je se želeti toho zlého. Dostřěh se jich, zbi jich mnoho; nebo biechu dóstojni toho. Ten šlechtic věrný Míšňanom čsti ukráti ni se smiechu viec na tu stranu postáti.” Tuto zprávu pak potvrzuje i Kronika zbraslavská, viz KRONIKA ZBRASLAVSKÁ I. 106. s. 160.

³² KRONIKA ZBRASLAVSKÁ I. 108. s. 174. „Deduxit autem secum Heinricum, civem Pragensem, dictum de Lapide, dictum de Lapide, ac pueros plures civium captivos, quos Wilhelmus dictus Lepus omnes per vim de eius manibus, cum fugeret, liberavit, Pragamque reduxit.“ Zmínku o stejné události najdeme i v díle Bartoloměje Paprockého, který píše: „Léta 1310. Jindřich Korytanský wyjel z Czech s Manželkau swú, a zajaw mnoho wěžňuw, jako Jindřicha z Kamene Měštěnána pražského, a několik mládencůw pražských, wšecky těžkými pauty okowané umínil westi do Korytan, jsa hněvem zapálený z té příčiny, že pražané jiného za krále wywolili. Ale pan Wylim Zajic jakožto muž horliwý ranným jitem pustil se za knížetem korytanským s některými svými pomocníky, a dohoniw jej, rozplášil jeho wšecky služebníky a wěžně zajaté odňal.“ Viz BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: s. 70.

Ani s vládou Jana Lucemburského nebyla šlechta spokojena. Největším problémem byli z pohledu šlechticů královi rádci z řad cizinců, kteří svým vlivem snižovali jejich podíl na politickém rozhodování. Ty se podařilo z královy přízně vypudit roku 1315, když byla země z východu ohrožována vojsky Matouše Čáka Trenčianského a král potřeboval k jeho zastavení svolat zemskou hotovost. Podmínkou českých pánů totiž bylo právě vypuzení cizinců v královské radě. Mezi takto odbojnou šlechtou hrál prim zejména Vilém Zajíc z Valdeka a další přední šlechtic dvora Jindřich z Lipé. Po událostech roku 1315 si Vilém Zajíc po několik let udržoval na panovnickém dvoře velice významné postavení. Účastnil se velkého množství politických i vojenských událostí a byly mu svěřovány významné úkoly, mezi něž patřilo například uvěznění jeho rivala Jindřicha z Lipé, který byl téhož roku obviněn ze spiknutí proti králi. Vilém měl velice úzký vztah s panovnickou rodinou, především pak s královnou Eliškou Přemyslovnou. Za časté nepřítomnosti Jana Lucemburského spravovala zemi královna a právě Vilém Zajíc patřil v této době mezi její hlavní podporovatele. Vztah Viléma a královny byl na tolik důvěrný, že mu Eliška dokonce v roce 1316 svěřila do opatrování malého dědice českého trůnu, prince Václava, jenž byl následně na zhruba půl roku odvezen z Prahy. Důvod tohoto odvezení není jasný, zřejmě se tak ale stalo proto, aby se malý kralevic neocítl v ohrožení v případě střetu nepřátelských frakcí šlechty. Králova nepřítomnost brzy vyhrotila vztahy mezi šlechtou. Krize vygradovala natolik, že mezi dvěma zneprátelenými frakcemi propukl otevřený boj. Hlavní postavou jedné skupiny byl ze zajetí propuštěný Jindřich z Lipé, který se snažil vybojovat více prostoru pro šlechtu v politickém rozhodování. Druhé uskupení, které bránilo přemyslovskou tradici a pozici krále, reprezentoval právě Vilém Zajíc. Za této nepříznivé situace se dokonce sama královna v doprovodu svého důvěrníka Viléma musela uchýlit do bezpečí na hrad Loket. Stav v zemi se však nezlepšil ani po návratu krále. V zájmu nastolení pořádku začal Jan Lucemburský nemilosrdně odnímat šlechticům jejich úřady. Takovéto jednání přivedlo na protikrálovskou stranu i samotného Viléma Zajíce a skupinu nobility, která dosud krále podporovala. Král, zahrán takto do kouta, neměl jinou možnost než začít se šlechtou vyjednávat. Spor tak nakonec skončil 23. dubna 1318 smírem, který však významně posílil pozici šlechty ve státě.³³ Šlechtě byly zpět přidělovány i úřady. Vilém z Valdeka tak získal úřad nejvyššího zemského maršálka.³⁴

³³ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; SPĚVÁČEK, Jirí: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

³⁴ KRONIKA ZBRASLAVSKÁ II. 2–3. s. 244–248. Ze středověkých kronikářů se o Vilémovi nejvíce rozepsali pisatelé kroniky Zbraslavské. Poznámky o něm nalezneme ve velké části Zbraslavské kroniky.

Posledním významným Vilémovým činem, jenž se dostal na stránky středověkých kronik, byla obrana královny Elišky po rozkolu mezi královskými manželi. Na jaře roku 1319 byla královna obviněna svým manželem z plánovaného spiknutí za účelem jeho svržení z trůnu a Vilém pak bránil její postavení i ji samotnou v králem obléhané Praze. I tento rozpor byl však nakonec ukončen smírem.³⁵ Dobrodružství Viléma z Valdeka ale neměla již trvat dlouho. V srpnu roku 1319 odjel Vilém se svou družinou do Bavorska, aby pomohl římskému králi Ludvíkovi. Z tohoto tažení se však už nevrátil. Při bezvýznamné táborové potyčce jej zasáhl zbloudilý šíp a on pak následkům zranění podlehl. Už autor dobové oslavné básně v dodatcích Dalimilovy kroniky, která velebí Vilémovu statečnost a vyjadřuje žal nad jeho skonem, naznačuje, že Vilém padl rukou vrahů. Možná se Prahou roku 1319 nesly zvěsti, že potyčka byla vyvolána záměrně a šíp dostihl přesně ten cíl, jež dosáhnout měl. Osoby, které za domnělým komplotem stály, ale autor nejmeneje.³⁶

O synech Viléma Zajíce se mnoho nedochovalo. Patřil mezi ně Oldřich, který byl pražským kanovníkem a zřejmě i děkanem svatovítské kapituly, Zbyněk, Vilém a Vilém a pravděpodobně ještě jeden Oldřich, který po otcově smrti disponoval hradem Valdekem.³⁷ Pražský kanovník Oldřich přivezl do Čech údajné ostatky svaté Dobrotivé a kolem roku 1327 je věnoval rodovému klášteru Ostrov. Ten se poté přejmenoval a nově nesl v názvu právě jméno světice. V dnešních turistických publikacích ho tak nalezneme jako klášter sv. Dobrotivé u Zaječova.³⁸ Oldřich, držitel hradu Valdeka, obchodoval s králem Janem a v roce 1331 od něj získal v zástavu města Knín a Horní Jílové za 1200 kop grošů. Dalších 230 kop dostal Oldřich od krále darem. Králi se ve smlouvách ale současně upsal, že hrad Valdek i k němu příslušící vsi Podluhy, Hrachoviště, Záluží, Olešná a další dvory budou manstvím

Petr Žitavský byl Vilémovým současníkem a je velice pravděpodobné, že se s valdeckým šlechticem dokonce i osobně znal. Jeho zápisům tak můžeme plně důvěřovat. Život Viléma Zajíce se promítá i v „Kronice tak řečeného Dalimila“. I v jeho díle najdeme o tomto šlechtici nesčetně zápisů včetně dlouhé básně, sepsané po Vilémově smrti v roce 1319. Veršovaný text oslavující Vilémovy činy a vyjadřující hořký stesk nad jeho skonem ale nepochází z pera stejného autora jako předcházející kronika.

³⁵ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

³⁶ DALIMIL díl 2. Doplněk 7–8, s. 586–599.

³⁷ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VI., Podbrdsko*, Praha 1995, s. 177.

³⁸ ZAHRADNÍK, Pavel: *Stavební a historický vývoj kláštera řádu augustiniánů poustevníků ve Svaté Dobrotivé*, in: *Památky středních Čech, Časopis Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze*, roč. 28, č. 1, 2014, s. 29.

a on v nich bude vykonávat službu koruně.³⁹ Na Štědrý den roku 1332 se Oldřich se svým bratrem Zbyňkem ještě objevuje po boku českého krále při jednáních v Paříži,⁴⁰ potom o nich ale veškeré zmínky mizí a hrad Valdek se brzy ocitá v držení pánů Běškovců z Běškovic. Jak ke směně či prodeji došlo, ale bohužel nevíme.⁴¹ Sláva pánů z Valdeka tak Vilémem skončila a jeho potomci klesli na úroveň venkovských vladyků. Rodová linie se však, jak již bylo uvedeno, po smrti Vilémova děda Oldřicha Zajíce rozdělila na dva sídelní hrady. Valdek, kde sídlil Zbyněk z Třebouně a Vilém Zajíc, a na Žebrák, hrad pánů ze Žebráka. A právě páni ze Žebráka se stali předky pánů z Házmburka.⁴²

³⁹ RBM III, č. 1827, s. 712.; RBM III, č. 1828, s. 712–713.

⁴⁰ RBM III, č. 1968, s. 764. Oba bratři, Zbyněk i Oldřich, dosvědčují listinu, v níž přijímá Fricck z Egerberka od Jana Lucemburského své statky v léno.

⁴¹ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VI., Podbrdsko*, Praha 1995, s. 177.; „Zdá se, že následovali hned po Zajících Běškovci z Běškovic, kteří nosili na štítě znamení jednorožce. Z tohoto rodu připomínají se r. 1344 Protivec a Ctibor z Valdeka. Není nám známo, proč se tito dva nepohodli s Děpoltem z Rýzemberka; jen tolik se vypravuje, že Děpolt hrad Valdek roku 1346 dne 15. října oblehl.“

⁴² Podrobnější práce zabývající se zkoumáním období a studie o jednotlivých členech rodu, ze kterých jsem při psaní kapitoly rovněž čerpal: NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912.; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913.; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.*, Praha 1928.; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 4. Rozmach české moci za Přemysla Otakara II.*, Praha 1937.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny země koruny české II., 1197–1250*, Praha–Litomyšl 2000.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny země koruny české III., 1250–1310*, Praha–Litomyšl 2002.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; VYSTYD, Miloš.: *Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Závěše z Falkenštejna*, in: *Český časopis historický*, 1914, č. 2, s. 165–187.; JAN, Libor: *Proces se Závěšem a proměny královské vlády v letech 1289–1290, Památce Miloše Vystyda (+19. října 1914 na haličské frontě)*, in: *Český časopis historický*, 2005, č. 1, s. 1–40.; ŠUSTA, Josef: *Vilém z Valdeka*, in: *Úvahy a drobné spisy historické Josefa Šusty k jeho šedesátým narozeninám, díl I*, Praha 1934.; KOPIČKOVÁ, Božena: *Vilém Zajíc – pán z Valdeka*, in: *Podbrdsko: sborník Státního archivu v Příbrami*, 2010, s. 20–57.

4. Zajíci ze Žebráka

Po smrti Viléma Zajíce z Valdeka se práce historiků zabývajících se rodem Buziců značně komplikuje. Jeho synové mizí ze středověkých kronik a v listinách se objevují jen sporadicky. Usychání valdecké větve Buziců ale znamená rozpuštění pro větev žebráckou, i když i ta je ve svých počátcích v pramenech jen málo podchycena.

Hrad Žebrák, jak už bylo zmíněno, založil jeden z nejúspěšnějších a nejmajetnějších členů valdecké větve, Oldřich Zajíc z Valdeka (nejstarší).⁴³ Po jeho smrti se majetek Valdeků rozdělil mezi dva Oldřichovy syny, Zbyslava Zajíce z Třebouně a Oldřicha Zajíce (staršího), přičemž hrad Žebrák připadl Oldřichovi (staršímu). Toho ještě v pramenech s přídomkem „ze Žebráka“ nenajdeme. Jediný dostupný záznam, který o Oldřichově životě máme, se týká jeho smrti. Podle zápisů z blíže neznámých „Libri beneficiorum“, které ve svém díle cituje Bartoloměj Paprocký, zemřel Oldřich (starší) roku 1281.⁴⁴ Tedy deset let po svém otci.

Podle Augusta Sedláčka byl jedním ze synů Oldřicha staršího Jaroslav, jehož jméno najdeme v pozůstatcích Desk zemských.⁴⁵ V Deskách je ale zapsán jako „Jaroslav filius Olrici Leporis de Waldek“ a zápis se vztahuje k roku 1291. Je tedy jisté možné, že byl Jaroslav syn Oldřicha (staršího), dědice hradu Žebráka, který se za svého života stále mohl psát s přídomkem „z Valdeka“, stejně tak ale mohl být synem Oldřicha (nejstaršího), zakladatele hradu Žebráka. Ten se poprvé objevuje ve svědectví řadě listiny z roku 1242⁴⁶ a můžeme

⁴³ Kvůli přehlednosti budou v této kapitole členové rodu se jménem Oldřich rozděleni jako „nejstarší“, „starší“, „mladší“ a „nejmladší“. Pro lepší orientaci v rodové genealogii je k Obrazové příloze práce připojen podrobný rodokmen.

⁴⁴ BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: s. 69. „Syn Pana Oldřicha z Valdeka fundátora, tolikéž jméno měl Oldřich, a ten umřel po Otcy swém Léta Páně 1281, wedle knih kláštera Ostrowského takto swědčících: Obijt Dominus Vlricus de Valdek, filius primi fundatoris, qui dedit Conventui Villam quae vocatur Trnov & commutavimus illam Villa pro Prascoles & pro Sedlec: Kdež se jmenuje i paní Anyžka Manželka jeho, jenž byla umřela Léta Páně 1346.“ V této poznámce Paprocký uvádí i manželku zmíněného Oldřicha, dle data úmrtí jde ale evidentně o chybu. V tomto případě došlo zřejmě k záměně „Oldřichů“ a zmíněná paní Anežka byla nejspíše manželkou až Oldřichova syna, který se již psal Oldřich ze Žebráka.“

⁴⁵ POZŮSTATKY DESK ZEMSKÝCH KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO R. 1541 POHOŘELÝCH, ed. J. Emler, Praha 1870, s. 4.; „Quaterni citationum vetustissimi, III, 1291, Anno 1291 assessores: Joannes praepositus Wissehradensis, Wok de Borovia, Budilow de Chotirzini, Petrus de Cheinow et Tyna, Olricus praepositus Pragensis, Benessius burgravius Pragensis, Boress de Ossek, Henricus de Botz de Borku & Hussenec, Heralte de Hradku, Nicolaus filius Potonis de Msseneho, Odolen de Chiss, Drslaus de Chudenicz, Dietrich de Ustie, Jaroslav filius Olrici Leporis de Waldek, Zavissius filius Joannis de Polna, Bawarus de Strakonicz burgravius de Zwikow alias de Klinberg, Henricus de Rozmberg, Zdislaus etc.“

⁴⁶ CDB IV, č. 13, s. 74–75.

předpokládat, že okolo tohoto roku se začal poprvé pohybovat i v prostředí panovnického dvora. Na začátku 40. let 13. století tak mohlo být Oldřichovi Zajícovi (nejstaršímu) dvacet až třicet let. Jeho smrt pak datujeme až k roku 1271. Jeden z jeho synů, Zbyslav z Třebouně, byl zavražděn kolem roku 1291. Druhý syn Oldřich (starší) umírá podle Paprockého roku 1281 a jeho třetí syn Budislav, který byl mělnickým proboštěm, skonal pravděpodobně roku 1291.⁴⁷ Nevidím proto důvod, proč by jeho potencionální čtvrtý, „nejmladší syn“ Jaroslav nemohl sedět roku 1291 na soudě zemském. Z jedné jediné poznámky však bohužel nejsme schopni otázku, kdo byl Jaroslavův otec, rozluštit.

Nepatrně větší jistotu máme v případě „druhého“ syna Oldřicha (staršího), „dědice Žebráka“. Pravděpodobně podle rodinné tradice byl Oldřichův syn pojmenován rovněž Oldřich (mladší). O jeho životě se nám však zachovala jediná poznámka, a to ve sporném díle Bartoloměje Paprockého.⁴⁸ V ní je Oldřich (mladší), jako úplně první z rodu, uváděn s přídomkem „ze Žebráka“. Jelikož nemáme původní pramen, z kterého Paprocký čerpal, nemůžeme přesně říci, že se šlechtic pod přídomkem tituloval už za svého života. Poznámka v „Libri beneficiorum“, na které se Paprocký odkazuje, mohla být napsána až zpětně a písař mohl přídomek ke jménu dodatečně připojit. Zápis se, jako většina citovaných úryvků z knihy, vztahuje ke smrti zmíněného šlechtice. Oldřich (mladší) ze Žebráka podle poznámky zemřel roku 1304, byl pochován v rodovém klášteře svaté Dobrotivé⁴⁹ a pro zaopatření své duše odkázal instituci 90 hřiven stříbra, za které se měla financovat mše a jídlo pro chudé. Možnost, že měl Oldřich (starší), „dědic Žebráka“, syna Oldřicha (mladšího), který zemřel v podobném časovém horizontu, je vcelku pravděpodobná. Oldřich (mladší) je navíc vítaným chybějícím článkem mezi Oldřichem (starším), „dědicem“, a dalšími, již jistěji pramenně podchycenými členy rodu. S trochou dobré vůle můžeme doufat, že se Paprocký ve svém zápisu nezmýlil, i když existenci i příbuznost prvního Oldřicha (mladšího) s přídomkem ze Žebráka postavíme na velice vratkých základech.

⁴⁷ BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL, s. 70.: „Třetí Syn Pana Oldřicha jmenovaného byl Budislaw Probošt Mělnický, kterýž umřel Léta 1391. Jakž o něm paměť Klášterní napsaní jest w tyto slova: Anno Incarnationis Dominicae 1391. Obiit Dominus Budislaus Praepositus Mielnicensis, filius primi fundatoris, pro cuius anima emerunt nobis Villam quae vocatur Tien.“

⁴⁸ BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL, s. 70.: „Léta Páně 1304 Libri beneficiorum připomínají pana Oldřicha Wnuka swrchu gmenovwaného Oldřicha fundátora těmito slowy: Anno ut supra Obiit Dominus Vlricus miles dictus de Mendico, Nepos primi Fundatoris, qui legavit nonagita marcas cu dextrario & omnibus armis suis huic domui, pro cuius anima tenemur singulis annis nutrire quinquaginta Pauperes & 24 Missas ipso die, vel infra tres, complere.“

⁴⁹ V této době byl ještě klášter znám jen pod názvem Ostrov.

Do jistějších historických vod se při zkoumání žebrácké větve Buziců dostáváme až po přelomu 13. a 14. století. Z pramenů nám vystupují dva synové Oldřicha (mladšího) ze Žebráka. Další nositel rodového jména Oldřich (nejmladší) a jeho bratr Zbyněk, se v pramenech diplomatické povahy objevují poprvé roku 1318.⁵⁰ Na panovnickém dvoře, po boku v té době dvaadvacetiletého krále Jana Lucemburského, se pravděpodobně pohybovali už delší dobu. Dne 3. července roku 1318 svými podpisy stvrdili listinu potvrzující lenní přísahu, kterou tento den složil Mikuláš II. z opavské větve Přemyslovců českému králi. Jména žebráckých pánů jsou uvedena ve společnosti jmen těch nejvýznamnějších šlechticů království, jako Petra z Rožmberka, Jindřicha z Lipé nebo Beneše z Vartemberka. Jak Oldřich, tak Zbyněk jsou ve svědečné řadě zapsáni s přídomkem „ze Žebráka“, a listina je tedy i prvním dokladem diplomatické povahy o jeho užívání. Ze zápisu se dozvídáme i to, že Oldřich v této době zastával významný úřad pražského purkrabího, tedy správce nejvýznamnějšího hradu v království. Je velice pravděpodobné, že mu král tento úřad udělil jen o pár měsíců dříve, tedy na konci dubna téhož roku, kdy bylo v Domažlicích sjednáno příměří mezi Janem Lucemburským a vzbouřenou českou šlechtou.⁵¹ Po sjednání míru totiž král, podrobující se v zásadě podmínkám velmožů, přerozděloval významné dvorské úřady mezi nejprůbojnější z nich.⁵²

Po úmluvách v Domažlicích se rozpory mezi králem a českou šlechtou na chvíli opět urovnaly. Nový neklid v království přinesl ale o rok později spor mezi králem Janem a královnou Eliškou.⁵³ Boje zachvátily dokonce i Prahu, kde se královna společně

⁵⁰ RBM III, č. 454, s. 186–187.; „Testes: illustres principes d. Bolezlaus et Hincos duces Slezie, nobiles viri Vlricus comes de Hanow, Otto de Bollandia, Petrus de Rosemberch, summus camerarius regni Boemie, et Henricus de Lypa, subcamerarius eiusdem regni Boemie, Vlricus de Mendico, burchrauius Prag., Benessius de Wartemberch pincerna, et Hermannus de Milliczin, dapifer dicti regni Vlricus de Ryczano, iudex terre, Tymo de Coldicz, Henricus de Luchtemburch, Heynmannus et frater suus Hincos filii Pothonis de Fridlant, Bernhardus de Cynnenburch ensifer, Plichta de Adlar, Hermannus de Swiretitz, Johannes Scamborius dictus de Schillperch, Sbinco de Mendico, Spaczmannus de Benessow, Zezema de Hirstein et Sdenco Kowan.“

⁵¹ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí koruny české II., 1197–1250*, Praha–Litomyšl 2000.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí koruny české III., 1250–1310*, Praha–Litomyšl 2002.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

⁵² V pramenech diplomatické povahy se před Oldřichem ze Žebráka naposledy označuje jako pražský purkrabí Beneš z Michalovic, a to k roku 1315. RBM III, č. 285, s. 114–115.

⁵³ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí koruny české II., 1197–1250*, Praha–Litomyšl 2000.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí koruny české III., 1250–1310*, Praha–Litomyšl 2002.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–

se „svým rytířem“ Vilémem Zajícem z Valdeka, Oldřichovým bratrancem, opevnila. Jan Lucemburský, po jehož boku stál i Vilémův odvěký protivník Jindřich z Lipé, nakonec získal převahu a královna se musela podrobit vůli krále a poníženě odejít do ústraní, na své sídlo na Mělníku. Vilém z Valdeka, jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, zřejmě ve snaze uniknout nepříznivým poměrům, kterým byl po porážce na pražském dvoře vystaven, odjel se svým vojskem v létě roku 1319 do Říše. Tam se připojil k jednotkám Ludvíka Bavorského, aby mu pomohl v boji s říšským protikrálem Fridrichem Sličným.⁵⁴ Při táborové potyčce byl Vilém raněn a na následky svých zranění zemřel. Oldřich Zajíc ze Žebráka měl v té době jiné starosti. Ačkoli nevíme, jestli stál při roztržce mezi královskými manželi na straně krále, nebo se svým bratrancem po boku královny, můžeme si být jisti, že si po konci sporu nadále udržel vysoké postavení v okruhu dvora. Dokládá nám to i fakt, že zatímco se Vilém raději „uklidil“ do Říše, Oldřich se po boku Jana Lucemburského účastnil výpravy za získáním dědictví po braniborském markraběti Waldemarovi.⁵⁵ Ani ne čtyřicetiletý Askánek zemřel 14. srpna 1319 a po sobě zanechal rozsáhlá panství, na něž si dělalo nároky několik knížat, včetně českého krále. Waldemarův nejbližší dědic, Jindřich z Landsbergu, záhy rovněž zemřel, a tak se o braniborskou pozůstalost strhl boj. Waldemar navíc ovládal i Horní a Dolní Lužici. Poručník mladičského Jindřicha z Landsbergu, saský vévoda Rudolf, opanoval Dolní Lužici. Východní oblasti a Zhořelecko obsadil Jindřich Javorský. Jana lákala Horní Lužice, kterou protínala důležitá obchodní stezka Via Regia. Svůj nárok na toto území přitom opíral o historickou držbu Přemyslovců, kteří ovládali Zhořelecko a Budyšínsko až do poloviny 13. století, kdy posloužilo jako jistina věna české princezny Boženy. Právě tímto způsobem se území dostalo pod správu rodu Askánců. Lákadlo v podobě znovunabytí přemyslovského dědictví sjednotilo českou šlechtu, a Janovu výpravu do Horní Lužice proto podpořili nejpřednější šlechtici země, mezi nimiž byl i Oldřich ze Žebráka. S obsazením Budyšínska neměl Jan problémy, jeho představitelé mu dokonce sami, výměnou za četné výsady, přijeli na konci srpna složit do Prahy lenní hold. Vyrovnat se ale Jan musel ještě s Jindřichem Javorským, který sice už obsadil Zhořelecko, dědičné nároky si ale činil i na Budyšínsko. Za Janem z Prahy vyjelo na 300 rytířských kopí, mezi nimiž bylo i to Oldřichovo, k vojenskému střetnutí ale nakonec nedošlo. Jindřich se s Janem setkal ve vojenském táboře v Olešnici a vedli spolu dlouhá jednání, u nichž byl zřejmě přítomen i Oldřich. Svým podpisem,

Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

⁵⁴ K problematice vlády Ludvíka Bavora viz CLAUSS, Martin: *Ludwig IV. der Bayer. Herzog, König, Kaiser*, Regensburg: Pustet 2014.

⁵⁵ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939, s. 304.

společně s dalšími urozenými muži, stvrdil 22. září smlouvu, podle které si Jindřich ponechal jen Zhořelecko a nadobro se vzdal jakéhokoli nároku na Budyšínsko, ať už pro sebe nebo své potomky.⁵⁶ Z Budyšínska se Oldřich vydal se svým králem ještě do Dolní Lužice. Místní šlechta však spíše preferovala vévodu Rudolfa Saského. Nemaje pořádnou klientskou základnu, zavelel Jan k ústupu a s celým svým vojskem se v polovině října vrátil do Prahy. S ním se vrátil samozřejmě i Oldřich ze Žebráka a ostatní šlechta. Janovo držení Budyšínska v závěru stvrdil i římský král Ludvík Bavor, když mu v září roku 1320 udělil území v léno.

S přídomkem „ze Žebráka“ se Oldřich objevil naposledy v listině z 28. února roku 1322.⁵⁷ A opět ve vyšších kruzích. Byl jakýmsi obchodním zástupcem vdovy po králi Václavu II. Elišky Rejčky. Ta žila už několik let v nesezdaném vztahu s ženatým Jindřichem z Lipé, a ačkoli jejich soužití česká veřejnost kritizovala, vydrželi spolu až do smrti. Před zlými jazyky se pár kolem roku 1318 uchýlil na panství na Moravě, a právě v Brně byla uzavřena i zmiňovaná smlouva. Podle listiny Eliška koupila od Fricka z Egerberka několik vsí a Oldřich se za ni při této koupi zaručil. I to dokládá důležitost a váhu jeho postavení u dvora i ve veřejném mínění.

V dalších listinách nalezneme Oldřicha už nikoliv jako „ze Žebráka“, ale jako „ze Zbiroha“ („Vlrich der Has von Sbyrow“).⁵⁸ Poprvé se v nám dochovaných písemnostech s tímto přídomkem podepsal v listině z roku 1327. V období mezi lety 1322 a 1327 tedy zřejmě přesídlil na hrad Zbiroh a rodný Žebrák přenechal svému bratrovi Zbyňkovi. Kdy a proč se tak stalo, nám bohužel listiny ani jiné písemné prameny neodhalují. Není ani jasné, jestli Zbiroh koupil nebo získal do držení jinak, například výměnou nebo na pokrytí dluhu. Je tu rovněž jistá

⁵⁶ RBM III, č. 530, s. 218–219. (*Vlricus de Mendico*) Jindřichovi Javorskému, který si na území činil nárok na základě jak dědičných práv po své matce Beatrix Braniborské, která byla příbuzná s rodem Askánců, tak na základě svého sňatku s dcerou Václava II. Anežkou, podle smlouvy připadlo Zhořelecko do držení na doživotí. Jan mu za to jako náhradu udělil Žitavsko, které mu přenechal Jindřich z Lipé výměnou za statky na Moravě, kde se stal hlavním správcem. Jindřich se ve smlouvě kromě svého nároku na Budyšínsko vzdává i všech domělných práv na Dolní Lužici, zemi Lubušskou a Frankfurt nad Odrou.

⁵⁷ RBM III, č. 761, s. 310. Oldřich je v listině označen jako „*disbrigator*“ Elišky Rejčky. Vis. *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum* – Slovník středověké latiny v českých zemích, I–II. Praha: Academia 1992. Elektronická verze 1.1 (c) Filosofický ústav AV ČR, v. v. i. (<http://lb.ics.cas.cz>) „kdo přijal povinnost ručit po určitou dobu za prodaný majetek a osvobodovat jej od každého nároku jiné osoby, zastoupit kupujícího v případné soudní při a nahradit škodu, která by mu tím mohla vzniknout“.

⁵⁸ RBM III, č. 1393, s. 544–545. „Heinrich, bischof von Olmütz und mehrere böhm. herren leisten bürgschaft bezüglich der vom könige Johann seiner schwiegertochter versprochenen heimsteuer. – Wir Hayman, bischof ze Olmuntz, Hayman Berk vod der Duben, purchgraf ze Prag vnd hauptmann ze Pehaim, Peter von Rosenberch, Wilhelm von Lantstain, Thyem von Golditz, H. von Laeuhtenberch, Hayman von der Duben gehaizzen von Nachod, Vlrich Phluch, Vlrich der Has von Sbyrow, Wilhelm von Egerberch, Sdenk von Waldenstain, Styenk der Has von der Petlern, und Hayman Hlawacz von der Duben veriehen etc.“

možnost, že Zbiroh měl v držení už jeho otec, prameny objasňující dějiny hradu k tomuto období ale bohužel chybí.⁵⁹ Listina z 20. listopadu 1327 nám nejen odhaluje Oldřichovo nové panství a nový přídomek, ale navíc opět potvrzuje jeho významné postavení na královském dvoře. Jeho jméno je opět zařazeno mezi nejvyšší šlechtice země, stejně tak jako jméno jeho bratra Zbyňka. Důležitá je ale i samotná listina. V roce 1327 dojednával konečně Jan Lucemburský s korutanským vévodou Jindřichem plánovaný sňatek pětiletého českého prince Jana Jindřicha s dcerou vévody Markétou. Právě ona se měla stát, vzhledem k vyššímu věku vévody Jindřicha, nejpravděpodobnější dědičkou Korutan. S početným šlechtickým doprovodem, ve kterém nechyběl ani Oldřich ze Žebráka, se v říjnu toho roku vydal Jan do Tyrol. Tam český král s korutanským vévodou dojednal nejen sňatek dětí, nýbrž do smluv neopomenuli zahrnout ani to, že se Jan v případě Jindřichovy smrti stane poručíkem jeho dětí, nebo to, že malý princ zůstane na tyrolském dvoře až do svatby. V listinách nechybělo ani podrobné vypočítání poplatků, které měl Jan Korutanci zaplatit. Šlechtický doprovod byl při tomto jednání více než ukázkou prestiže českého panovníka, představoval jeho záruku. Nejvýznamnější osobnosti na panovnickém dvoře v čele s olomouckým biskupem se v Meráně, ve výše zmíněné listopadové listině, svým podpisem za krále zaručily. Jan byl zřejmě v té době už známý tím, že prakticky žije na dluh a pohledávky, které nehoří, nesplácí. Páni proto slíbili, že pokud nebude Jan platit tak, jak to smlouva stanovuje, uhradí požadovaný obnos sami, nebo se dokonce osobně dostaví do Řezna, kde setrvají „jako rukojmí“ tak dlouho, dokud nebude dluh urovnán. Šlechtici, kteří v Meráně listinu podepsali, navíc museli přislíbit, že záruky získají i od dalších významných pánů, kteří mezitím dleli v Čechách. Jmenovitě

⁵⁹ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VI., Podbrdsko*, Praha 1995, s. 239. Historie hradu podle Augusta Sedláčka ve sledovaném období: „Syn jeho Děpolt (r. 1251– 1282), jak slyšíme, hrad Zbiroh ustavěl tak, jak se ve 14. věku spatřoval s tvrdými hradbami, věžemi, baštami atd. po způsobu západním. Ještě r. 1282, jsa tehda sudím zemským, psal se ze Zbiroha, ale potom po něm není zmínky až k r. 1291, kdež se synové jeho připomínají. Tito měli svá hesla podle hradu Rýžemberka, který bezpochyby také otec jejich založil. Zdá se, že buď Děpolt neb synové jeho Zbiroh prodali. Možno, že v následující mezeře vládl tu nějaký rod neznámý, možno, že se dostal Zbiroh již na konci 13. věku v držení pánů Valdeckých a tedy snad Oldřicha ze Žebráka (+ r. 1304). Syn tohoto Oldřich ze Žebráka, který se po r. 1318 často připomíná, nazývá se r. 1327 ze Zbiroha, maje sídlo své na tomto hradě. Zemřel r. 1357, již dávno nejsa držitelem Zbiroha, a zůstavil potomky, po nichž se psali páni z Pihle a Házmburka. Když se roku 1333 Karel, syn krále Jana, vrátil do Čech, aby tu sídlel, nenalezl ani jediného hradu svobodného, který by nebyl zastaven, a ovšem také žádného stálého důvodu. S pomocí pánů zemských, kteří ho milovali jako vnuka, Václava II., nabyl několik hradů, mezi nimiž i Zbiroha. Hrady královské zastavené vyplatil, Zbiroh však koupil. Ale dlouho nezůstal Zbiroh panstvím komorním. Král Jan totiž potřebuje peněz vypůjčil si od Petra z Rožmberka 1214 kop gr., které tento jej prodáním některých svých zboží sehnati mohl; za ty peníze dostal Petr k dědičnému jmění (r. 1336, 6. června) hrad Zbiroh s městečkem a dvojím poplužím, městečka Radnici a Mýto, ves Těžkov a polovici Újezda Medového. Buď se stala v listě tomto mýlka aneb byla úmluva mezi stranami, že má Petr připlatiti; neboť druhým daným listem r. 1336 dne 30. listopadu prodává se Petrovi Zbiroh za 2414 kop.“

například od Jindřicha z Lipé nebo opavského vévody Mikuláše. Listopadová listina nám tak předkládá důležitý obraz neutěšených poměrů na pražském dvoře i v celém českém království. Jindřich Korutanský se v českých poměrech vyznal, a můžeme tak předpokládat, že záruky za Jana žádal právě od mužů, o kterých věděl, že hýbají domácí politikou. K těm patřil i Oldřich Zajíc ze Žebráka, nově s přídomkem ze Zbiroha.⁶⁰

V dalších letech se Oldřich z pramenů písemné povahy vytrácí. Jelikož hrad Zbiroh zřejmě přešel někdy ve 30. letech 13. století do rukou krále, nevíme ani, kde Oldřich ke konci svého života sídlil. Možná, že společně se svým bratrem opustil Podbrdsko a přesunul se na hrad Klapý. To je ovšem jen teorie. O Oldřichově smrti nám ve svých opisech knih kláštera svaté Dobrotivé u Zaječova podává svědectví Bartoloměj Paprocký. Podle jeho zápisu zemřel Oldřich roku 1357.⁶¹ Dovídáme se také, že měl 4 děti. Syny Zbyňka, Oldřicha, Hynka a jednu dceru.⁶²

⁶⁰ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí koruny české II., 1197–1250*, Praha–Litomyšl 2000.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí koruny české III., 1250–1310*, Praha – Litomyšl 2002.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

⁶¹ BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: s. 76.: „Ten pan Oldřich umřel Léta páně 1357, jakž o tom paměti Kláštera svaté Dobrotivé vysvědčují. Obijt Dominus Vlricus dictus de Mendico, frater Domini Zbinconis, cum filiis suis Zbinkone, Vlrico, Hinkone & Filia Kaczia.“

⁶² Podrobnější práce zabývající se zkoumaným obdobím, ze kterých jsem při psaní kapitoly rovněž čerpala: NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912.; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913.; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.*, Praha 1928.; NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 4. Rozmach české moci za Přemysla Otakara II.*, Praha 1937.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí koruny české II., 1197–1250*, Praha–Litomyšl 2000.; VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí koruny české III., 1250–1310*, Praha–Litomyšl 2002.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

5. Zbyněk Zajíc z Házmburka – poslední Žebrák

Hrad Žebrák, jehož mohutná válcovitá věž se majestátně vypíná nad okolní krajinou, zaujme každého, kdo kolem prochází. Úzká stavba na strmém, skalnatém ostrohu nad soutokem Červeného a Mlýnského potoka, vzdálená zhruba dva kilometry od obce Žebrák, jakýmsi zvláštním kouzlem přitahovala mnoho romantických duší. V době, kdy na hradě sídlil Zbyněk Zajíc ze Žebráka, vypadalo ovšem okolí hradu trochu jinak. Kolem skály, na které stavba stála, byly zřejmě zřízeny rybníky, jež sloužily jako jakási přírodní obrana. Hrad byl tak přístupný jen po hrázích a mostech, odrážel se ve vodní hladině a musel působit ještě majestátněji. Úzké křemencové bradlo dovoľovalo jen jediné architektonické řešení. Hrad, který tak neměl ani typické prostorné nádvoří, byl ve své době stavbou přesto velice moderní a byl jistě vhodným sídlem pro šlechtice Zbyňkova významu.

5. 1. První léta u dvora

První písemnou zmínku o Zbyňkovi, jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, nalezneme v listině ze 3. července roku 1318, v níž společně se svým bratrem dosvědčuje ujednání mezi Janem Lucemburským a Mikulášem, od té chvíle opavským vévodou.⁶³ Už jen Zbyňkovo jméno pod listinou takovéto důležitosti dosvědčuje jeho respektované postavení na panovnickém dvoře, i když zřejmě ještě nadržel žádný významnější úřad. Cestu ke dvoru měl Zbyněk připravenou díky svým předkům, vlastní postavení si na něm ale každý Zajíc musel vydobýt sám. Žebráckému pánu skokový postup zřejmě značně usnadnily tristní finanční poměry českého krále. Jak je všeobecně známo, královská pokladna po většinu Janovy vlády zela prázdnotou a panovník se musel často zadlužovat. Chybu přitom nemůžeme vidět jen v Janově špatné finanční politice, dluhy se začaly nabalovat už za vlády Václava II. Komplikovaná situace v zemi po smrti posledního Přemyslovce Václava III. a střídání Jindřicha Korutanského s Rudolfem Habsburským na českém trůně a s tím spojené války vysály královskou pokladnu úplně. Jan Lucemburský tak zdědil království, jehož finance byly rozvrácené, ale jehož města a páni byli bohatí a sebevědomí. Peníze na chod a údržbu českých zemí i na své zahraniční výboje si půjčoval především od nejbohatších českých šlechticů, a jelikož pak neměl z čeho dluhy splácet, dával jim v zástavu města, vesnice i královské hrady.

⁶³ RBM III, č. 454, s. 186–187.

I Zbyněk Zajíc ze Žebráka byl věřitelem českého krále. Jak velkou částku Jan Zbyňkovi před rokem 1320 dlužil, ale není známo. Zřejmě však nešlo o nepatrný obnos, Zbyněk za něj totiž v zástavu dostal celé panství Nižbor i s úřadem. Od kdy panství v zástavě držel, bohužel nevíme. Podle listiny z 24. května 1320 chtěl Jan královský hrad opět vyplatit zpět, jelikož ale neměl hotové peníze, dal Zbyňkovi na umoření dluhu vsi Praskolesy, Sedlec, Tlustici, Kotopeky, Lhotu, Lubosněn a Jesenici.⁶⁴ Většina ze jmenovaných vsí byla od Zbyňkova sídelního hradu Žebrák vzdálena jen pár kilometrů. Královským umořením dluhu tak mladý Zajíc velice příhodně rozšířil žebračské panství. Prázdnotu Janovy pokladny v tomto období může ilustrovat i fakt, že vesnice, které použil k splacení dluhu, ani nebyly jeho, nýbrž patřily vyšehradské kapitule. Té král slíbil jako náhradu některé vsi z majetku nejvyššího purkrabství.⁶⁵ Úřad na hradě Nižbor vykonával Zbyněk zřejmě ke králově spokojenosti, a tak mu ho ponechal i po splacení dluhu. Zbyňkovu přítomnost na hradě dokládá i listina z roku 1325.⁶⁶ Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, hrad Žebrák zřejmě držel Zbyněk společně se svým bratrem Oldřichem. Ten ale někdy mezi lety 1322 a 1327 přesídlil na hrad Zbiroh a začal se podle něj i psát. Je tedy pravděpodobné, že Zbyňkovi po dobu, co byl jeho bratr na Žebráku, vyhovovalo pro krále spravovat Nižbor a této správy zanechal až poté, co jeho bratr přesídlil na Zbiroh, tedy někdy mezi lety 1325 a 1327.

I když o tom nemáme více dokladů, můžeme vyvozovat, že náklonnost i politická a finanční spolupráce mezi Zbyňkem a Janem během let zesilovala. Králův věrný samozřejmě nemohl chybět při již zmiňované cestě do Korutan v listopadu roku 1327. I on doprovázel malého prince Jana Jindřicha do jeho budoucího panství a i on připojil v Meraně svůj podpis k podpisům nejvýznamnějších šlechticů českého království a zavázal se za krále. Pokud by Jan nesplnil sliby dané Jindřichovi Korutanskému u příležitosti vyjednávání sňatku svého druhorozeného syna Jana Jindřicha s vévodovou dcerou, musel by Zbyněk ze Žebráka, stejně jako ostatní šlechtici, zaplatit svůj podíl závazku, nebo setrvat v Řezně jako rukojmí tak dlouho, dokud se pohledávky neurovnají. Zbyňkův podpis pod listinou dokládá, jak významné jeho postavení u dvora v této době bylo. To, že se za krále museli šlechtici zaručovat, je ovšem jasným důkazem finanční závislosti Jana Lucemburského na české šlechtě.

Peněz do pokladny se Janovi nedostávalo ani ve 30. letech 14. století. I když Zbyňkovi v roce 1320 splatil dluh sedmi vesnicemi „vypůjčenými“ od vyšehradské kapituly, rychle mu

⁶⁴ RBM III, č. 581, s. 241–242.

⁶⁵ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946, s. 112.

⁶⁶ RBM III, č. 1096, s. 428 „Mandamus -- Zbynkoni de Mendiko et procuratoribus nostris, qui nunc sunt in castro nostro Misenburg“.

vůči žebráckému věřiteli narostl závazek nový a na jeho splacení samozřejmě neměl hotovost. Je možné, že se i kvůli vysokému dluhu těšil Zbyněk u krále větší přízni. Jeho panství prosperovalo a on ho mohl budovat a dále rozvíjet. V roce 1329 zakládá na místě vzdáleném od Žebráka asi sedm kilometrů a nedaleko od vsí Praskoles nebo Kotopek, které mu král daroval v roce 1320 právem purkrechtním, vesnici Tlustici.⁶⁷ Pak Zbyněk na krátkou dobu mizí z pramenů, což ovšem jistě neznamená, že zmizel i z veřejného života.⁶⁸

⁶⁷ BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: s. 74.

⁶⁸ Podrobnější práce zabývající se zkoumaným obdobím a studie o Zbyňkovi Zajíci z Házmburka, ze kterých jsem při psaní kapitoly rovněž čerpala: ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.; HÁŠ, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

5. 2. Velké stěhování

Hrad Žebrák a žebrácké panství byly pro rod Zajíců na počátku jejich rozvoje ideálním zázemím. Od centra moci, tedy od Pražského hradu, dělil šlechtice jen zhruba den jízdy. V případě nouze se ale padesátikilometrová cesta dala zvládnout mnohem rychleji. Výhodou byla i blízkost jedné z nejdůležitějších obchodních stezek středověku. Cesta vedoucí z Prahy přes Beroun, Zdice a Plzeň až do Norimberka procházela středem panství a z ní samozřejmě plynulo bohatství, přístup k luxusnímu zboží i možnost obchodu. I proto je zarážející, že se v roce 1336 Zbyněk rozhodl odstěhovat. Podle smlouvy z 21. ledna 1336, jejíž originál se dochoval až do dnešních dní, směnil s králem hrad i město Žebrák a vesnice Hředle, Lhotu, Chodouň, Tlustici, Bíleč, Zábdiší, Bavoryni, Habarště, část Praskoles a část Sedlce s příslušenstvím, tedy celé své žebrácké panství, za hrad a město Budyni, přilehlé polnosti a vinice a vesnice Žabovřesky, Břežany, Písty, Vrbku a Roudníček, které k budyňskému panství náležely. Vše se směňovalo s veškerými právy a svobodami. Jan současně prohlásil žebrácké panství korunním zbožím a chtěl, aby zůstalo majetkem krále a jeho dědiců i v budoucnu.⁶⁹

Ve zmiňované listině z ledna 1336 je Zbyněk uveden jako „Sbyncone de Waldek domino in Mendico“, tedy jako „Zbyněk z Valdeka, pán na Žebráce“, což je velice zajímavé. V předešlých listinách je totiž vždy označován jen jako „ze Žebráka“, nikoli jako „z Valdeka“. Proč se v takto důležité listině nechal jmenovat s přídomkem svých předků, nevíme. Snad chtěl tímto způsobem odkázat na starobylý původ rodu, jelikož „páni z Valdeka“ byli v prostředí tehdejší nobility pojmem, kdežto přídomek ze Žebráka se užíval jen necelých dvacet let.

Co Zbyňka k výměně rodného Žebráka za Budyňsko vedlo, nevíme. Zřejmě v tomto obchodu hrály roli jakési soukromé úmluvy mezi šlechticem a králem, které nejsme schopni odhalit. Co se týče polohy Zbyňkova nového panství, protáhla se cesta k pražskému dvoru jen zhruba o 10 kilometrů. I Budyňskem přitom procházela významná obchodní stezka, směřující z Prahy na sever. Hlavní Zbyňkovou motivací pro směnu ale zřejmě byla úrodnost panství v nížinách řeky Ohře.⁷⁰ Neúrodné Žebrácko, jež mělo pro tohoto šlechtice jen malé možnosti dalšího rozvoje, vyměnil za naopak velice zemědělsky výnosné území. Místo jednoho hradu a několika vesnic získal Zbyněk pohodlný královský hrad v ekonomicky soběstačném městě a další vesnice. Okolí Budyně bylo k vybudování zázemí mocného šlechtického rodu

⁶⁹ RBM IV, č. 265, s. 106–107.

⁷⁰ Stejný důvod zmiňuje ve svém díle i August Sedláček, který píše, že budyňské panství bylo sice menší, ale úrodnější. In: SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VI., Podbrdsko*, Praha 1995, s. 148.

zřejmě mnohem příhodnější a možností rozšiřování vlivu do okolní krajiny tu bylo mnohem více. Prostřednictvím výměny se Zbyňkovi podařilo získat panství, které mohl jeho rod postupně rozšiřovat, s čímž ostatně začal už o rok později. Možná právě Zbyňkovo rozhodnutí přesídlit ze Žebráka na Budyni bylo pro pozdější vývoj rodu klíčové. Prosperita a úrodnost kraje poskytly jeho potomkům dostatek finančních prostředků pro rodovou politiku cílenou na pražský královský dvůr, díky které se udrželi mezi nejvyšší šlechtou až do 17. století.

Motivace krále Jana v otázce směny jsou poněkud složitější. Půda kraje kolem hradu Žebrák rozhodně nepatřila k nejúrodnějším. Bonita Žebrácka a Hořovicka byla tak nízká, že v 18. a 19. století nestačila okolní pole uživit ani místní obyvatelstvo, které se tak začalo poměrně úzce specializovat na výrobu železných cvoků a cvočků.⁷¹ Už ve středověku kraj těžil především z tamních nalezišť železných rud a rozvíjely se tu obory specializující se na zpracování železa. Pro krále byla ale zřejmě více než úrodnost důležitá právě obchodní stezka tudy procházející. Takzvaná norimberská cesta vycházela přímo z Pražského hradu, vedla kolem strahovského a břevnovského kláštera a mířila směrem na jihozápad například přes dnešní Loděnice, Beroun, Zdice, Žebrák, Cerhovice, Zbiroh, Rokycany, Plzeň a Stříbro a dále až do Horní Falce, Frank a do Norimberka. Říšské město se jakožto významné politické a obchodní centrum rozvinulo už ve 13. století. Za vlády Jana Lucemburského a zejména jeho syna Karla IV. byla právě tato cesta hlavní spojnici mezi Prahou a Říší. Trasa samotná ale procházela zhruba stejným směrem už od pradávna, nejpozději však od doby karolinské. Cesta byla vzhledem ke svému významu protkána množstvím cestovních zastávek. Vedle hostinců, které právě z obchodního ruchu na stezce těžily, vznikly na spojnici Čech a Říše i mnohé knížecí a biskupské dvorce a později královské hrady. Ve velkých městech na cestě se navíc, jakožto velice dobrý zdroj příjmů, vybíralo clo. Jana Lucemburského k Říši poutala řada záležitostí. Je tedy možné, že hlavní spojnici mezi Prahou a Říší chtěl mít plně pod kontrolou. Právě to mohlo být ze strany Jana Lucemburského hlavním důvodem směny žebráckého panství za panství budyňské.⁷²

U Zbyňkovy směny s králem Janem se nabízí srovnání s transakcí, kterou zažil rod Poděbradských. Někdy po roce 1262 směnil král Přemysl Otakar II. Poděbrady s Vilémem

⁷¹ Více o situaci na Hořovicku a Žebrácku v 18. a 19. století: HOFMANN, G.: Z minulosti železářství a cvočkařství v Zaječově a okolí, Dvě kapitoly z hospodářských dějin, Zaječov 2002.; HRDLÍČKA, F.: Sociální bouře hostomických cvokařů v roce 1866, Hořovice 1959.; HOFMANN, G.: *Staré železářství na Podbrdsku*, in: Vlastivědný sborník Podbrdsku, 19, , Příbram 1981.

⁷² Podrobný rozbor Norimberské cesty a jejího větvení in: VÁVRA, Ivan: *Řežeňská a Norimberská cesta*, in: Historická geografie Praha: Komise pro historickou geografii při Ústavu československých a světových dějin ČSAV, sv. 11, (1973), s. 31–100.

z Poděbrad nebo s některým z jeho bratrů za hrad Choustník. Vilém se s přídomkem z Poděbrad psal naposledy právě roku 1262. Roku 1282 se v pramenech objevuje Beneš z Choustníka, v jehož erbu byl stejně jako v erbu Poděbradských zlatý žebřík v modrém poli. Není jisté, jakým právním vztahem byli páni z Poděbrad k poděbradskému hradu vázáni. Rod mohl panství, které snad bylo stále královským, pouze spravovat, stejně tak ale mohl Přemysl Otakar II. vůči rodinnému majetku uplatnit právo „nucené směny“. I k tomuto rozhodnutí, stejně tak jako v případě Jana Lucemburského a hradu Žebráka, zřejmě vedl Přemysla záměr ovládnout část obchodní stezky, která vedla z Prahy přes Poděbrady až do Slezska. Místo zemědělsky lukrativního panství, tak jako v případě Zbyňka Zajíce a Budyňska, ale poděbradský rod za své město od krále dostal málo výnosné, řídké osídlené a odlehlé Chýnovsko s hradem Choustník. Vzhledem k následné orientaci choustnických pánů na rod Vítkovců protivící se králi je velice pravděpodobné, že směna rozhodně nebyla dobrovolná. Na rozdíl od toho byla výměna mezi Janem Lucemburským a Zbyňkem Zajícem rozhodně výsledkem vzájemné dohody.⁷³

Většina historiků, kteří se zabývali studiem žebrácké větve Buziců, včetně Augusta Sedláčka, vycházela při popisu stěhování rodu z panství na panství ještě z jedné listiny. Ve čtvrtém díle *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* je tato listina uvedena pod datem 26. prosince 1335.⁷⁴ Jan Lucemburský Zbyňkovi za 2300 kop pražských grošů prodává hrad Klapý, vzdálený od Budyně jen 14 kilometrů, dále obec Klapý, která se nacházela hned pod hradem, město Libochovice, ves Radovesice, ves Lhotu a Poplze se všemi loukami, pastvinami, lesy a loveckými revíry. V širokém výčtu statků najdeme i mlýny na obou stranách řeky Ohře a patronátní právo ke kostelům. Je pravděpodobné, že Jan znovu Zbyňkovi dlužil a takto svůj dluh opět splácel. Pokud ale dočteme listinu v „Regestech“ až do konce, narazíme na dataci „Datum Prage in festo beati Stephani anno domini MCCCXXXVI“, tedy na svátek svatého Štěpána roku 1336. O rok později, než uvádí Sedláček a další historici. Listina se bohužel nedochovala v originále, pokud ale budeme pátrat po původu zápisu, najdeme tutéž listinu v díle Františka Martina Pelcla, i když tady se jedná pouze o součást odcitované confirmace Karla IV.⁷⁵ V tomto případě ale Pelcl přepisuje z originálu listiny, která byla součástí archivu pražské kapituly a v které 10. března 1350 Karel IV. Zbyňkovi potvrzuje právo na všechny statky, které zmíněnou koupí od Jana

⁷³ ŽEMLIČKA, Josef: *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 370–371.

⁷⁴ RBM IV, č. 246, s. 96–97.

⁷⁵ PELZEL, Franz Martin: *Enthält die Jahre 1316–1355, nebst einem Urkundenbuche von zwey hundert sieben und funfzig itzt erst gedruckter Diplomen und Briefe*, sv. 1, 1780, s. 71.

Lucemburského získal. I v Pelclově přepisu je uvedeno datum původní listiny k roku 1336 a stejný rok najdeme i v citaci Bartoloměje Paprockého, který je možná nejstarším sekundárním pramenem, jenž koupí zmiňuje.⁷⁶ Pokud tedy Sedláček píše: „Pak obdržel Zbyněk r. 1335 bezpochyby zase na srážku nějakého dluhu panství Házmburské (tedy hrad Klapý s příslušenstvím) a rok potom se docela z Podbrdsko vyprodal. Roku 1336, 6. června učinil totiž smlouvu s králem Janem. Obdržev totiž od krále panství Budyňské, menší sice, ale výnosnější, dal témuž králi a budoucím králům hrad svůj Žebrák s městečkem, vsi Hředly, Lhotu, Chodouň, Tlustici, Bíleč, Zábdiší, Bavoryni, část Praskoles a část Sedlce se vším příslušenstvím,“⁷⁷ nemá rozhodně pravdu, a to hned v několika bodech. Pokud by listina o koupí hradu Klapý skutečně byla z roku 1335, bylo by vysvětlení Zbyňkova stěhování mnohem jednodušší. Pokud by totiž 26. prosince 1335 „koupí s výhodami“ získal hrad Klapý, město Libochovice, několik vesnic a spoustu polností, mohl ho tak velký majetek zlákat k tomu, aby si během jednoho měsíce s Janem domluvil výměnu Žebráka za Budyni, trvale se odstěhoval na Klapý, spojil dvě nově nabytá panství a nechal staré panství v rukou krále. Rozhodně by v takovémto případě ale nedělal koupí a výměnu rok, jak píše Sedláček. Ostatně ani jím zmiňovaná listina ze 6. června není v soupisech k nalezení a je velice pravděpodobné, že si spletl datum. Jak už bylo výše napsáno, stěžejní listina pravděpodobně není z roku 1335, ale z roku 1336. Vysvětlení Zbyňkova rozhodnutí je proto složitější než to, které předkládá Sedláček. Krále ke směně vedla zřejmě touha zahrnout pod královské majetky co největší kus obchodní stezky. Zbyněk ale pravděpodobně v takovémto obchodě v době, kdy byl uzavřen, spíše trafil. Je však možné, že jeho záměry zkrátka nebyly obchodní, a tak vzal za vděk jisté panství budyňské, které se rozprostíralo v úrodných nížinách řeky Ohře, před svým rodným, pro zemědělství ne tak lukrativním, hornatějším Žebráckem. Pokud byla směna iniciovaná ze strany krále, o čemž ostatně svědčí i fakt, že v rámci směny Jan prohlašuje panství za „pro věky budoucí“ nezcizitelné korunní zboží, měl Zbyněk i jistou naději, že mu bude král v budoucích letech zavázán, a jakožto ostřílený králův věřitel mohl mít jistotu, že mu Jan za krátko, opět za náhradu nějakého dluhu, dá v blízkosti Budyně další statky. To se o rok později stalo a Zbyněk ze Žebráka, jehož panství z velké části tvořily vesnice, které král ve dvacátých letech 14. století vzal vyšehradské kapitule a věnoval je jemu, se stal vlastníkem rozsáhlého panství se dvěma hrady, několika městy, vesnicemi a úrodnými polnostmi kolem řeky Ohře.

⁷⁶ BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: s. 74.

⁷⁷ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VI., Podbrdsko*, Praha 1995, s. 148.

Po směně svého dosud sídelního hradu Žebráku pobýval Zbyněk s rodinou zřejmě nějaký čas na Budyni, potom co získal společně s městem Libochovicemi i hrad Klapý, se ale rozhodl vybudovat si z tohoto hradu majestátní sídlo, hodné jeho postavení. Přesídlil na hrad, tyčící se na skalním ostrohu, a zahájil jeho přestavbu, po níž mělo sídlo vyhovovat náročným požadavkům moderního šlechtice. Pro větší vlastní prestiž i prestiž svého nového rodového zázemí dokonce hrad přejmenoval. V novém jméně hradu, tedy Házmburk, odvozeném podle německého označení zajíce, zaznívala i celá historie rodu a návaznost na slavné předky, brdské Zajíce. Sám Zbyněk podle nového sídla přijal i nový přídomek, jako „Sbincone de Hazimburg“ se poprvé objevil v listině z roku 1343.⁷⁸ V té době ale už zřejmě sídlil na Házmburku několik let.⁷⁹

⁷⁸ RBM IV, č. 132, s. 537.

⁷⁹ Podrobnější práce zabývající se zkoumáním období a studie o Zbyňkovi Zajíci z Házmburka, ze kterých jsem při psaní kapitoly rovněž čerpala: ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.; HÁS, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

5. 3. Mezi otcem a synem

Zatímco se Zbyněk, bývalý pán na Žebráce, rozhlížel ve svém novém budyňsko-klapském panství, rozvířily klidný vzduch na pražském dvoře neshody mezi českým králem Janem a dědicem trůnu Karlem. Janův nejstarší syn častokrát jako moravský markrabě přejímal povinnosti svého otce za jeho nepřítomnosti v českém království. On i jeho manželka Blanka z Valois se během několika málo let sžili s českým prostředím a poznali ráz české šlechty, jejíž velká část ho respektovala a oceňovala jeho snahu o nápravu zbídačených poměrů v království. Karla šlechta podporovala i přesto, že jí v rámci snahy o opětovné získání jmění Koruny zpět pod správu krále často ubíral majetky, které jeho otec zastavoval svým věřitelům. Samotný král, v té době už napůl slepý, v zásadě oceňoval, že může více času věnovat svým vlastním zájmům na poli diplomatických her a nemusí se tolik starat o správu království. Zlom ale nastal po Janově svatbě s Beatrix Bourbonskou a zejména poté, co se mladé královně na počátku roku 1337 narodil syn Václav, a tedy další mužský dědic. Jan snad v té době zatoužil trávit více času na klidném pražském dvoře a Karel mohl cítit, že jsou ohroženy jeho dosavadní pozice. Není jasné, zda došlo mezi otcem a synem k otevřenému sporu či hádce, dusno ale bylo tak velké, že se mladý následník trůnu musel od pražského dvoru vzdálit. Na otcovu žádost se vypravil za svým bratrem Janem Jindřichem do Tyrol, kde mu měl pomoci s vládou. O dobrovolnosti této cesty můžeme pouze spekulovat.⁸⁰

Moravskému markraběti dělalo doprovod několik nejpřednějších šlechticů království. Vedle Jana z Lipé a Buška z Velhartic byl jedním z nich rovněž Zbyněk Zajíc a je velice pravděpodobné, že právě cesta, která měla původně vést pouze do Tyrol a neměla žádný vyšší diplomatický smysl, byla pro Zbyňkův život a budoucnost zásadní. Putování markraběte Karla do Tyrol se stalo totiž velkým dobrodružstvím. Aby se vyhnul rakouským državám, cestoval Karel v doprovodu Zbyňka Zajíce, Buška z Velhartic, Jana z Lipé a dalších šlechticů přes Uhry a Chorvatsko až k moři. Při cestě do Aquileje jeho loď obklíčili Benátčané. Kralevic s Janem

⁸⁰ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: *Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991, s. 23–36.; HÁS, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

z Lipé pomocí lsti unikli z obklíčení ukryti pod sítěmi na malé loďce, Zbyněk Zajíc byl ale společně s ostatními členy doprovodu několik dní držen v zajetí. S Janem Jindřichem se v Innsbrucku setkali až začátkem června. Není sice jasné, zda si Zbyňka do doprovodu Karel vybral sám, nebo jestli ho do něj zařadil jeho otec, po několika měsících na cestě se ale jistě mezi členy vcelku úzké skupiny vytvořily určité vazby. Jan Neruda vtiskl do paměti každého Čecha Buška ml. z Velhartic jako nejbližšího přítele Karla IV. Listinný materiál ale dosvědčuje, že Karel, jakožto český král, věnoval takřka stejnou náklonnost i Zbyňkovi, a je docela možné, že výjimečný přátelský vztah mezi šlechticem a jeho králem se začal rodit právě na této dobrodružné cestě. Právě na ní se Karel mohl na vlastní oči přesvědčit o Zbyňkových kvalitách.

I když skupina konečně dorazila do cíle své cesty, místo zaslouženého odpočinku, nemarnil Karel čas a pustil se tentokrát ve spolupráci s Benátčany do války v Lombardii. Oba Lucemburkové, Karel i jeho bratr Jan Jindřich, tak chtěli demonstrovat svou moc ve Furlandsku. Svého cíle dosáhli poměrně rychle a bellunský biskup jmenoval oba dva Janovy syny pány města Belluno a Feltre. Karel od biskupa dokonce obdržel doživotní hodnost kapitána obou měst. Na získaných územích jmenovali Karel s Jindřichem hejtmany a markrabě, který už plánoval návrat do Čech, tu navíc zanechal vojenskou posádku. Jako velitele vojska ustanovil nejdříve Jana z Lipé, ten ale po pouhých sedmi dnech zemřel. Za jeho nástupce vyvolil markrabě Zbyňka Zajíce, což později zaznamenal i ve svém životopise. Zbyněk tak, mezitím co se král na podzim vracel do Čech, zůstal v Itálii jako kapitán čtyř set jezdců. Kromě houfu ozbrojenců zanechal Karel Zbyňka za Alpami i se svou plnou mocí pro mírová jednání, což svědčí nejen o důvěře, kterou k němu choval, ale i o Zbyňkových diplomatických a vojenských schopnostech. Navíc poté, co o několik málo dní později zemřel v Meraně Karlův důvěrník Bušek z Velhartic a jeho postavení u dvora zaujal jeho syn Bušek ml. z Velhartic, měl možná moravský markrabě v této době ke Zbyňkovi ještě blíž.⁸¹

Jakmile se oba Lucemburkové usmířili, byla jejich zahraniční politika v zásadě jednotná. A to obzvláště po začátku stoleté války mezi Anglií a Francií. Kromě válečných problémů navíc museli řešit problémy v rodině a soukromém životě, které ovlivnily i jejich dynastickou politiku. Českého krále Jana trápil jeho zdravotní stav. Monarcha pomalu ztrácel zrak a po zásahu lékařů, k nimž se snad upínal jako k poslední naději, oslepl ve čtyřiačtyřiceti

⁸¹ KAREL IV.: *Život císaře Karla IV.*, in: *Fontes rerum bohemicarum III.*, ed. J. Emler, Praha 1882, s. 355: „Nos vero dimittentes servitores nostros constituimus in civitatibus Feltrensi et Belluniensi et castris capitaneos Volcmarum de Burchstall magnatem de comitatu Tyrolis in Feltrensi in civitate Bellunii Audigetum de Bongagio, capitaneum vero guerre contra Veronenses Johannem de Lipa, qui septimo die capitaneatus mortuus ast, loco cuius Leporem substitui.“

letech úplně. V roce 1340 tak zřejmě začal propadat trudnomyslnosti a myšlenkám na smrt. Rozhodl se proto uspořádat dědictví a 9. září 1340, před blížící se bitvou ve stanu poblíž Bouvines, dokonce nechal sepsat svou poslední vůli. Mezi svědky se nacházejí Janovi nejčastější věřitelé a pravděpodobně i přátelé, tedy nejbližší okruh králových věrných, kteří ho doprovázeli i na válečných taženích. Mezi těmito muži, kteří se v září roku 1340 skláněli nad královou závětí, byl i Zbyněk Zajíc.⁸² Vztah mezi ním a králem tak musel být velice úzký. Zbyněk byl navíc ve výčtu podepsané nobility jediným českým šlechticem, který panovníkovu závěť dosvědčil.

Zatímco Jan společně se svými věrnými, mezi nimiž byl i Zbyněk, sepisoval testament a připravoval se na jednu z mnoha bitev svého života po boku francouzských vojsk, pomáhal jeho syn Karel řešit problémy svého bratra Jana Jindřicha. Dědička Tyrolska Markéta obvinila Karlova sourozence z impotence a tím zpochybnila právoplatnost celého jejich sňatku. Bylo tak ohroženo jakékoli Janovo právo na vládu v Tyrolech. Aby toho nebylo málo, zemřel v prosinci téhož roku Jan Dolnobavorský, jediný syn dcery krále Jana Markéty Lucemburské a Jindřicha Dolnobavorského, o kterého se opíraly Markétiny dědičné nároky na území po manželovi. Země okamžitě zabral Ludvík Bavorský a Markétu donutil vzdát se všech jejích vdovských nároků.⁸³ V takové situaci se král Jan Lucemburský a s ním pravděpodobně i Zbyněk Zajíc vydal z Prahy na schůzku se svými syny do Tyrol. Zatímco Jan se snažil vyřešit nelichotivé postavení Jana Jindřicha, který se sám odebral na své panství, Karel odjel jednat s polským králem Kazimírem. S kterým Lucemburkem pokračoval Zbyněk, bohužel nevíme. Ačkoli jistě využil všech diplomatických klíčků, byl král Jan neúspěšný a Markéta Tyrolská drze zavřela jeho synovi brány do vlastního hradu, když se vracel z lovu. Nechala se s ním rozvést a vzala si císařova nejstaršího syna Ludvíka Braniborského. Naproti tomu Karel měl při svých jednáních větší štěstí. S polským králem sjednal sňatek své ovdovělé sestry Markéty, kterou Ludvík Bavor připravil o její právoplatné dědictví. Kazimír přijel do Prahy na začátku

⁸² RBM IV, č. 819, s. 320–324.

⁸³ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: *Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991, s. 23–36.; HÁS, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

léta 1341. K velkolepé svatbě ho doprovázeli nejlepší šlechtici polského dvora i někteří páni z Čech. Ke smůle Lucemburků ale zasáhl osud, nevěsta onemocněla a 11. července zemřela. Jestli Zbyněk Zajíc doprovázel do Polska markraběte Karla, nebo se mezitím zdržoval v Praze, bohužel nevíme. Určitě se ale po Markétině smrti účastnil jednání s polským králem v Praze, což stvrzuje i jeho jméno ve svědečných řadách listin, které s polským králem Lucemburkové uzavírali a v nichž obnovovali přátelské smlouvy.⁸⁴

V roce 1342 dosáhl kralevic Karel na svém otci konečně slibu, že se stáhne z Čech, bude se věnovat své oblíbené zahraniční politice a království ponechá na dva roky pod správou svého syna. Jan poté v únoru království skutečně opustil a Karel se mohl směle pustit do plánů jeho obnovy. Podrobnější zprávy o pohybech Zbyňka Zajíce z tohoto období bohužel nemáme, jeho jméno se objevuje až ve smlouvě ze 14. října roku 1343 mezi Karlem a slezským knížetem Mikulášem, kterou oba uzavřeli v Münsterbergu.⁸⁵ Je ale velice pravděpodobné, že se šlechtic jeho významu vydal v únoru roku 1344 jako doprovod krále Jana a markraběte Karla do Avignonu. Tam jednal Karel se svým bývalým učitelem Pierrem de Rosières, v té době už novým papežem Klimentem VI., který byl Karlovi velice nakloněn a už tehdy s ním počítal jako s budoucím protikrálem Ludvíka Bavora.⁸⁶ K posílení českých pozic v Říši vedlo i papežovo rozhodnutí povýšit pražské biskupství na arcibiskupství, zřízení nového biskupství v Litomyšli a podřízení olomouckého biskupství pražskému arcibiskupství. Tím se stalo české království nezávislé na arcibiskupství mohučském. Na základě papežské buly ze 30. dubna 1344 se prvním pražským arcibiskupem stal Zbyňkův vrstevník Arnošt z Pardubic. I ten patřil, stejně jako Zbyněk, mezi nejbližší poradce a přátele budoucího císaře Karla. O Zbyňkovi se zmiňuje i papežská listina z 15. prosince 1344, v té době už byl ale zřejmě v Praze, stejně jako král Jan Lucemburský a kralevic Karel, kteří zde dne 21. listopadu společně položili základní kámen Svatovítské katedrály.⁸⁷

Karla si na trůně králů římské říše přál nejen papež, ale prosazoval ho i jeho strýc Balduin, arcibiskup trevírský a jeden z kurfiřtů. V kandidatuře ho podporoval i jeho otec Jan,

⁸⁴ Listina z 13. července 1341, uzavřena v Praze, dva dny po smrti Markéty Lucemburské, RBM IV, č. 957, s. 382–383.

⁸⁵ RBM IV, č. 1326, s. 537.

⁸⁶ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

⁸⁷ RBM IV, č. 1487, s. 600–601.

který byl jakožto český král rovněž držitelem kurfiřtského hlasu. K volbě nového krále vyzval říšské kurfiřty papež. Samotná volba se pak uskutečnila 11. července 1346 a pro Karla se v ní vyslovilo pět kurfiřtů. Kromě Balduina a českého krále Jana ho svým hlasem podpořil i mohučský arcibiskup Gerlach, kolínský arcibiskup Walram a saský vévoda Rudolf. Aniž by se Karel stihl jako nový římskoněmecký král porozhlédnout a definitivně změřit své síly s císařem Ludvíkem Bavorem, zasáhly Evropu boje stoleté války. Se svým otcem Janem se Karel vydal vojensky podpořit francouzského krále Filipa VI. v bojích proti anglickému králi Eduardovi III. Ačkoli se v příslušných pramenech neobjevuje, můžeme si být téměř jisti, že ve vojsku českého krále a jeho syna se vydal bojovat proti Angličanům i Zbyněk Zajíc, který doprovázel oba Lucemburky na mnoha předchozích válečných výpravách. Dne 26. srpna 1346 došlo u Kresčaku k rozhodující bitvě mezi znepřátelenými vojsky. V krutých bojích, v nichž kvůli nešťastnému vedení porazilo anglické vojsko francouzské ozbrojence, hrdinně padl i český král. Slepému Janovi Lucemburskému bylo zřejmě jasné, že si ten den jede na bojiště pro smrt. Pro rytíře a bojovníka ale jistě byla statečná smrt v boji tisíckrát lepší než umírání ve tmě slepoty na lůžku. Ačkoli byl Jan českou historiografií dlouho kritizován pro své časté pobyty v cizině a malou starost o české země, ba vysloužil si dokonce přezdívku „král cizinec“, je v poslední době na jeho odkaz nahlíženo jinou optikou. Jakožto neuvěřitelně schopný diplomat, který byl vždy tam, kde měl být, připravil svému synovi Karlovi důležitou politickou půdu pro jeho budoucí vládu. Bez vedení Jana Lucemburského a jeho politiky by Karlova výchozí pozice byla mnohem těžší.⁸⁸

⁸⁸ Podrobnější práce zabývající se zkoumaným obdobím a studie o Zbyňkovi Zajíci z Házmburka, ze kterých jsem při psaní kapitoly rovněž čerpala: ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.; HÁŠ, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

5. 4. Po boku českého krále a římského císaře

Během necelých dvou letních měsíců roku 1346 získal Karel jak nárok na žádaný trůn římského krále, tak vládu v českém království a stal se prakticky jedním z nejmocnějších mužů Evropy. S tím se samozřejmě otevřely dveře ke slibné kariéře i jeho nejbližším rádcům a společníkům z řad šlechty, mezi něž Zbyněk Zajíc neodmyslitelně patřil. Svou příležitost využil v následujících letech dokonale. Jeho vztah s novým českým králem musel být velice úzký a přátelský už na počátku Karlovy vlády a svého vlivu na panovníka Zbyněk využíval i k urychlení kariérního postupu svých příbuzných. V srpnu roku 1347 se Karel u Klimenta VI. přimlouval za Zbyňkova syna Viléma. Žádal papeže, aby teprve čtrnáctiletému Házmburkovi udělil kanonikát na Vyšehradě. Papež prosbě vyhověl a o dva roky později mu navíc, opět na žádost samotného krále, udělil dispens z překážky věku pro kurátní beneficium. Podmínkou však bylo Vilémovo vysvěcení.⁸⁹

Kariéra asi padesátiletého šlechtice šla strmě nahoru. Už v prosinci roku 1348 se v listinách objevuje jako mistr komory.⁹⁰ Úřad ale mohl držet už předtím. S tímto úřadem se navíc pravděpodobně pojilo i členství v královské radě,⁹¹ protože komora byla v této době druhým nejvyšším úřadem dvora a její mistři patřili mezi nejpřednější dvořany a těšili se značné popularitě i přízni krále. Jejich podpis pod jakoukoli listinou, i když třeba jen ve svědečné řadě, zvyšoval její důležitost i prestiž toho, komu byla určena. Komora, jejíž název je odvozen od reálné „komory“ se vším královým movitým majetkem, spravovala veškeré finance

⁸⁹ RBM V/1, č. 184, s. 103.; RBM V/1, č. 185, s. 103; RBM V/2, č. 562, s. 280–281.; nebo in: MV, č. 1054, s. 590. K Vilémovu vysvěcení nakonec nedošlo. Spíše než duchovní stav ho zřejmě lákaly věci světské. Po otcově smrti převzal rodinný majetek. Byl otcem pražského arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Házmburka.

⁹⁰ RBM V/2, č. 522, s. 265. (listina je z 15. prosince roku 1348, byla sepsána v saské Pirně a Zbyněk je v ní uveden jako „*Swink Hase von Hasenburg, unser kamermaister*“, jako mistr komory je následně Zbyněk označován v převážné většině listin tohoto období. (Dále například jako „*militis et consiliarii sui ac baronis regni Bohemie Subinconis dicti Leporis*“ in MV, č. 1052, s. 587–589.; nebo in: ACRB, č. 91, s. 101–104 jako „*her Sbinke von Hasenburg, des vorgeanten unsers herren cammermeister*“ a in: ACRB, č. 93, s. 107–109 jako „*herr Sbincke von Hasenburg camermeister*“.

⁹¹ František Kavka ve svém článku (KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36) píše, že od počátku roku 1349 je Zbyněk v listinách označován jako držitel nejvyššího dvorského titulu rady. Má zřejmě na mysli listinu ze 2. ledna 1349 (RBM V/2, č. 549, s. 276.), v níž je označen jako: „*Sbinconis Leporis de Hasenburg, magistri regalis curie nostre*“, což je ale spíše „mistr našeho královského dvora“, tedy spíše hofmistr. Možná titul hofmistra v této době opravdu na krátkou dobu zastával. Nicméně v ostatních listinách z této doby je označován jen jako mistr komory. Je tedy pravděpodobné, že v tomto případě by mohlo jít o písarskou chybu místo „*camerae*“ je tu „*curie*“.

království. Měla na starosti vybírání daní, spravovala příjmy z královských měst či dolů a další panovníkovy důchody. Komora panovníkovi dokonce sjednávala potřebné půjčky. Často patřili mezi nejmajetnější právě její mistři, kteří se stávali královými věřiteli. V době Karlově, kdy byla komora již dostatečně centralizovaná a profesionalizovaná, také zaznamenávala veškeré finanční smlouvy či královské účty a takové záznamy uchovávala. Úřad mistra komory museli tedy zastávat na svou dobu velice vzdělaní a schopní šlechtici, jakým Zbyněk Zajíc bezpochyby byl. Právě oni totiž měli velký vliv na celkovou finanční politiku království. Do správy komory zřejmě nespadlo jen české království, ale všechny země, ve kterých Karel vládnul. Její představitelé tak museli mít i celkový politický přehled a jistě se vyznačovali dobrými organizačními schopnostmi. Náročnou práci totiž museli efektivně rozdělovat mezi jednotlivé úředníky v čele s notářem. Jelikož pro Říši není podobný orgán doložen, česká komora zřejmě shromažďovala a spravovala Karlovy příjmy i odsud, včetně židovské berně a platů z německých a italských měst. Jakožto správci a distributoři majetku krále museli být mistři komory Karlovi neustále k ruce, panovníka proto některý z nich doprovázel na každé jeho cestě. Po Karlově boku se v takovém postavení častokrát objevoval právě Zbyněk Zajíc, který na Karlových diplomatických poutích hradil všechny náklady s cestou spojené. Placení ale nebylo jedinou náplní práce mistrů komory. Bezpochyby alespoň triviálně vzdělané muže pověřoval panovník i jinými úkoly. Jeho jménem vydávali různá potvrzení, povolení nebo privilegia, ať už pro kláštery, pro města nebo pro soukromé osoby. Mistři komory jménem panovníka i udělovali odúmrť, upravovali lenní závazky, vydávali povolení k prodeji nebo odkoupení nemovitého majetku a potvrzovali řády cechů.⁹²

Zbyňkovu věrnost si panovník zřejmě velice cenil a není se čemu divit, jeho postavení v Říši v letech těsně po zvolení nebylo nijak valné. Zatímco Karel lavíroval mezi papežem a římskými knížaty a pro jistotu oddaloval svou korunovaci, prozatím spokojen jen s titulem „zvolený král“, Ludvíka Bavora podporovala nejen většina knížat, ale přikláněla se k němu i říšská města. Korunovace třicetiletého Lucemburka se odehrála až 26. listopadu 1346. Protože Cáchy i Kolín nad Rýnem, tradiční korunovační města, patřila mezi příznivce Ludvíka Bavora, musel být obřad vykonán kolínským arcibiskupem Walramem v Bonnu. I když na jízdu do Říma nebylo zatím vhodné politické klima, neztrácel Karel čas a snažil se připravit si půdu alespoň u některých sousedních vládců a knížat. Poté, co se mu v lednu 1347 v přestrojení za panoše podařilo dostat se v pořádku přes Ludvíkem ovládané země do Prahy, vydal

⁹² FIALA, Zdeněk: *Komorník a podkomoří: pojednání o počátcích a vzájemném poměru obou do konce 13. století*, in: Sborník historický, sv. 2, Praha 1954, s. 57–82.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–28.

se na jednání s uherským králem Ludvíkem z Anjou a Albrechtem Habsburským. Rakouský vévoda Albrecht povolil Lucemburkovi přejít přes své území, ovšem jen pod podmínkou, že tak opět učiní v přestrojení. Karel se tak dostal na jaře 1347 až do Tridentu a v závěsu za ním pochodovala početná reprezentativní družina nobility, v té nechyběl ani Zbyněk Zajíc, který s Karlem patrně dále pokračoval i do severní Itálie.⁹³ Král tam opět opanoval města Feltre a Belluno, která se v roce 1342 dostala pod nadvládu Wittelsbachů. Ty Zbyněk již dobře znal z předchozí italské výpravy v roce 1337, kdy mu Karel po dobu své nepřítomnosti přenechal velení tamním posádkám. Pokus o ovládnutí tyrolských hradů, jež by postup do Říma přes Alpy značně usnadnilo, se ale Karlovým vojskům nepovedl. Král proto od římské jízdy upustil a společně se svou družinou se vrátil do Čech.

Podzimní měsíce roku 1347 byly pro Karla i přes neúspěch v Tyrolsku šťastné. V neděli 2. září byl v Praze korunován českým králem. Slavnostní akt proběhl podle nového korunovačního řádu, na jehož skladbě se podílel sám král. Důležitou roli v něm hrál například i nejvyšší komoří českého království, který panovníka ráno ustrojil. Nejvýznamnější šlechtici země pak měli tu čest a nesli za králem, kterému cestu do baziliky sv. Víta uvolňoval královský komorník, korunu, žezlo, jablko a korunovační meč. Není pochyb, že se obřadu i následné hostiny účastnil i mistr komory Zbyněk. I ten se zřejmě po bujarých oslavách začal chystat na válečnou výpravu proti Ludvíku Bavorskému, jehož vojska zaútočila na spojence Lucemburků ve Švábsku a obsadila Trident. Nakonec ale z chystané války s velice nejistým výsledkem sešlo. Ludvíka Bavorského ranila 10. října 1347 na lovu mrtvice, a Karlovi tak odpadl jeho konkurent v Říši. K Lucemburkovi se začala postupně přiklánět říšská města, včetně Řezna, Norimberku, Štrasburku, Mohuče nebo Špýru. Náklonnost měst, jako například Basileje, navíc Karel podpořil svým pragmatickým jednáním, při kterém jim v zásadě bez trestů odpouštěl jejich předchozí přichylnost k Ludvíkovi. Takovými činy si ale pohněval papeže, jenž ho začal veřejně kritizovat, a to nejen za jeho politická rozhodnutí, ale například i za moc těsné a krátké oblečení.

Poté, co se Karlovi podrobila říšská města, musel si naklonit knížata a mimo jiné i uzavřít příslušné mírové smlouvy s okolními vládci, včetně francouzského a anglického krále. Od počátku roku 1348 se navíc panovník zaměřil i na zvelebení českého království, v němž do budoucna viděl jednu z hlavních opor své moci v Říši. Jelikož právě Praha se měla stát budoucím sídlem římského císaře, věnoval se s velkou pečlivostí její přestavbě. V březnu

⁹³ Přítomnost Zbyňka na výpravě dokládá například listina, která byla sepsána v Tridentu 27. dubna 1347. Zbyněk je v ní vedle Buška ml. z Velhartic uveden jako svědek. In: RBM V/1, č. 132, s. 76. „Swincone Lepore”.

založil Nové Město pražské, jež mělo plnit jak reprezentativní, tak církevní i správní funkce.⁹⁴ Podle dokladů vlastnil jeden ze šlechtických paláců v nově založené části i Zbyněk Zajíc z Házmburka. Je pravděpodobné, že z důvodu nutnosti být panovníkovi jakožto mistr komory co nejbližší, pobýval Zbyněk většinu času, který v Čechách trávil, právě v tomto pražském domě.⁹⁵

Je zajímavé, že u některých zásadních počínů Karla IV. není přítomnost Zbyňka Zajíce v pramenech zaznamenána. Vzhledem k jeho úřadu mistra komory je pravděpodobnější, že se společně s králem vydal na diplomatické cesty po Evropě, jejichž cílem bylo obnovení vztahů s Habsburky a zlomení odporu rodu Wittelsbachů. Na hradě Seefeldu sjednal Karel zasnoubení své dcery Kateřiny s Rudolfem Habsburským. Následovala výprava přes Budyšín do Bavorska, kde se panovník a jeho doprovod sešly s Fridrichem Míšeňským. I jeho se Karlovi podařilo získat na svou stranu. Z Budyšína odjel král na jednání s Kazimírem Velikým a Bolkem Svidnickým, s nimiž 11. listopadu 1348 uzavřel mír. Zbyněk Zajíc na těchto diplomatických cestách svého krále opět doprovázel. Z pramenů sice nemůžeme vyčíst, vyjeli s družinou velmožů již z Prahy, nebo se k ní připojil až později, pravděpodobnější je ale první možnost. S jistotou víme jen to, že 15. prosince byl s Karlem v saské Pirně a 22. prosince v Drážďanech.⁹⁶ Snahy Wittelsbachů o zmaření plánů Lucemburků definitivně rozdrtila dohoda mezi Karlem a Rudolfem Falckým. Dne 1. srpna 1348 zemřela v Praze Blanka z Valois a uzavření nového sňatku bylo skvělou příležitostí i k navázání spojení s dosud odmítavým falckrabětem. Pojátkem vztahu mezi vládci se měla stát Rudolfova dvacetiletá dcera Anna Falcká. Svatba se uskutečnila už v březnu 1349 v německém Bacharach a Wittelsbachům poté nezbylo nic jiného než ustoupit. Smír za jistých ústupků uzavřel Karel i s Ludvíkem, synem Ludvíka Bavorského. Na základě dohod sjednaných 26. května se měl wittelsbašským táborem

⁹⁴ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.; HÁS, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: Heraldika a genealogie, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

⁹⁵ Vlastnictví domu dokládá listina z 25. 1. 1360, RBM VII/2, č. 392, s. 257. Podle Františka Kavky stával Zbyňkův dům na místě dnešního domu čp. 20a ve Vyšehradské ulici. Viz KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 35.

⁹⁶ Pirna – RBM V/2, č. 522, s. 265. v listině uveden jako „Swink Hase von Hasemburg, unser kamermeister“, Drážďany – RBM V/2, č. 534, s. 269. Zbyněk je v tomto případě relátorem listiny „Ad relacionem Sbinconis Leporis“.

zvolený protikrál, durynský hrabě Günther ze Schwarzburgu, vzdát nároku na říšský trůn. Ten ale ustoupit odmítl, ani ne tři týdny poté však zemřel a Karel u příležitosti jeho pohřbu ve Frankfurtu nad Mohanem rovnou přijal hold od knížat a pánů, kteří se na poslední rozloučení s durynským hrabětem sjeli. Sňatkovou politikou a promyšlenou diplomacií obhájil český král svou pozici na říšském trůnu.

Cesty tam a zpět střední Evropou se táhly od pozdního jara roku 1347. S Karlem cestoval i početný doprovod nejvýznamnějších šlechticů země, mezi nimiž měl Zbyněk Zajíc, jakožto mistr komory, přední místo. Měsíce strávené v sedle byly pro všechny zřejmě velice vyčerpávající. I přes útrapy cesty a fakt, že kromě občasného nedostatku potravin a nebezpečství ze strany loupeživých band kosil obyvatele střední Evropy ještě mor, nakonec dosáhla výprava svého cíle a zorganizování oficiální druhé říšské korunovace v tradičních Cáchách už nic nebránilo. Za věrnost a útrapy, které přední muži dvora na cestách se svým panovníkem statečně snášeli, jim byl Karel velice vděčný. Během putování a diplomatických cest, na kterých Zbyněk od třicátých let Karla doprovázel, se zřejmě mezi ním a králem vytvořil pevný a důvěrný vztah. Za věrné služby, které Zbyněk královskému majestátu „poskytoval, poskytuje a v letech budoucích jistě poskytne“, udělil král 2. ledna roku 1349 Zbyňkovi v léno hrad Enne v Tyrolsku. Jak často, nebo zda vůbec na hradě Zbyněk pobýval, bohužel není známo, jistě mu ale z léna plynuly určité příjmy.⁹⁷

Dne 24. července 1349 vsadil Karlovi trevírský arcibiskup Balduin na hlavu pro tuto příležitost speciálně vyrobený diadém. Karel druhou korunovací v Cáchách dával všem najevo, že svou pozici v Říši uhájil, a u takové příležitosti nesměly chybět ani ty nejvyšší špičky pražského dvora. Mezi nobilitou měl čestné místo i Zbyněk Zajíc. Vedle něj se slavnostní korunovace zúčastnil i další mistr komory, Bušek ml. z Velhartic.⁹⁸ Vzhledem k tomu, že tito dva šlechtici, tedy Bušek a Zbyněk, se na listinách velice často objevují vedle sebe, trávili spolu zřejmě hodně času, ať už na diplomatických jednáních nebo zahraničních cestách

⁹⁷ RBM V/2, č. 549, s. 276. „grata et accepta servitia, que cum fidei perfecta constantia magestatis nostre exhibuit hactenus et exhibere debebit et poterit fructuosius in futurum“, jak už bylo řečeno, Zbyněk je v listině označen jako „Sbinconis Leporis de Hasenburg, magistri regalis curie nostre“.

⁹⁸ RI VIII, č. 1080, s. 87. – (in die sollempnitatis coronationis nostre) nimmt in einer umfassenden urkunde die stadt Achen in seinen schutz und bestatigt ihre privilegium. Z.: Baldwin erzbischof v. Trier, reichserzkanzler in Gallien, Engelbert bischof v. Lüttich; Rudolf und Ruprecht Rheinpfalzgrafen, die herzoge Johanu v. Brabant, Heinrich sein sohn, Heinrich v. Glogan, Wladislaus v. Teschen, Wilhelm markgraf v. Jülich; die abte Richard v. St. Cornelis-Inden, und Hugo v. Stablo; die grafen Johann v. Spanheim, Wilhelm v. Wied und Wilhelm v. Katzenellenbogen; die edeln Johann herr v. Falkenberg, Johann v. Falkenberg herr von Burn, Reinold v. Randinrode, Jodok v. Rosenberg, Bernhard v. Czimburg sein hofmeister, Sbinco v Hasenburg und Busco v. Wilhartitz, seine kammermeister, Arnold v. Boland und Heinrich v. Huffalitz. Ego Nicol. Aule regie cancell. Prepos. Prag. vice et nom. Baldwini aepi Trevir. s. imp. Per Galliam archicanc.“

s panovníkem. Znali se už od konce třicátých let 14. století a oba drželi v této době stejný úřad. Můžeme si tedy být jisti, že mezi nimi existoval jakýsi vztah. Do jaké míry byl tento vztah přátelský a do jaké míry jen pracovní, lze jen obtížně odhadnout.

Karlovy vztahy s Wittelsbachy i po uzavření míru značně pokulhávaly a vzhledem ke své účelové zahraniční politice, v níž se snažil dosáhnout svého cíle všemi prostředky, nebyl ideální ani králův vztah s papežem. Úspěchem ale byly jeho vazby k některým říšským knížatům a městům. Po korunovaci se mu na svou stranu opět podařilo získat Norimberk, což bylo výhodné nejen pro panovníka, ale i pro Zbyňka. Zřejmě za věrné služby při cestách po Říši dostal od Karla 8. září 1349 dům na norimberském hradě. Podle některých badatelů⁹⁹ bylo vlastnictví domu na hradě spojeno s nějakou službou, patrně tomu ale tak nebylo. Je pravděpodobnější, že ocenění domem s takto výhodnou lokací mělo svůj účel. Vlastnit dům na hradě v prestižním říšském městě bylo pro Zbyňka jistě velkou ctí, vzhledem k jeho úřadu mistra komory bylo ale výhodné i pro panovníka mít tohoto šlechtice, když na hradě sám pobýval, co nejrychleji po ruce.¹⁰⁰

Zbyněk se stal neopomenutelnou součástí Karlova dvora. Na konci roku 1349 najdeme jeho jméno mezi svědky lenního slibu Jana Jindřicha. Svému bratrovi se Jan jako moravský markrabě zavázal věností a oba bratři se mezi sebou rovněž dohodli na budoucích podmínkách dědičnosti českého trůnu. Ten měli v případě vymření Karlovy linie zdědit potomci Janovi, přičemž nebyly opomenuty ani nároky lucemburských dcer. Mezi svědky důležitého dokumentu jsou špičky dvora římského císaře, včetně Arnošta z Pardubic, Buška ml. z Velhartic, Jošta z Rožmberka, Jana ze Šternberka nebo olomouckého biskupa Jana Volka.¹⁰¹ Jak už bylo uvedeno výše, mezi nejvýznamnější šlechtice království se pod listinu podepsal i Zbyněk, jehož vztah k panovníkovi se rok od roku více prohluboval a na jeho dvoře byl čím dál častěji a ve stále důležitějších funkcích. V listině ze dne 19. září 1352 se Zbyněk

⁹⁹ Například Františka Kavky in: KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.

¹⁰⁰ RI VIII, č. 6622, s. 699. – „beurkundet, dass er Swinken dem Hasem von Hasenburg, seinem Kammermeister, gegeben habe das haus mit der hofstatt auf der Königlichen burg zu Nürnberg, das gewesen ist Fritzens und Henselins der Vischbekken von Vischebach, die ihre güter um meineids willen and as reich verloren haben. Aus or. Im. K. bayer. Kreisarchiv zu Nürberg.“ František Kavka ve svém článku (KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36) uvádí, že „o službě spojené s vlastnictvím domu na hradě svědčí listina ze 17. 4. 1359, podle níž se Zbyňkovi přidělovala ves Lichtenhof jako hradní léno.“ Listina se ale o ničem takovém nezmiňuje. Najdeme v ní pouze obecné vyjádření o tom, že má králi Zbyněk nadále věrně a oddaně sloužit. Viz RBM VI/2, č. 795, s. 480.

¹⁰¹ ACRB II, č. 124, s. 142–154. Konfirmace slibu z roku 1351 – ACRB II, č. 181, s. 229–230.

Zajíc poprvé objevuje s titulem nejvyšší mistr komory.¹⁰² To svědčí jednak o Zbyňkových schopnostech a důležitosti na dvoře, ale zřejmě i o náročnosti správy královského majetku v celé říši, k jejímuž zvládnutí museli být úředníci komory důmyslně hierarchizováni. Dělení práce nebo rozdělení území do jakýchsi okrsků mezi mistry komory sice není pramenně doloženo, je však velice pravděpodobné, že v rámci zefektivnění k němu docházelo. S významnějším postavením se Zbyněk často stával relátorem listin, a to jak pro kláštery nebo města, tak pro soukromé osoby.¹⁰³ V zápisu vztahujícím se ke dni 7. května 1353 se Zbyněk poprvé objevuje jako držitel čestného titulu nejvyššího stolníka. Ten mu Karel udělil dědičně, tedy i pro jeho potomky, což bylo velkou výsadou a ze strany krále uznáním Zbyňkovy důležitosti na dvoře. Společně s úřadem navíc získal i plat z masných krámů na Starém Městě. O jak vysokou finanční částku se jednalo, se lze jen dohadovat.¹⁰⁴

Jakožto jeden z předních členů dvora nemohl Zbyněk chybět ani v družině šlechticů, kteří se společně s králem Karlem vydali v září roku 1354 na římskou jízdu. Cesta k získání císařské koruny a toužená korunovace v hlavním městě křesťanského světa byla spletitá. Oficiálně započala 28. září, v den svátku českého patrona sv. Václava, v Sulzbachu v Horní Falci. Přibližně 300 jezdců, mezi nimiž byl i Zbyněk, se s doprovodem, zajišťujícím potřebné zázemí výpravy, vydalo přes rakouské území a Alpy do Udine, kde je přijal Karlův nevládní

¹⁰² Regesta Imperii VIII, č. 1509, s. 120. Zbyněk je zde uveden jako „Obnik (Sbink) v. Hasenburg obester kammermeister”

¹⁰³ Konfirmace privilegia města Ústí and Labem „Ad relacionem Sbinkonis Leporis Johannes Noviforensis”: 22. 12. 1348 – RBM V/2, č. 534, s. 269.; potvrzení pro blíže neurčený kostel v Čechách „urkundet für eine böhmmusche kirche. Ad rel. Sbinkonis Leporis Nuemb. electus.“: 2. 11. 1352 – RI, č. 6697, s. 705.; imunitní listina pro klášter v Doksanech „Per. d. Sbinconem de Hazenburg Johannes de Glacz.“: 3. 5. 1358, RBM VI/2, č. 812, s. 492–493.; mandát k udržování a rozšíření obchodní stezky z Jablonce n. N. do Žitavy „Per d. Swinikonem Leporis Heinricus de Meydberg“: 29. 6. 1361, RBM VII/3, č. 899, s. 539.; postoupení královské prezence k církevním obročím v obvodu hradu Svojanova tamním purkrabím „Per d. Sbinconem Leporem Nicolaus de Chremsir“: 3. 12. 1360, RBM VII, č. 703, s. 426.; udělení dvou lánů v Broumech u Křivoklátu jako léna „Per dominum Zbinconem de Hasenburk Johannes de Glacz“: 10. 3. 1358, RBM VI/2, č. 777, s. 467; dále například: 22. 10. 1360, RBM VII/3, č. 665, s. 404. „Per d. Sbinconem Heinricus Australis“: 4. 11. 1360, RBM VII/3, č. 675, s. 408, „Per d. Sbinkonem Leporem Conradus de Gysinheim“: 14. 11. 1360, RBM VII/3, č. 680, s. 410, „Per d. Sbinconem Heinricus Aurealis“.

¹⁰⁴ Poprvé uveden jako nejvyšší stolník v listině ze 7. 5. 1353. Rod Zajíců z Házmburka držel úřad nejvyššího stolníka až do vymření, tedy do roku 1663. RI č. 1556, s. 124. „Sbincio Lepus v. Hasenburg truchsess“. O tom, že byly Zbyňkovy služby oceněny čestným dvorským úřadem nejvyššího stolníka píše ve svém díle i Bartoloměj Paprocký in: BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: s. 75. „Léta 1326 témuž král Jan dal právě dědičným auřad nejvyššího Truksaství, a jistý plat z krámův masných Staroměstských jemu nařídil.“ Bartoloměj Paprocký ve své zmínce píše, že úřad získal Zbyněk už roku 1326. Jak už bylo zmíněno v jedné z kapitol, Paprockého poznámky byly často velmi zmatené a špatná datace, či špatný přepis textu listiny u něj nejsou výjimkou. O takovouto chybu jde podle mého názoru i v tomto případě, tentokrát zaměnil autor rok 1353 s rokem 1326 a logicky pak vyvodil, že úřad dostal Zbyněk od tehdejšího krále Jana Lucemburského. Před rokem 1353 se ale Zbyněk s titulem nejvyššího stolníka neobjevuje v žádné dobové zmínce, získal ho tedy jistě až kolem roku 1353.

bratr, aquilejský patriarcha Mikuláš. Zhruba 700 kilometrů dlouhá cesta zabrala konvoji jen 16 dní. Na dvoře v Mantově, kde družina strávila nějaký čas odpočinkem, se Karel setkal s Francescem Petrarcou. S básníkem se tak při této příležitosti mohl potkat i Zbyněk Zajíc. Vzhledem k tomu, že Zbyněk už v Itálii působil ve třicátých letech, je možné, že se dokonce naučil italsky a při římské jízdě mohl působil i jako zkušený diplomat, který se dokáže „domluvit“ a vést důležitá poselstva, která panovník vysílal do okolních měst. Jedno poselstvo, které vedl Dětrich z Portic, vyslal Karel i do Avignonu. Pro bezproblémové pokračování římské jízdy totiž byl potřeba papežův souhlas s korunovací v Římě. Toho naštěstí Karel dosáhl, i když papež nechtěl být tím, kdo položí na Lucemburkovu hlavu císařskou korunu, a u ceremonie ho měl zastoupit jeden z kardinálů. U aquilejského patriarchy přivítal družinu i Konrád ml. z Aufensteinu, šlechtic působící ve službách rakouského vévody a syn Konráda z Aufensteinu, jehož žoldnéřské oddíly na přání českého krále Jindřicha Korutanského v roce 1307 obsadily Prahu. Konrád, ač se při příjezdu družiny do kraje zachoval přívětivě, o pár dní později u Pordenone zajal skupinu šlechticů, v níž byl kromě Haška ze Zvířetic, Hynka z Kamenice a Bavora ze Strakonic i Zbyněk Zajíc z Házmburka. Ti zřejmě právě putovali s poselstvím od krále do některého z blízkých měst a jakožto osamocení houfec jezdců byli překvapeni přesilou. Jednání o jejich propuštění bylo velice složité, nakonec ale vše dobře dopadlo a šlechtici se mohli opět připojit ke Karlovu doprovodu.¹⁰⁵ Přes Milán, kde se nechal Karel 6. ledna 1355 korunovat lombardskou železnou korunou, doputovala výprava přes Apeniny až do Pisy, kde se k ní přidala družina vedená Arnoštem z Pardubic, která z Prahy doprovázela královnu Annu. Společně s královnou přijelo i dalších 2000 jezdců a Karlův konvoj tak získal podobu reprezentativního průvodu budoucího císaře. K římským branám dorazil budoucí císař na Zelený čtvrtek 2. dubna 1355. Jelikož král papeži slíbil, že oficiálně v Římě nestráví více než jeden den, tedy ten, kdy se měla odehrát korunovace, zanechal veškerý svůj doprovod před branami a v utajení se vypravil do města sám a jako poutník prošel důležité kostely a poklonil se relikviím. Poté se opět vrátil zpět ke své družině před brány města. Samotná korunovace se odehrála o Velikonoční neděli 5. dubna 1355. Karel s honosným doprovodem projel Římem až k bazilice sv. Petra, tam sesedl z koně a vešel do chrámu. Korunovace samotná byla složitým obřadem, uprostřed korunovační mše Karla římským císařem z pověření papeže korunoval ostijský biskup Pierre de Colombiers. S Karlem,

¹⁰⁵ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. za císařskou korunou*, Praha 1948, s. 364.; O Zbyňkově pobytu v Itálii svědčí i zápisy ze 30. 4. 1355 – RI, č. 2092, s. 168. „Sbinko v. Hasenburg und Busco v. Wilharticz kaiserliche kammermeister“, a z 15. 5. 1355 – RI, č. 2123, s. 171. „Sbinco Hase v. Hasenburg“.

nyní už římským císařem Karlem IV., byla korunována i jeho manželka Anna. Jak bylo zvykem, pasoval po korunovaci nový císař mnoho šlechticů na rytíře. Po slavnostní hostině v Lateránu se, jak Karel papeži slíbil, celý konvoj odebral za městské hradby. Noc a následující den strávil Karel se svými nejbližšími druhy v tamním klášteře a okolí města, pak už ale vyrazil na dlouhou cestu přes Alpy zpět do Říše a českého království.¹⁰⁶

Jako člen Karlovy družiny a diplomat se zřejmě Zbyněk při římské jízdě velice vyznamenal. Za odměnu a jako vyjádření díků dostal od Karla drahocenná brokátová nebesa, pod kterými byl římský císař v bazilice sv. Petra korunován. Přijmout takovýto dar bylo pro Zajíce jistě velkou ctí. Drahocenný kus látky později šlechtic věnoval klášteru sv. Tomáše v Praze.¹⁰⁷ Po římské jízdě se Zbyňkovi od krále ale dostalo mnohem více výsad. Poté, co svým podpisem společně s ostatními významnými osobnostmi stvrdil 27. září 1355 nástupnický řád českého království, který Karel vydal pod zlatou bulou,¹⁰⁸ vypravil se s panovníkem na říšský sněm do Norimberka. Karlovým cílem bylo především schválení říšského zákoníku a teritoriální a správní vymezení České koruny ve vztahu k Říši. Jednání o zákoníku byla složitá, nakonec se ale mezi kurfiřty podařilo dosáhnout kompromisu a kodex mohl být 10. ledna 1356 slavnostně vyhlášen. Během podzimního pobytu v Norimberku se Zbyňkovi dostalo od krále dalšího uznání za jeho věrné služby. Dne 17. prosince 1355 dostal jako výsadu věž na tamním hradě, na kterém už od roku 1349 vlastnil dům. Držba věže byla snad spojena s nějakou čestnou službou nebo úřadem s příslušným důchodem. Zápisy o tomto obdarování jsou ale bohužel jen velmi strohé.¹⁰⁹

Během let vlády Jana Lucemburského a Karla IV. se Zbyněk vypracoval z obyčejného dvořana na jednoho z nejvýznamnějších šlechticů království. Ruku v ruce s postupným získáváním prestižních úřadů přicházelo i čím dál více provizí a finančních prostředků nejen

¹⁰⁶ ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.; HÁS, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

¹⁰⁷ Soupis majetku kláštera: „Item alius pannus aureus domini Sbynkonis de Hazburk de panno nachonico“ – „Item pannus aureus brunaticus, sub quo fuit imperator coronatus Romae, quem pannum donavit nobis dominus Swynko Lepus“ in: TOMEK, Václav Vladivoj: *Základy starého místopisu Pražského*, Oddíl III (Malá Strana), v Praze 1872, s. 38.

¹⁰⁸ RBM VI, č. 126, s. 72.

¹⁰⁹ RBM VI/1, č. 202, s. 113. „Korolus imperator et rex Sbynconi Lepori de Hasenburg („Sbinch Hase von Hasenburch“), magistro camerae imperialis, turrin in castro Norimbergensi („der turen uf dem cleinen turlein auf unserer burch ze Nurmberg“) ad beneplacitum imperatoris possidendam confert.“ uvedeno z RI, č. 2343, s. 189. „verleiht bis auf widerruf dem edeln Sbinch Hase von Hasenburg seinem obersten kammermeister den thrum auf dem kleinen thürlein auf der burg Nürnberg.“

z funkcí, které na dvoře zastával, ale i z lenních držeb. Jak už bylo zmíněno, Zbyněk byl jedním z věřitelů Jana Lucemburského a peníze pak nadále půjčoval i jeho synovi. Jakožto mistr komory doprovázel krále a později císaře Karla IV. na mnohých zahraničních cestách a hradil náklady s těmito výpravami spojené. Vzhledem k zadluženosti královské pokladnice a nedostatku prostředků musel zřejmě častokrát při placení sáhnout do vlastní kapsy. Královskou pokladnu Karla IV., kterou Lucemburk už tak zdědil po otci spíše prázdnou než plnou, vysálo až na dno putování po evropských dvorech, započaté v létě roku 1347 a ukončené až korunovací v Cáchách o dva roky později. Panovník byl podle záznamů kronikářů dokonce tak zadlužen, že mu v některých městech Říše hostinští odmítali poskytnout ubytování a stravu na dluh bez toho, aby se za něj někdo zaručil.¹¹⁰ V takových chvílích Zbyněk jistě ochotně Karlovi půjčil, stejně tak jako kdysi jeho otci, a takovouto půjčku zřejmě chápal spíše jako investici. Jistě ve svého krále věřil a věděl, že až dosáhne korunovace v Cáchách a pokladna se začne opět plnit, jeho investice se mu mnohonásobně vrátí, a to jak v lukrativních úřadech na dvoře, tak i v nemovitých statcích. Takovéto předpoklady se prozíravému šlechtici vyplnily. Kromě již zmíněných výsad mu Karel v lednu roku 1352 na úhradu dluhu zastavil a udělil v léno královský hrad Kamýk.¹¹¹ Jako zástavu za vypůjčené peníze byl Zbyňkovi několikrát zapsán nárok na clo vybírané v Mostě. Poprvé mu Karel při pobytu na hradě Karlštejn zapsal částku 1300 kop grošů v roce 1358. Tento dluh ale nebyl splacen minimálně až do roku 1368, kdy král Zbyňkovi nárok na tuto sumu ještě prodloužil. Mezitím v roce 1360 půjčil mistr komory králi dalších 400 zlatých v hotovosti, za které mu Karel na clu v Mostě zastavil dalších 100 kop grošů.¹¹²

¹¹⁰ BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003, s. 243. Z kroniky: *Die Chronik des Mathias von Neuenburg*, MGM SS rer. Germ. NS 4, s. 254. Jedním ze šlechticů, kteří se za krále v takovýchto chvílích zaručili, mohl být i Zbyněk, který za krále podle diplomatických pramenů ručil i v letech pozdějších. I když to už se nejednalo o ručení hospodskému za „sekeru“. Dne 29. 12. 1359 se zaručil za Karla IV. v případě půjčky 3200 kop grošů od Albrechta z Křenovic in: RBM VII/2, č. 364, s. 237–238.

¹¹¹ Listina z 29.1. 1352 in: ACRB II, č. 219, s. 264. Suma, kterou král Zbyňkovi dlužil, se v listině bohužel neuvádí. Zbyněk je uveden jako: „Sbynko Lepus de Hazmburg, magister camera“

¹¹² Zápis 1300 kop grošů na clu v Mostě z roku 1358 in: RBM VII/1, č. 31, s. 28. „nob. Zbinconi de Hazmburk, supremo camerae regiae magistro, consiliario et fid. Nostro dil., in mille et trecentis sex. gr. Prag. teneri damus et ex causis rationabilibus obligavimus etc., quas quidem pecunias percipiendas et tollendas de teloneo civitatis nostrae Pontensis, ex certa scientia et animo deliberato, ipsi, aut eo non existente, suis haeredibus assignamus.“ Prolongace dluhu vydána dne 16. 3. 1368, v níž je uveden i Zbyňkův syn Vilém in: RI č. 4626, s. 377 „gebietet dem richter und den geschwornen der dtadt Brūx, dem Zbinko Lepus von Hasenburg oder dem sohne desselben Wilhelm den zoll, den dieselben gewöhnlich erhalten, vollständig auszuzahlen.“ Potvrzení o dluhu dalších 400 zlatých a nároku na 100 kop grošů na platu v Mostě bylo sepsáno 29. 10. 1360 v Norimberku in: RBMVII/3, č. 671, s. 407 „N. f. etc., quod nos nob. Sbinconi de Hasenburg, supremo camere nostre magistro, fid. dil., in solutionem quadringtonum flor., quos nobis in pecunia parata concessit in Nuremberg pro nostre curie sumptibus et expensis, centum sex. gr. den. Prag. super obligacione et pignore, quod et quas a nobis in civitate

Vzhledem k tomu, že poprvé se Zbyněk objevuje v pramenech v roce 1318, kdy mu jako mladému šlechtici pokoušejícímu se prosadit v okruhu panovníka mohlo být něco kolem dvaceti let, táhlo mu zřejmě v době římské korunovace už na šedesát. Jakožto nejvyšší mistr komory byl ale Zajíc stále aktivní, i když se na konci padesátých let do popředí „finančního úřadu“ začal spíše prosazovat ambiciózní Těma z Koldic. Na začátku roku 1360 se Zbyněk nečekaně rozhodl z politického života odejít. Co ho k takovému rozhodnutí vedlo, nevíme, mohlo se však jednat například o zdravotní problémy nebo snad celkovou únavu a touhu po klidu. Dne 25. ledna roku 1360 dokonce sám císař informoval o situaci ohledně odchodu Zajíce z veřejného života příslušné úředníky a prosil je, aby šlechtice nadále neobtěžovali. V textu přitom král neopomenul opět vyzdvihnout všechny Zbyňkovy zásluhy a oddanou službu království.¹¹³ Ačkoli, jak je z listiny patrné, plánoval Zbyněk „dočkat smrti“ v ústraní svého pražského sídla nebo v rodovém klášteře, poklidný život mu dlouho nevydržel. Je možné, že muž, který byl zvyklý na každodenní shon a ruch císařského dvora, se domníval, že v ústraní si konečně odpočine, realita však byla jiná a jeho samotného to opět táhlo do změti diplomatických jednání a zahraničních cest. Už v létě roku 1360 se Zbyněk postavil do čela vojenské výpravy proti vzpurným württemberským hrabatům, tehdejším spojencům Karlova protivníka Rudolfa Habsburského. Vojsku, ve kterém nechyběl ani Zbyňkův dlouholetý

Bruckis obtinet, superaddidimus et eciam superaddimus per presentes sic, quod Sbinco prefatus centum sex. gr. predictas in dictis obligacione et pignore habere debeat more obligacionis antique ibidem in Bruckis iuxta litterarum suarum continenciam, quam obtineredinoscitur supeo eo. Presencium sub minori nostro sigillo pendente.“

¹¹³ Listina z 25. 1. 1360 in: RBM VII/2, č. 392, s. 257. „universis czudariis, ursedniconibus iusticiariis, iudicibus, consulibus ac ceteris administratoribus iusticie regni Boemie in singulis provinciis et ubilibet constitutis, fidd. suis dill., graciam etc. Cum nob. Swinco de Hasenburg, supremus camere nostre magister, consiliarius et fid. noster, post multos labores, quibus iuxta mundanos honores et seculi famam in plurimorum regnum et principum obsequiis ac in nostris precipue gloriosius militavit, nunc terrene laudis aviditate contempta ad supremi regis latriam animum et spem digna dei vocacione velit dirigere et ad illius aspirare conspectum, qui non corruptibilibus auro vel argento stipendia solet erogare militibus, sed eterne glorie interminabilia gaudia pollicetur, et ob hoc ut divino cultui eo liberius vacare possit et valeat, quo fuerit a secularium personarum separatus consorcio, se ad monasterium Insule sub castro Waldek, ord. fratrum heremitarum s. Augustini, Pragensis dioc., vel in domum suam in Nova civitate Pragensi sitam proponat accipere, sicut huiusmodi salutare suum propositum nobis apperuerit spiraculo vive vocis, fedelitati vestre mandamus et iniungimus presentibus seriose, hoc precise volentes, quatenus prefatum Swinconem, quociens et quamdiu in prefato monasterio seu in domo predicta moram traxerit ac suos homines censuales pro quacumque causa, cuius eciam condicionis existat, non permittatis ad vestra citari iudicia vel ad vestrum auditorium evocari, nam omnes citaciones, acciones, accusaciones, sentencias et alia inde sequencia, que adversus nostre maiestatis indultum attemptate seu attemptata fuerint, in vestris iudiciis seu coram vobis per quamcumque personam annullamus, irritamus et momenti declaramus fore nullius neque dictus Swinconem aut suos homines censuales ob hoc volumus in aliquo penitus obligari, ymmo verius vos et quodlibet contrafacientes, qui presenti nostre maiestatis indulto reniti contenderint, gravem indignacionem et offensam nostram ipso facto volumus incidisse. Presencium etc. Dat. Prage anno LX, ind. XIII, octavo kal. Febr., regnorum etc.“

spolupracovník Bušek ml. z Velhartic, se württemberská hrabata vzdala už za několik dní. Protože jejich državy ležely daleko od hranic českých zemí, bylo jistě organizování výpravy náročné. I jako šedesátník tedy byl Zbyněk schopen, i když se o celkové velení hned po císaři dělil s Dětrichem z Portic, takovýto úkol zvládnout. Vzhledem k tomu, že pro muže jeho věku muselo být vedení výpravy fyzicky náročné, můžeme předpokládat, že se v této době Zbyněk těšil dobrému zdraví. Je tedy velice pravděpodobné, že k jeho rozhodnutí odejít z politického života ho pár měsíců před výpravou nevedly zdravotní důvody, ale spíše jakési důvody osobní.¹¹⁴

Do ústraní se po válečném tažení v roce 1360 Zbyněk už nevrátil. Na jaře roku 1361 se jako člen císařského dvora účastnil sněmu v Norimberku. Právě v tomto městě se na konci února téhož roku narodil králi vytoužený dědic trůnu, princ Václav. A v dubnu, kdy se kvůli sněmu do města sjela šlechta z celé Říše i z okolních zemí, se konal i slavnostní křest novorozence. Křtiny císařova syna, při nichž se samotného obřadu ujal Arnošt z Pardubic, i následná slavnost byly velkolepé a kromě hostiny zahrnovaly dokonce i turnaje. Ačkoli o Zbyňkově účasti na křtinách nemáme přímý doklad, můžeme si být jisti, že si takovou událost nenechal ujít. V květnu roku 1363 doprovázel společně s dalšími předními muži země, jako byl například moravský markrabě Jan Jindřich, mistr komory Těma z Koldic nebo Hašek ze Zvířetic, císaře na mírové jednání do Uherského Hradiště, kde se Karel sešel s Ludvíkem Uherským a Rudolfem IV. Habsburským.¹¹⁵ Po roce 1363 ale Zbyněk z pramenů diplomatické

¹¹⁴ Listina ze dne 15. 9. 1360, RBM VII/2, č. 633, s. 389. Za účast na tažení a s tím spojené výdaje dostal Zbyněk od krále odměnu 60 kop grošů a 40 kop grošů jako náhradu za škody materiální. Slíbené finance přitom měly pramenit opět z výnosů cla v Mostě.

¹¹⁵ Podle článku Františka Kavky (viz KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.), byl Zbyněk účasten i dalších jednání: „Níc méně vše nasvědčuje tomu, že život v ústraní pana Zbyňka trvale neupoutal. V následujícím roce se s ním znovu setkáváme v jeho vysokém úřadě na sněmu v Norimberku, na křtinách Václavových, při důležitých jednáních v Uherském Hradišti v r. 1363, následujícího roku v Českých Budějovicích, ve Vídni r. 1367 a dokonce spolu s dalšími mistry komory na Karlově druhé římské jízdě, protáhnuvší se na víc než roční pobyt v Itálii v l. 1368/1369.“ Jako zdroje přitom Kavka uvádí: „Účast na dubnovém norimberském sněmu r. 1361, RI č. 36851, v Uherském Hradišti 8. 5. 1363, RBM VII, č. 1401, v Českých Budějovicích 24. 6. 1364, RI č. 4053, 4055 a 4056, ve Vídni 1. 11. 1367 RI č. 4563. Údaje o pobytu v Itálii v l. 1368/69 sebral G. Pirchan, *Italien und Kaiser Karl IV. in der Zeit seiner zweiten Romfahrt*, I., Prag 1933, s. 110–113, II., Prag 1930, s. 51n.“ Z uvedených citací jsou však správné jen některé. Zdroj RI č. 36851 se v Regestech vůbec nenachází. Účast Zbyňka na sněmu v Norimberku dokládá zápis ze dne 19. 4. 1361 RI č. 3670, s. 298. Uvedení listiny z Uherského Hradiště ze dne 8. 5. 1363, RBM VII, č. 1401, s. 851–852 je správné. Zbyněk je v ní uveden jako svědek listiny „Sbinko Lepus de Hasmburg“. Pod listinu z Vídně ze dne 1. 11. 1367, RI, č. 4563, s. 372 se nepodepsal Zbyněk, nýbrž jeho syn Vilém, a to jako „Wilhelm v. Hasenburg seine kammermeister“. V té době už byl tedy zřejmě i Zbyňkův syn Vilém mistrem komory, o tom, že ve Vídni v této době byl i jeho otec, ale doklady

povahy mizí, a je tak velice pravděpodobné, že se po letech ve víru politického dění konečně odebral do ústraní. Poslední léta života mohl tento Zajíc strávit jak ve zmiňovaném pražském domě, tak na hradě Házmburk, který pod jeho rukama prošel významnou přestavbou, nebo v již zmiňovaném klášteře sv. Dobrotivé. V některých moderních publikacích, které se životem Karlova nejvyššího mistra komory zabývají, se dočteme, že šlechtic zřejmě zemřel někdy po 21. září 1370.¹¹⁶ K tomuto dni je totiž datován dispens, ve kterém uděluje papež Urban V. svolení k sňatku Zbyňka z Házmburka s dcerou Jana z Vartemberka Anežkou. Ve zmíněném povolení, o které museli budoucí manželé požádat kvůli příbuznosti, se ale nehovoří o nejvyšším komorníkovi království Zbyňkovi Zajíci z Házmburka, nýbrž o jeho vnukovi, rovněž Zbyňkovi, jenž byl synem Viléma Zajíce z Házmburka.¹¹⁷ Jakákoli

chybí. V zápisu týkajícím se účasti na jednáních v Českých Budějovicích ze dne 24. 6. 1364, RI č. 4053, s. 330, je opět uveden pouze Zbyňkův syn Vilém, nikoliv Zbyněk sám. Vilém se opět tituloval jako mistr komory „Wilhelm v. Hasenburg und Poto v Zastolowitz, kaiserliche kammermeister“ o účasti jeho otce ale není nikde zmínky. V dalších citovaných listinách z Regest imperii č. 4055 a č. 4056 není dokonce citován ani jeden ze Zajíců. V listině z Vídně, vydané pod zlatou bulou dne 1. listopadu roku 1367, RI č. 4563, s. 372, je uveden zase jen Zbyňkův syn Vilém. A to jako „Wilhelm v. Hasenburg seine kammermeister“. Poznámky v knize Gustava Pirchana nám důkaz o tom, že byl Zbyněk v Itálii, rovněž nepodávají. Podle listin uvedených v souboru Regesta Imperii se Zbyněk pohyboval v politických kruzích jen zhruba do roku 1363/1364. (Listiny, v kterých je Zbyněk uváděn od roku 1360: RI č. 3033, s. 248, 12. 1. 1360, Prag.; č. 3056, s. 250, 2. 2. 1360, Prag.; č. 3063, s. 250, 13. 2. 1360, Prag.; č. 3103, s. 254, 16. 4. 1360, Prag.; č. 3109, s. 254, 27. 4. 1360, Brunne.; č. 3131, s. 256, 4. 6. 1360, Prag.; č. 3132, s. 257, 4. 6. 1360, Prag.; č. 3133, s. 257, 4. 6. 1360, Prag.; č. 3139, s. 257, 4. 6. 1360, Prag.; 3140, s. 257, 4. 6. 1360, Prag.; č. 3149, s. 257, 7. 6. 1360, Prag.; č. 3162, s. 259, 8. 6. 1360, Prag.; č. 3164, s. 259, 11. 6. 1360, Prag.; č. 3169, s. 259, 11. 6. 1360, Prag.; č. 3203, s. 262, 4. 7. 1360, Nuremberg.; s. 3204, s. 263, 4. 7. 1360, Nuremberg.; č. 3205, s. 263, 4. 7. 1360, Nuremberg.; č. 3248, s. 266, 25. 7. 1360, Nuremberg.; č. 3080, s. 269, 1. 9. 1360, apod. Schorendorf.; č. 3308, s. 271, 17. 9. 1360, Rutlingen.; č. 3430, s. 280, 25. 11. 1360, Nuremberg.; č. 3444, s. 281, 3. 12. 1360, Nuremberg.; č. 3466, s. 282, 12. 12. 1360, Nuremberg.; č. 3581, s. 284, 13. 12. 1360, Nuremberg.; č. 3582, s. 284, 13. 12. 1360, Nuremberg.; č. 3583, s. 284, 13. 12. 1360, Nuremberg.; č. 3584, s. 284, 13. 12. 1360, Nuremberg.; č. 3689, s. 284, 16. 12. 1360, Nuremberg.; č. 3670, s. 297, 19. 4. 1361, Nuremberg.; č. 3715, s. 301, 9. 7. 1361, Prage.; č. 3720, s. 302, 30. 7. 1361, Prage.; č. 3772, s. 306, 5. 11. 1361, Nuremberg.; č. 3796, s. 307, 19. 12. 1361, Nurnberg.; č. 3797, s. 308, 19. 12. 1361, Nurnberg.; č. 3819, s. 309, 30. 1. 1362, Nurnberg.; č. 3846, s. 311, 25. 3. 1362, in Rubeo monte.; 3847 – str. 311, 25. 3. 1362, in Rubeo monte.; č. 3851, s. 312, 31. 3. 1362, Lauff.; č. 7049, s. 735, 13. 4. 1361, Nuremberg.; č. 7054, s. 736, 23. 4. 1361, Nurnberg.; č. 7058, s. 737, 25. 7. 1361, Prage.; č. 7070, s. 738, 15. 1. 1362, Nuremberg.; č. 7076, s. 738, 6. 2. 1362, Nuremberg.; č. 7091, s. 739, 15. 1. 1363, Kirchberg.)

¹¹⁶ Uvádí například: KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36. Stejnou datací ale najdeme i in: BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003, s. 524.

¹¹⁷ MV, č. 1214, s. 827–828. „Arciepiscopo Pragensi mandatur, ut cum Sbincone de Hasenburg et Agnete, filia Johannis de Wartenberg. de matrimonio in quarto consanquinitatis gradu contrahendo dispenset. Massiliae, 1370 Septembris 21. Ven. Fr. Archiepiscopo Pragensi salutem etc. Oblate nobis

datace Zbyňkovy smrti do období po vydání této listiny, je tedy chybná. Mnohem důvěryhodnější zmínku o jeho smrti nám, jako u mnoha jiných členů rodu, zachoval Bartoloměj Paprocký,¹¹⁸ jenž čerpal z dnes už neznámých knih, které snad vzaly za své společně s ostatními dokumenty v házmburském archivu nebo zmizely při drancování rodového kláštera husity. Dle těchto knih zemřel Zbyněk v poslední den roku 1368.¹¹⁹ Je velice zajímavé, že v Paprockého poznámce je Zbyněk uveden jako „řečený Zámorský“. Tímto přívlastkem se „titulovali“ rytíři nebo bohatí měšťané, kteří vykonali pouť do Jeruzaléma a byli pasováni v kostele Božího hrobu.¹²⁰ Kromě přívlastku Zámorský za Zbyňkovým jménem nemáme o jeho

pro patre d.f. nobilis viri Sbinckonis, dilecti filii nobilis viri Wilhelmi de Hasemburg domicelli, et dilecte in Christo filie nobilis mulieris Agnetis, dilecti filii nobilis viri Johannes de Wartemberg, militum domicelle, natorum Pragensis diocesis petitionis series continebat, quod ipsi ad amorem benivolum inter eorum parentes et posteros conservandum ad id ipsorum parentum et amicorum precedente tractatu desiderant invicem matrimonialiter copulari. Sed quia iidem Sbinco et Agnes quarto consenquinitatis gradu invicem sunt coniuncti, eorum desiderium huiusmodi adimplere nequeunt, dispensatione super hoc apostolica non obtenta, Quare pro parte dictorum Svickonis (sic) et Agnetis nobis fuit humiliter supplicatum, ut providere eis super hoc de oportune dispensationis gratia de benignitate apostolica dignemur. Nos igitur huiusmodi supplicationibus inclinati, fraternitati tue, de qua in hiis et aliis speciálem in domino fiduciam obtinemus per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus, si est ita et ad id paternum et maioris partis consanquineorum Sbinckonis et Agnetis predictorum citra tertium gradum accedat assensus, ipsaque Agnes prpter hoc rapta non fuerit cum ipsis Sbinckone et Agnete, ut impedimento, quod ex predicta consanquinitate provenit, non obstante huiusmodi matrimonium invicem libere contrahere et in eo, postquam contractum fuerit, licite remanere valeant, auctoritate apostolica dispenses, prolem ex huiusmodi matrimonio suscipiendam legitimam nunciando.“

¹¹⁸ BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: s. 72–73. „W létu páně 1368 Umřel pan Zbyněk z Házmburka řečený Zámorský, o němž in libris beneficiorum Kláštera Ostrovského, tato paměť se nachází. Obijt Dominus Zbinco de Hazmburk, dictus Zamorsky, suprémus Camerarius Regni Bohemiae, filius Nepotis primi Fundatoris, qui dědit Conventui 110 sexagenas pro fabrica Ecclesiae & mediam Villam cum omnibus attinentiis quae vocatur Givina, & centum sexagenas pro Curia in Obczov, & Turrim aedificavit Conventui, pro cuius anima & praedecessorum suorum, tenemur legere, omni die tres missas, & in die Sancti Valentini, tenemur nutrire quinquaginta Pauperes, & legere viginti quatuor missas. Hájek tolikéž o tom takto mluví: Téhož roku den poslední, to jest den Svatého Silvestra, Zbyněk z Házmburku, jenž slaul Zámorský, komorník; království českého umřel.“

¹¹⁹ Podrobnější práce zabývající se zkoumáným obdobím a studie o Zbyňkovi Zajíci z Házmburka, ze kterých jsem při psaní kapitoly rovněž čerpala: ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petránovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.; HÁS, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

¹²⁰ Více o poutnicích a rituálech pasování v kostele Božího hrobu in: ELM, Kaspar: *Kanoniker und Ritter vom Heiligen Grab. Ein Beitrag zur Entstehung und Frühgeschichte der palästinensischen Ritterorden*, in: *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, eds. J. Fleckenstein – M. Hellmann (Vorträge und

cestě do Jeruzaléma žádné jiné doklady. V písemných pramenech se ale, jak už bylo řečeno, objevuje naposledy roku 1363, a pokud skutečně zemřel až na silvestra roku 1368, nabízí se otázka, kde celých pět let „bloudil“. Už v roce 1360 podle listiny Karla IV. plánoval odejít do ústraní a věnovat se meditaci a modlitbám. Můžeme tedy uvažovat i o tom, že se rozhodl místo modlitbám v rodinném klášteře u Zaječova věnovat poslední roky svého života pouti do Svaté země.

Forschungen, 26), Sigmaringen 1980, s. 141–169.; COURET, Alphonse: *Notice historique sur l'ordre du Saint-Sépulcre de Jérusalem depuis son origine jusqu'à nos jours (1099-1905)*, Paris 1905.

5. 5. Potomci prvního házmburského Zajíce

Neustálý pohyb na dvoře, zahraniční cesty a téměř každodenní kontakt s panovníkem dokázal Zbyněk plně využít. Díky svým bohatým kontaktům zajistil tu nejlepší budoucnost i svým dětem. Jelikož dva své syny, Jana a Zbyňka, přežil, mohl v jeho odkazu pokračovat jen syn Vilém. Jakožto nejmladšímu synovi určili rodiče Vilémovi nejprve církevní dráhu. Jak už bylo řečeno, v roce 1347 udělil papež Kliment VI. tehdy čtrnáctiletému Zajíci kanonikát na Vyšehradě a o dva roky později mu udělil dispenz z překážky věku pro kurátní beneficium. Pro získání benefícia se musel Vilém nechat vysvětit na kněze, k tomu ale zřejmě nikdy nedošlo.¹²¹ Místo církevní dráhy se Vilém pustil do diplomatických šarvátek na pražském dvoře a brzy se s ním setkáváme v úřadu mistra komory. Vzhledem k tomu, že jeho otec byl ve stejné době nejvyšším mistrem komory, je jasné, že synovi k brzkému získání vyššího úřadu dopomohl. Vilém zdědil po otcově smrti i veškeré majetky, v roce 1379 ale přenechal hrad a město Budyni svému synovci Mikulášovi, synovi zemřelého Jana Zajíce, a sám si v držení ponechal hrad Házmburk a město Libochovice.¹²² Dobrou budoucnost se Zbyněk snažil zařídit i svým dcerám, i když to ve zkoumaném období znamenalo především zajistit výhodný sňatek. Vzhledem k úřadu, který vykonával, měl rozvětvené kontakty i s bohatým pražským patriciátem.¹²³ Svou dceru Anežku provdal do rodiny Velfoviců, tedy jedné z nejbohatších pražských rodin. Jejím manželem byl podkomoří Jan Frenclín, který stejně jako Zbyněk půjčoval ze svého majetku do královské pokladny Jana Lucemburského nemalé obnosy. Králův dluh u Jana Frenclína postupně vzrostl až na 5000 hřiven stříbra, za něž mu král, kromě dalších výhod, kolem roku 1331 zastavil město Poděbrady a hrad Přimdu.¹²⁴ Na výběru životních partnerů pro své děti si tedy Zbyněk, alespoň co se majetkové otázky týče, dal záležet, a jak už bylo popsáno, staral se i o kariéru svých synů. Jeho vlastní promyšlená sňatková i rodová

¹²¹ RBM V/1, č. 184, s. 103.; RBM V/1, č. 185, s. 103; RBM V/2, č. 562, s. 280–281.; nebo in: MV, č. 1054, s. 590.

¹²² Více o historii rodu in: SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XIV., Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1998, s. 4.

¹²³ Zbyněk podporoval i pražské kostely, kromě věnování již zmíněného drahocenného baldachýnu, založil roku 1352 v kostele sv. Tomáše na Malé Straně aniversarium ve výši 50 kop grošů, které roku 1355 ještě o 50 kop zvýšil. in: KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.; TOMEK, Václav Vladivoj: *Základy starého místopisu Pražského*, Oddíl III (Malá Strana), v Praze 1872, s. 33.

¹²⁴ Listina, dle které se poručníkem Anežky a jejích dětí stává po smrti manžela Jana Frenclína opět její otec Zbyněk Zajíc z Házmburka. 5. 7. 1357, RBM VI/1, č. 605, s. 339. Nebo RI, č. 2677, s. 218.

politika přinesla ovoce, rod Házmburků se udržel mezi předními českými šlechtickými rodinami až do svého konce, tedy do smrti posledního Zajíce na konci 17. století.¹²⁵

¹²⁵ Podrobnější práce zabývající se zkoumaným obdobím a studie o Zbyňkovi Zajíci z Házmburka, ze kterých jsem při psaní kapitoly rovněž čerpala: ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.; ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.; SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny země koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.; KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: Pocta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 23–36.; HÁS, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

6. Brdské dominium – kolébka Zajíců

Kolébkou rodu Buziců, pánů z Valdeka a pánů ze Žebráka, jsou lesnaté brdské kopce. Právě na úpatí hory Berance, zhruba 5 kilometrů od obce Komárov, vystavěl Oldřich Zajíc hrad Valdek. První reprezentativní sídlo rodu dnes obklopuje hustý les, který díky tomu, že byla celá oblast po několik desetiletí uzavřena ve Vojenském újezdu Brdy, připomíná šumavský prales. Ve třináctém století bylo ale úpatí hory prakticky holé a ze tří stran kolem hradu spadaly kamenné stráně s velkými balvany. Čtvrtá, severovýchodní strana, na níž se nacházelo předhradí, byla opevněna. Mezi dominanty a charakteristické znaky hradu, které při návštěvě zříceniny upoutají každého turistu, patří bezesporu velká válcová věž, tyčící se dodnes až do výšky 18 metrů, a brána s brankou pro pěší.

Samotné založení hradu Oldřichem Zajícem připadá do 2. poloviny 13. století. Tedy do doby největšího rozmachu výstavby šlechtických hradů u nás. Je ale velice pravděpodobné, že na jeho místě stál už dříve šlechtický dvorec.¹²⁶ Prvním písemným pramenem, ve kterém najdeme o hradu zmínku, je zakládací listina kláštera Ostrov pocházející z roku 1263. Právě v tomto dokumentu se Oldřich jakožto fundátor poprvé uvedl s predikátem „z Valdeka“ a samotná listina navíc měla být právě na hradě sepsána.¹²⁷ Je tedy téměř jisté, že minimálně v roce 1263 byl už hrad obyvatelný.

O stavebním vývoji Valdeka se do nedávna vedly spory. Tomáš Durdík považoval Valdek za příklad klasického hradu s bergfritovou dispozicí. Domníval se, že v jedné stavební fázi vznikl jak bergfrit, tak palác a hradby.¹²⁸ Dobroslava Menclová naproti tomu považovala Valdek za hrad sasko-hesenského typu s dominantní kulatou věží. I ona byla názoru, že všechny části hradu vznikaly ve stejném období.¹²⁹ Podle nejnovějších výzkumů, které ve svém článku

¹²⁶ Na severozápadní straně hradního opevnění můžeme ještě dnes nalézt zbytky náspu, který se od zbytků valů viditelně liší. Táhne se po celé straně a je tvořen z nasucho kladených kamenů. Jedná se patrně o nejstarší zbytek původní zástavby tohoto místa. Viz SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl VI., Podbrdsko*, Praha 1995, s. 169.

¹²⁷ CDB V/1, č. 381, s. 565–567. O pravosti listiny dlouho panoval spor. Do dnešních dob se nám totiž nedochovala v originále, ale pouze v přepisu, který ve svém díle uvádí Bartoloměj Paprocký. Jak už bylo řečeno, autor rozsáhlé práce o šlechtických rodech často chyboval. Je však nutno připomenout, že Paprocký měl během sepisování knihy přístup do budyňského archivu Házmburků, a je tedy velice pravděpodobné, že text listiny opisoval z originálu.

¹²⁸ DURDÍK, Tomáš – BOLINA, Pavel: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 100–101.

¹²⁹ MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady I.*, Praha 1972, s. 130–133.

z roku 2012 prezentoval František Záruba, měla ale stavba hradu několik fází.¹³⁰ Po destrukci zdíva jihovýchodně od věže, ke kterému došlo v minulém století, byly totiž odhaleny zbytky po vytrhaném ostění původní kulisové brány vedoucí do jádra hradu. Právě na základě tohoto objevu můžeme vyvozovat, že hrad se postupně stavebně vyvíjel a odhalené ostění pravděpodobně pochází z nejstarší hradní brány komplexu. Podle Františka Záruby měl Valdek již v první stavební fázi v polovině 13. století základní dvoudílnou dispozici s hlavní částí hradu na skalní vyvýšenině a rozměrným předhradím, přičemž celá stavba byla na přístupnějších stranách hory obehnaná příkopem a mohutným náspem. Za nejstarší část hradu můžeme považovat jižní palác a přilehlé úseky hrady. Do hlavní části hradu se v té době vstupovalo východní branou, tedy z prvního nádvoří, to ale bylo obehnané hradbou až později a v první fázi sloužil prostor jen jako předhradí. František Záruba proto označil Valdek v počáteční fázi za kombinaci hradu s plášt'ovou zdí a palácem jako hlavní obrannou a obytnou budovou. Během několika desetiletí byl hrad dále přestavován a postupně rozšiřován. Vznikl nový pás hradeb, kterými na severní straně procházela nová brána, a od ní přes příkop dřevěný most, jenž spojoval hrad s předhradím. V původní plášt'ové hradbě kolem hradního paláce musel být po vzniku nových hradeb proražen vchod. Ten se nacházel pravděpodobně v místě pozdějšího bergfritu. Věž, jejíž povrch má na mnoha místech dosud dobře zachované původní omítnutí a při její stavbě byly zřejmě použity i kamenické články ze zbourané severní brány, byla postavena jako solitér nejspíše až na konci 13. století a nebyla nijak propojena s okolními hradbami. V rámci modernizace hradu podle nejnovějších trendů a zlepšení jeho obranyschopnosti byly nejpozději ve 30. letech 14. století přistavěním dřevěných ochozů zvýšeny hrady a na levé straně od brány vzniklo díky dělicí příčce další nádvoří. Tato přestavba pravděpodobně proběhla ještě v době, kdy Valdek patřil rodu Zajíců. Hrad modernizovali ale i jeho pozdější majitelé. Na přelomu 14. a 15. století se přestavby a zvětšení dočkal palác. V poslední fázi, zřejmě až po husitských válkách, bylo opevněno dolní východní nádvoří a vznikla nová brána, kterou se do zříceniny hradu vstupuje i dnes. Po této přestavbě ale čekal jednu z dominant Brd, stejně tak jako mnoho dalších středověkých hradů, které se pro moderní šlechtice staly nevyhovujícími, jen postupný úpadek.

Oldřich Zajíc se při budování zázemí pro své potomky neomezoval jen na světské fundace, ale uvědomoval si i důležitost fundací církevních. Křesťanské náboženství bylo neopomenutelnou součástí života středověkého člověka. Víra v život věčný formovala jednání

¹³⁰ ZÁRUBA, František: *Valdek – příspěvek k poznání stavebního vývoje hradu*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností*, 2012, č. 4, s. 197–209.

tehdejších lidí, ať už se jednalo o šlechtice nebo o měšťana či zemědělce. Jedním ze způsobů, jakým si tehdejší lidé mohli zajistit místo v nebeském království, nebo který jim alespoň mohl pomoci „odmazat“ některé z pozemských hříchů, byly donace církvi, přičemž přímé založení kostela nebo kláštera patřilo k těm nejlepším. Zakládání kostelů bylo nejdříve jen výsadou panovníka, už v 11. století jej ale v tomto směru začala napodobovat i šlechta. O století později začali nejmovitější velmožové po vzoru vládce zakládat kromě kostelů a kaplí i kláštery. Vzhledem k tomu, že samotná stavba kostela nebo kláštera byla velice nákladná, staly se církevní fundace nejen ukázkou zbožnosti daného šlechtice, ale i symbolem jeho majetnosti. Fundátor založením kláštera směnil časné za věčné. Za investovaný majetek, který do stavby vložil, získával nejen budoucí místo v nebeském království, ale navíc i trvalou připomínku svého rodu.¹³¹ Jak je z Oldřichových činů patrné, plánoval svůj rod zařadit mezi ty nejvýznamnější. Zřejmě to ho vedlo k tomu, aby klášter zahrnoval i rodinnou nekropoli. Pravděpodobně plánoval, že na jednom jediném místě bude pohřben nejen on a jeho manželka, ale i jeho potomci. Nekropole by tak každému návštěvníkovi ukazovala starobylost a kontinuitu rodu. Předpokládáme-li, že Oldřich již od počátku zamýšlel v nově založeném klášteře zřídit rodovou hrobku, byl jeho záměr velice odvážný. Klášter Ostrov se tak stal jedním z prvních klášterů s nekropolí šlechtického rodu.¹³² I když, jak už bylo řečeno, se šlechta nechávala životem panovníka inspirovat a snažila se mu co nejvíce připodobnit jak stylem oblékání, tak životem, existovala mezi oběma „světy“ pomyslná hranice, jejíž překročení hraničilo s drzostí. Patřila Oldřichova fundace mezi sebevědomé činy tohoto druhu?

Přesný rok založení kláštera Zvěstování Panny Marie na Ostrově není bohužel znám. Ve většině publikací, jež o něm pojednávají, je označován jako první augustiniánský klášter na území Čech, jehož počátek se klade do roku 1262 nebo 1263.¹³³ V pramenech narativní povahy najdeme první zmínku o klášteře v kronice Václava Hájka z Libočan. Tento kronikář, jenž se snažil své dílo vylepšit i legendami, zmiňuje příhodu, která údajně založení instituce

¹³¹ SOMMER, Petr: *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001.; SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef: *Přemyslovci: budování českého státu*, ed. P. Sommer, D. Třeštík, J. Žemlička, spolupráce: P. Mašková, R. Novotný, Praha 2009.; SOMMER, Petr: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007.; SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy a Morava*, in: *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století*, ed. N. Berendová, Praha 2013, s. 219–261.

¹³² VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.

¹³³ VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 691–693.; FAIX, William Stanislav.: *Poutní místo Svatá Dobrotivá*, Praha – Zaječov 1999.; TÁBORSKÝ, Josef: *Kdo byla sv. Dobrotivá? Příspěvek k dějinám kláštera augustiniánů poustevníků v Zaječově*, in: *Podbrdsko: sborník Státního okresního archivu v Příbrami*, ed. J. Šárová, 2005, č. 12, s. 24–32.

provázela. Oldřichovi Zajíci se prý roku 1362 zjevili dva muži, kteří ho přímo z ložnice přenesli do údolí, v němž stála Panna Maria. Ta Oldřichovi pokynula a ukázala mu, kde přesně má klášter postavit. Když se šlechtic vrátil pěšky zpět na hrad Valdek, ihned dal zapřahal koně a vydal se za králem Přemyslem Otakarem, aby ho požádal o povolení ke stavbě. Král Oldřichovi vyhověl a ten pak do kláštera nechal přivést bratry poustevníky augustiniánského řádu.¹³⁴ Stejnou legendu od Hájka následně převzal Bartoloměj Paprocký, který navíc připojil i prepis zakládací listiny. Touto listinou, která byla vydána 13. května 1263 na hradě Valdek, založení kláštera potvrdil tehdejší pražský biskup Jan III. z Dražic a jsou v ní uvedeny i veškeré majetky, kterými Oldřich instituci nadal.¹³⁵ Ačkoli mnozí badatelé považují dokument za falsum, jelikož je znám právě jen v prepise, je nutno opět zdůraznit, že navzdory mnohým chybám, kterých se Paprocký ve své práci dopustil, měl právě on při svém bádání přístup do budyňských archivů Oldřichových potomků, které už dnes neexistují, a mohl listinu opravdu držet v ruce, jak ostatně sám ve svém díle uvádí.¹³⁶ Otázka založení kláštera je ale mnohem složitější. Podle některých historiků totiž vznikl už o několik let dříve a jeho prvními obyvateli nebyli augustiniáni, ale vilemité.¹³⁷

O vilemitech, ve smyslu jednotně řízeného řádu, se papežské listiny zmiňují od roku 1211. Původem italský řád se rychle rozšířil a v polovině 13. století se kláštery obývané vilemity začaly objevovat i na našem území. Brzy potom ale upadl řád do vleklé krize, která

¹³⁴ VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN: *Kronika česká. Čechy královské. r. 1254–1347*, díl IV., ed. V. Flajšhans, Praha 1933, s. 34–36.

¹³⁵ BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: s. 67–68., uvedeno rovněž v CDB, V/1, č. 381, s. 565–567. „Nos vero piis et favorabilibus petitionibus huiusmodi benignum, sicut decet, assensum impartiri volentes tenore praesentium protestamur, quod praemissus dominus Vlricus de Valdek in nostra et venerabilis fratris nostri Jatuesiae episcopi ac testium suprascriptorum praesentia donationem, quam pietatis intuitu priori et fratribus praefatis de Ostrov fecerat, expressis nominibus omnium rerum, quas eis donaverat, voce propria publicavit, videlicet primo praecipuum locum, in quo ecclesia et monasterium dictorum fratrum situm habet, Ostrov scilicet, item Ostrov et Kvan villas, et quidquid idem nobilis habuit istius donationis tempore in Visseradic, cum universis agris, campis, pratis, nemoribus atque sylvis et omnium aliiis pertinentiis suis memoratis priori et fratribus ac etiam usus metalli cuiuscunque, quod in antedictis possessionibus vel earum parte concigerit aliqua reperi, dedit liberaliter et concessit, ab ipsis et eorum secessoribus iure haereditario possidendas in perpetuum, nihil iuris sibi suisque haeredibus reservans in monasterio eodem et bonis jam dictis, praeter hoc solum, quod ipse et sui haeredes proprii laboribus et expensis toto posse defendent monasterium divinae retributionis intuitu et omnia bona ista et alia, quae dicto monasterio devotione fidelium in posterum conferentur; et donationem hanc piam, laudabilem et honestam dignis a Domino laudibus commendent, auctoritate, qua fungimur, confirmamus.“

¹³⁶ Více o rozboru listiny uvádí MAUR, Eduard: *Vilemitská epizoda v Čechách*, in: *Od knížat ke králům*, Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, ed. E. Doležalová, Praha 2007, s. 246.

¹³⁷ MAUR, Eduard: *Vilemitská epizoda v Čechách*, in: *Od knížat ke králům*, Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, ed. E. Doležalová, Praha 2007, s. 237–253.; ŠIMŮNEK, Robert: *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 67–106.

vyvrcholila sjednocením všech eremitských řádů. Bulou z 9. dubna 1256 vznikl nový řád augustiniánů poustevníků.¹³⁸ V rámci reformy pak měly všechny kláštery, které byly osazeny vilemity, přejít k nové řeholi. Zatímco některé kláštery tak učinily dobrovolně, jiným se přechod nelíbil, což vyvolalo další spory. Konečné rozhodnutí o tom, které kláštery můžou opět přejít pod režii vilemitů a pro které je změna nevyhnutelná, padlo až 30. srpna 1266.¹³⁹ V bule papeže Klimenta IV. jsou kromě jiných klášterů, které zůstanou augustiniánům, jmenované i dva v Čechách. Konkrétně klášter Pivoň a Oldřichem z Valdeka založený klášter Ostrov.¹⁴⁰ Z uvedených faktů tedy vyplývá, že klášter Zvěstování Panny Marie na Ostrově nejdříve spravovali vilemité a v rámci sloučení eremitských řádů a přechodu k nové řeholi jej zřejmě obsadili augustiniáni poustevníci. Na základě skutečnosti, že se klášterem zabývá i listina z roku 1266, je zřejmé, že vilemité bojovali o to, aby jim byl klášter navrácen. To se ale nestalo a augustiniáni už v něm zůstali. Je rovněž možné, že Paprockým přepsaná listina z roku 1263 reaguje právě na nařízení výměny řehole, přičemž se v tomto směru projevuje vliv českého krále na Oldřicha Zajíce. Právě na začátku roku 1263 totiž Přemysl Otakar obdržel bulu papeže Urbana IV., v níž na něj hlava církve apelovala, aby poskytl augustiniánům poustevníkům v Čechách ochranu a podporu.¹⁴¹ Ačkoli papežské nařízení o výměně řádů bylo vydáno už o sedm let dříve, probíhala reálně změna řeholí se zpožděním a často se stávalo, že představitelé obou řeholí žili nějaký čas pohromadě. Oldřichova listina tedy nemusí představovat skutečnou zakládací listinu, ale spíše jakési potvrzení stavu a určení toho, kdo bude ve výsledku instituci spravovat.¹⁴² Skutečné založení by se tak posunulo o několik let dozadu; velice pravděpodobné je rozmezí roků 1250 a 1256, které odpovídá době největšího rozkvětu vilemitského řádu a jeho šíření po Čechách.¹⁴³

¹³⁸ Tamtéž, s. 237–242.

¹³⁹ CDB V/3, č. 1378, s. 258.

¹⁴⁰ Uvedeny jako „(de) Vallis sancti Johannis de Bivonia“ a „de Insula sancte Marie Pragensis dioecesis“

¹⁴¹ CDB V/1, č. 364, s. 539.

¹⁴² Počátek soužití vilemitů s augustiniány bychom mohli datovat někdy k roku 1261. „Augustiniánský historik Mikuláš Crusenius roku 1623 píše k roku 1261 o tom, že toho roku, se mnozí z řezeňských poustevníků a ze sousedních míst (tj. klášterů) stěhují na místa vilemitů v Německu, do Seemanshausenu, Vallis Speciosa, Pivoně, Mindelheimu a na pražský Ostrov (tj. Ostrov pražské diecéze), na kterýchžto místech jsou po celý rok nuceni žít spolu s těmito vilemity.“ in: ZAHRADNÍK, Pavel: *Stavební a historický vývoj kláštera řádu augustiniánů poustevníků ve Svaté Dobrotivé*, in: Památky středních Čech, Časopis Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze, roč. 28, č. 1, 2014, s. 29.; autor článku uvádí jako zdroj: N. Crusenius, *Monasticon Augustinienum*, Mnichov 1623, s. 129.

¹⁴³ MAUR, Eduard: *Vilemitská epizoda v Čechách*, in: *Od knížat ke králům*, Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, ed. E. Doležalová, Praha 2007, s. 244.

Jméno Ostrov získal klášter snad podle přírodních podmínek místa, na kterém byl vystavěn. Staveniště se buď rozprostřelo na louce obklopené lesy, nebo místo obtékaly potoky.¹⁴⁴ Stejně tak je možné, že název přejala instituce podle stejnojmenné vesnice, která je mezi jinými statky uvedena i v listině z roku 1263. Dnes je klášter znám spíše pod jménem Svatá Dobrotivá, a to podle ostatků svěťice, které se zde uchovávají od 20. let 14. století. Ostatky svaté Dobrotivé získal pro rodinný klášter jeden ze synů Viléma Zajíce z Valdeka, svatovítský děkan Oldřich Zajíc. Podle tradice, podporované klášterními bratry, přivezl Oldřich kosti z Říma a klášteru je odkázal. Translace relikvie měla proběhnout v roce 1327.¹⁴⁵ Jelikož ale neexistuje jediný historický dokument, který by translaci přesně popsal, mohlo k ní dojít i o několik let dříve. Ačkoli Oldřich zřejmě kolem roku 1320 v Římě byl, není jasné, jestli odtamtud právě toho roku ostatky přinesl. Samotné relikvie, jež jsou v klášteře uchovávány dodnes, pravděpodobně pocházejí z objevu hrobů v Kolíně nad Rýnem, které byly odkryty mezi lety 1106 a 1108 při přestavbě hradeb. Velké množství kostí mužů, žen i dětí bylo tehdy přisouzeno 11 000 panen, které tu podle legendy v 5. století zemřely mučednickou smrtí a mezi nimiž byla právě i sv. Dobrotivá. S kostmi z kolínského naleziště se poté v Evropě dokonce i obchodovalo. Je tak velice pravděpodobné, že ostatky svaté Dobrotivé v klášteře Ostrov pocházejí právě z tohoto místa, ať už je Oldřich získal v Římě, nebo kdekoli jinde.¹⁴⁶

Klášter patřil potomkům Oldřicha Zajíce z Valdeka po mnoho generací. Byly v něm pohřbíváni jak páni z Valdeka, tak druhá rodová odnož pánů ze Žebráka. Po úpadku valdecké větve převzali správu kláštera páni ze Žebráka a instituci si udrželi i poté, co se přestěhovali do Budyně a na hrad Házmburk. I z toho je patrné, jak velký význam klášter, a hlavně rodová nekropole, pro tyto šlechtice měla. Patronace rodu nad institucí skončila až na samém konci 16. století. Malá komunita mnichů, která po masakrech husitských válek v klášteře nadále sídlila, se totiž roku 1552 definitivně odstěhovala do Prahy, a v roce 1594 tak klášter jakožto opuštěný zkonfiskovala královská komora.¹⁴⁷

¹⁴⁴ MAUR, Eduard: *Vilemitská epizoda v Čechách*, in: *Od knížat ke králům*, Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, ed. E. Doležalová, Praha 2007, s. 245.

¹⁴⁵ ZAHRADNÍK, Pavel: *Stavební a historický vývoj kláštera řádu augustiniánů poustevníků ve Svaté Dobrotivé*, in: *Památky středních Čech*, Časopis Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze, roč. 28, 2014, č. 1, s. 29.

¹⁴⁶ TÁBORSKÝ, Josef: *Kdo byla sv. Dobrotivá? Příspěvek k dějinám kláštera augustiniánů poustevníků v Zaječově*, in: *Podbrdsko: sborník Státního okresního archivu v Příbrami*, ed. J. Šárová, 2005, s. 24–32.

¹⁴⁷ VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 691–693.; MAUR, Eduard: *Vilemitská epizoda v Čechách*, in: *Od knížat ke králům*, Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, ed. E. Doležalová, Praha 2007, s. 237–253.; FAIX, William Stanislav: *Poutní místo Svatá Dobrotivá*, Praha – Zaječov 1999.; ZAHRADNÍK, Pavel: *Stavební*

Další buzickou fundací, tentokrát opět světskou, byl hrad Žebrák. Dnešní zříceninu si turisté spojují spíše s králem Václavem IV., jenž si hrad kvůli loveckým hvozďům, které se v jeho okolí rozprostíraly, velice oblíbil a trávil zde mnoho času. Žebrák se ale stal královským majetkem až v roce 1336. Toho roku ho, jak už bylo řečeno v předchozích kapitolách, vyměnil Zbyněk Zajíc ze Žebráka s králem Janem Lucemburským za budyňské panství.

I když není přesný zakladatel hradu v dobových narativních ani diplomatických pramenech uveden, je velice pravděpodobné, že jím byl právě Oldřich Zajíc z Valdeka nebo jeho syn Oldřich. Vzhledem k předchozím fundacím Oldřicha Zajíce z Valdeka a jeho vysokému postavení na královském dvoře mohl mít právě on dostatek financí i touhu ukázat prostřednictvím dalšího hradu význam rodu. Podle archeologů začala stavba druhého rodového sídla na konci 13. století, tedy zřejmě až po dostavění hradu Valdeka.¹⁴⁸ Samotné jméno hradu někteří odvozují od zhruba 2 kilometry vzdálené stejnojmenné obce. V takovém případě by nejdříve vznikla obec a až potom by byl postaven hrad.¹⁴⁹ Mohlo tomu být ale přesně naopak. Hrad mohl být stejně tak pojmenován podle skalního žebra, na kterém byl nad soutokem Mlýnského a Červeného potoka vystavěn. Právě od staveniště, tedy vrcholku skalního ostrohu, se odvíjí i architektonické rozložení stavby, zejména pak její podlouhlý půdorys, v němž jsou jednotlivé budovy řazeny lineárně za sebou.¹⁵⁰ Stejně jako u hradu Valdeka je i u hradu Žebráka hlavní dominantou okrouhlá věž. Prostorné nádvoří, které je pro tehdejší hrady typické, se stavitelům na úzké křemencové bradlo nevešlo.¹⁵¹ Další hradní prvky ale zůstaly zachované. „V čele stála menší okrouhlá věž, za níž následovalo nevelké vstupní nádvoří uzavřené na opačné straně bergfritem. Ten musela obklopit plášťová zeď, aby bylo možno dojít do paláce za věží. Dvouprostorový palác měl přední část položenou o něco výše a níže situovanou zadní čtvercovou místnost bylo možno dosáhnout pomocí chodbičky v síle zdi. V dochovaných úrovních byl tento palác plochostropý. Jádru na konci bradla obklopilo ze tří stran předhradí položené u paty skalního útvaru.“¹⁵² Tomáš Durdík považoval Žebrák

a historický vývoj kláštera řádu augustiniánů poustevníků ve Svaté Dobrotivé, in: Památky středních Čech, Časopis Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze, roč. 28, 2014, č. 1, s. 27–52.; TÁBORSKÝ, Josef: *Kdo byla sv. Dobrotiva? Příspěvek k dějinám kláštera augustiniánů poustevníků v Zaječově*, in: Podbrdsko: sborník Státního okresního archivu v Příbrami, ed. J. Šárová, 2005, s. 24–32.

¹⁴⁸ DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 641.

¹⁴⁹ Takový názor prosazuje například Dobroslava Menclová. In: MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady I.*, Praha 1972, s. 335.

¹⁵⁰ DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 641.

¹⁵¹ DURDÍK, Tomáš – BOLINA, Pavel: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 103.

¹⁵² DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 641.

stejně jako Valdek za hrad bergfritového typu. Žebrák má ale oproti jiným hradům vybudovaným s touto dispozicí na konci 13. století navíc ještě jednu menší věž.¹⁵³ Dalším z typických znaků Žebráka, které už ale dnešní návštěvník nemá šanci spatřit, byly velké rybníky. Ty sloužily především jako obrana hradu, jelikož celou stavbu obklopovaly a ke vstupní bráně se přijíždělo po hrázi. Podle Tomáše Durdíka byly tyto rybníky zřízeny až na konci 14. století, dle mého soudu ale nemůžeme vyloučit, že využít blízkost dvou potoků k vytvoření přírodní překážky napadlo už stavitele hradu.¹⁵⁴

Když roku 1336 připadl Žebrák prostřednictvím výměny králi Janovi, stal se jakýmsi zástavním zbožím. Lucemburk hrad zastavoval jako náhradu za vypůjčené peníze majetným šlechticům celých pět let, což se na stavu stavby velice podepsalo. Když se roku 1341 na Žebrák přestěhoval Janův mladší syn Jan Jindřich, byla rekonstrukce nevyhnutelná. Někdy v této době byla na hradě postavena nová kaple sv. Apolináře a sv. Markéty.¹⁵⁵ Kromě Jana Jindřicha na Žebráku několikrát pobýval i jeho starší bratr král Karel IV. Po roce 1351 se ale tento panovník začal zřejmě hradu vyhýbat. V prosinci toho roku zde totiž po krátké nemoci zemřel jeho teprve dvouletý prvorozený syn.¹⁵⁶ Žebrácké zdi naopak učarovaly Václavovi IV. Právě za jeho vlády prošel hrad nejrozsáhlejší přestavbou. Král si jej vybral jako jedno ze svých hlavních mimopražských sídel a nechal jak budovy, tak jejich vybavení přizpůsobit dobovým módním trendům. Do starého paláce bylo v rámci celkové rekonstrukce zavedeno ústřední teplovzdušné vytápění a na místě bývalého nádvoří byl postaven dokonce ještě jeden nový palác. Už tak dominantní věž nechal Václav IV. ještě zvýšit a celou její fasádu pokrylo iluzivní kvádrování. Kvůli novým přístavbám na vrcholu skalního žebra musely být veškeré hospodářské budovy přesunuty do podhradí na jižní straně hradu. Přestavba se dotkla takřka všech prostor hradu, a jelikož veškeré stavební práce prováděla dvorská huť, mohl se po jejím dokončení Žebrák zařadit mezi nejkrásnější královské rezidence v zemi. I přes všechny modernizace ale brzy přestal být pro českého krále dostatečně reprezentativní a ten tak zatoužil po novém sídle. O tom, jak Václavovi IV. přirostl žebrácký kraj k srdci, svědčí i fakt, že si za místo své nové rezidence vybral hned protější kopec. Na vyšší části skalního ostrohu, na kterém stál i Žebrák, byl tak na začátku 15. století zbudován hrad Točnick.¹⁵⁷

¹⁵³ DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 642.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 641.

¹⁵⁵ Tamtéž s. 641.

¹⁵⁶ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl VI., Podbrdsko*, Praha 1995, s. 150.

¹⁵⁷ DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 641.

Po smrti krále Václava IV. začala sláva Žebráka pozvolna upadat. Zikmundovi Lucemburskému opět sloužil spíše jako panství, které je možné na srážku dluhu kdykoli zastavit, a ve stejném duchu pak nakládali s hradem i další čeští panovníci. V rukou věřitelů hrad postupně chátral a roku 1532 jej zřejmě navíc poškodil požár. Poslední ránu mu zasadil o pár let později Volf starší Krajíř z Krajku, který nechal velkou část Žebráka pobořit. Co ho k takovému činu vedlo, přesně nevíme, v pramenech se však nejčastěji dočteme, že šlechtic pátral po domnělém ztraceném pokladu Václava IV. Od jeho zásahu se začaly kdysi majestátní budovy postupně měnit ve zříceninu. Oběma buzickým hradům, jak Valdeku, tak Žebráku, se stal osudným počátek 16. století, tedy doba, kdy středověké hrady pomalu nahrazovala prostornější, a hlavně pohodlnější šlechtická sídla.¹⁵⁸ Zatímco původní kolébky buzického rodu chátraly, potomci zakladatele hradu, rod Zajíců z Házmburka, žili ještě více než 150 let. Jejich domovem se ale stal hrad v Budyni nad Ohří a hrad Klapý.

¹⁵⁸ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl VI., Podbrdsko*, Praha 1995, s. 155–159.

7. Hrad Budyně

Budyňsko, rozkládající se v úrodných nížinách řeky Ohře, bylo osídleno už v neolitu. Kvalitní černozem a náplavy nivních hlín svědčily pěstování obilí. Oblast okolo Budyně byla právě kvůli úrodné půdě celkem záhy osídlena slovanskými kmeny. Někteří badatelé¹⁵⁹ dokonce uvažují o tom, že zde sídlil kmen Lučanů a došlo tu k tzv. luckým válkám, které ve své kronice popisuje Kosmas. Na území samotného města Budyně je husté osídlení doloženo sídlištními nálezy z doby mladohradištní. Nálezy z několika objevených pohřebišť můžeme zařadit od 11. až ke 12. století. Již v 10. století se snad na místě pozdějšího města nacházela hustěji zalidněná aglomerace s tržištěm. Podle výzkumu Oldřicha Kotyzy a Jindřicha Tomasa mohl právě okolo budyňského sídliště projít vyslanec Cordóbského chalífy Ibrahim ibn Jakub, který „ve svém itineráři hovoří o tom, že při cestě do Čech byl nucen překonat 40 mílové pásmo hor neschůdnými cestami a 2 míle od východu z hvozdu narazil na dřevěný most přes močál. Odkud pokračoval do Prahy.“¹⁶⁰ Podle autorů článku mohl cestovatel 40 mílovým pásmem hor chápat Krušnohoří a České středohoří. Zmíněný most přes močály pak mohl být mostem přes meandr řeky Ohře u Budyně. V 11. století byl zřejmě na místě dnešní Budyně, kudy patrně vedla jedna z bočních obchodních stezek, vystavěn knížecí dvorec, jež snad spravoval přímo člen knížecí družiny. Ten měl asi za úkol shromažďovat hospodářské výtobytky okolní krajiny, a to nejen obilí, kterého podle doložené výše vybíraných dávek ze 14. století produkovaly úrodné černozemě nadmíru, ale v případě budyňského dvora i železnou rudu. Tu pravděpodobně těžili a hutnicky zpracovávali obyvatelé od Budyně nepříliš vzdálené vesnice Roudníček a dalších blízkých vsí.

První pramenný doklad o Budyni najdeme v zápisu kronikáře Jarlocha k roku 1173. Dvorec je tu označen jako majetek panovníka, jež si král Vladislav I. ponechal jako zdroj příjmů poté, co předal vládu svému synu Bedřichovi.¹⁶¹ Kde první knížecí dvorec v Budyni stál, se přesně neví. Někteří badatelé se domnívají, že na jeho místě byl později postaven hrad,

¹⁵⁹ Např. KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *Počátky Budyně nad Ohří*, in: Litoměřicko, Vlastivědný sborník, Ročník 1991–1993 Litoměřice 1995, s. 19–55.

¹⁶⁰ KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *Počátky Budyně nad Ohří*, in: Litoměřicko, Vlastivědný sborník, Ročník 1991–1993 Litoměřice 1995, s. 29. Podobná studie k dané problematice pak: KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *K otázce problematiky panovnických dvorů na dolním Poohří a počátku města Budyně nad Ohří*, in: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (Výběr studií). Sestavili J. Klápště a O. Kotyza. Okresní muzeum v Litoměřicích, Litoměřice 1999, s. 323–334.

¹⁶¹ JARLOCH: *Letopis Jarlocha, opata kláštera Milevského*, in: *Fontes rerum bohemicarum II.*, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 464.

jiní jej lokalizují spíše na jihovýchodní okraj města, na místo dnešního hřbitova s pozdně gotickým kostelem Panny Marie Sněžné, v jehož blízkosti stála až do šedesátých let minulého století románská kaple sv. Anny. Ačkoli nejsme schopni přesnou polohu knížecího dvora určit, o jeho existenci svědčí i starobylé názvy některých okolních vsí, jako například Charvatce, Hradčany nebo Roudníček.

Panovnický dvůr v Budyni postupem let nabýval na významu a prameny nám potvrzují, že čeští králové zde pobývali poměrně často. Přemysl Otakar I. v Budyni roku 1218 vydal listinu,¹⁶² v níž litoměřické kapitule potvrdil nabytá privilegia a majetky. Několik listin vztahujících se k blízkým městům zde vydal v 60. letech 13. století i Přemysl Otakar II.¹⁶³ Už jen pobyt panovníka v Budyni svědčí o tom, že zeměpanský dvůr musel být již v této době na takové úrovni, že mohl králi a jeho družině poskytnout hodnotné a dostatečně reprezentativní zázemí. Přemysl Otakar I. a jeho družina pobývali zřejmě ještě na zmíněném knížecím dvoře, Přemysl Otakar II. ale snad už trávil čas v Budyni na kamenném královském hradě, jehož původní architektonické rozložení bylo klasického kastelového typu. Je velice pravděpodobné, že kamenný královský hrad byl v Budyni postaven právě v 60. letech 13. století, za vlády Přemysla Otakara II. Na konci 13. století už měla Budyně ráz menšího „města“ a v souvislosti s obchodní stezkou z Prahy do Saska, která zřejmě vedla právě skrze ni, byl ve „městě“ pravděpodobně i trh. Ačkoli o něm nemáme ze 13. století žádné písemné doklady, můžeme předpokládat, že kolem královského hradu a dvora se postupně vyvíjelo menší obchodní středisko s brodem přes řeku Ohří. Skutečná městská práva získala Budyně až za vlády Václava II.¹⁶⁴ Příslušná listina uváděla nejen práva, ale i povinnosti místních obyvatel, k nimž patřilo i placení dávek vrchnosti. Dávky, které byly původně pouze naturální a služební, se nově odváděly i v peněžní formě. Vzhledem k tomu, že okolní kraj se mohl pyšnit kvalitní půdou a v Budyni se výdobytky okolí shromažďovaly, platilo město až do pozdního 14. století polovinu dávek v naturáliích. Peněžní dávky obyvatelé platili z financí utržených za prodej svých zemědělských a jiných výrobků na místním trhu. Vzhledem k velkému procentu naturálních dávek ale zřejmě nebyl obchod pro život města v této době dominantní složkou.

¹⁶² CDB I, č. 55, s. 54–55, CDB II, č. 169, s. 157–159.

¹⁶³ CDB V/1, č. 336, s. 501–503, CDB V/1, č. 337, s. 503–504, CDB V/2, č. 513, s. 59–60.

¹⁶⁴ CIM IV/1, č. 17, s. 33, pozn. 3. Paprockého diadochos III, s. 211. CIM IV/1, č. 17, s. 29–33 „obsahem této Václavovy listiny jsou v podstatě ustanovení o tzv. emfyteutickém právu, kdy šlo o přeměnu vztahu k půdě. Byly tu vyměřeny lány po 60 štyrcích (přibližně kolem 18 hektarů) a stanoveny úroky a drobnější platy. Z lánu měl držitel platit čtvrt míry zlata a na litoměřickou míru dávat 8 měř (korců) obilí, po 2 žita, pšenice, ječmene a ovsa, o sv. Václavu 3 kuřata. Od povinnosti k pivovaru byli osvobozeni.“ In: KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *Počátky Budyně nad Ohří*, in: Litoměřicko, Vlastivědný sborník, Ročník 1991–1993 Litoměřice 1995, s. 38.

Z jednoho lánu půdy byli od roku 1302 její vlastníci povinni platit na sv. Michala vrchnosti v Budyni půl hřivny pražských grošů, 8 korců obilí a 6 kuřat. Obyvatelé Budyně, značně sociálně rozvrstveni, měli podle Václavových listin v soudnictví podléhat místním autoritám, tedy budyňskému rychtáři, nikoliv zemskému soudu. Poté, co získala Budyně oficiální status města, byl zde pravděpodobně postaven i farní kostel sv. Václava; zda v této době vznikly i městské hradby, ale bohužel nevíme.

Významnou osobou pro středověkou Budyni byl v této době Bernard z Kamenice, jenž královské město na začátku 90. let 13. století držel a místo krále spravoval. Poradce Václava II., dřívější probošt v Míšni, patrně ještě předtím, než se stal roku 1293 míšeňským biskupem, provedl konstituování Budyně jakožto právního města. V prvních letech 14. století držela Budyni dcera haličského vévody, králova teta a vdova po krakovském vévodovi Leškovi Černém, vévodkyně Griffina Sandžská. Jak Bernard z Kamenice, tak Griffina, která mimo to, že pomohla Václavovi II. v boji o polské dědictví, dokonce několik let vychovávala mladou Elišku Přemyslovnu, značně ovlivňovali Václavovu zahraniční politiku. To, že právě takto významné osoby město spravovaly, jistě přispělo k jeho vzestupu. Po smrti vévodkyně Griffiny se Budyně opět vrátila pod správu královské komory.

Příhodná poloha i kontakty a fakt, že město patřilo do zájmové sféry blízkých Litoměřic, učinily z Budyně na začátku 14. století strategický bod. Právě sem přitáhl Jan Lucemburský v roce 1310 při cestě z Lucemburska po sňatku s dědičkou českého trůnu Eliškou Přemyslovnou a vyčkal zde na pražského biskupa Jana IV. z Dražic. „V té době spravoval Budyni stále královský vladař, který je uveden v listině z r. 1311, v níž král Jan Lucemburský postupuje klášteru oseckému držení Bylan („villicus“) – zřejmě ten byl královským úředníkem v Budyni, kde nebyl purkrabí.“¹⁶⁵ Co přesně úřad „vladaře“ znamenal, není jisté, zmínku o něm ale najdeme ve formuláři Jindřicha Vlacha, podle kterého za funkci „kdosi“ zaplatil 100 hřiven stříbra, a zmiňuje jej i jiný dobový formulář, podle kterého získal úřad „vladaře“ litoměřického kraje jakýsi Herrmann, řečený z Budyně.¹⁶⁶

Strategicky položenou Budyni obsadil v roce 1316 Jindřich z Lipé, který vedl odboj proti českému králi Janovi. Lucemburkova vojska ale velice rychle dobyla hrad zpět. Jak už bylo řečeno, splácel mladý král své četné dluhy u šlechty často zástavou královských

¹⁶⁵ KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *Počátky Budyně nad Ohří*, in: Litoměřicko, Vlastivědný sborník, Ročník 1991–1993 Litoměřice 1995, s. 41.; viz RBM III, č. 38, s. 15.

¹⁶⁶ RBM II, č. 2307, s. 1000.; RBM II, č. 2309, s. 1001. Více in: KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *Počátky Budyně nad Ohří*, in: Litoměřicko, Vlastivědný sborník, Ročník 1991–1993 Litoměřice 1995, s. 41.

majetků, a nemaje hotových peněz nahrazoval formou zástavy i škody, které jeho věrní utrpěli v rámci služeb panovníkovi. V roce 1321 tak Jan zastavil Budyni, jako náhradu dluhu, škod a z vděčnosti za vykonané služby Jindřichu z Wartenburka a Albertu, purkrabímu v Leisnigu.¹⁶⁷ Budyni jakožto od ranného středověku královské město panovníci zastavovali nebo vkládali do dočasné držby vždy jen na několik let. Se změnou přišel právě až Jan Lucemburský, který 21. ledna 1336 vyměnil ji a několik okolních vesnic se Zbyňkem ze Žebráka za hrad a městečko Žebrák a přilehlé vsi.¹⁶⁸ Jak už bylo podrobně rozebráno v jedné z předchozích kapitol, jaké zájmy vedly Jana Lucemburského ke směně hradů, není jisté, pravděpodobně se ale jednalo o oboustranně výhodnou záležitost.

Sám Zbyněk v Budyni sídlil jen několik prvních let po směně. Vzhledem k tomu, že byl budyňský hrad přizpůsoben královským pobytům, nemusel být zřejmě ani před nastěhováním rodu speciálně upravován. Na konci roku 1336 Zbyněk odkoupil od krále Jana od Budyně nepříliš vzdálený hrad Klapý a rozhodl se z něj vytvořit majestátní rodové sídlo. Z budyňského hradu na Klapý se rodina přestěhovala někdy před rokem 1343.¹⁶⁹ Zbyněk si na rozvoji panství dal zřejmě velice záležet. Na rázu tehdejší budyňské krajiny se navíc pravděpodobně projevil i vztah mezi Zbyňkem a Karlem IV. Na začátku 15. století tu totiž prosperovalo vinařství a úrodnost kraje byla v tomto ohledu taková, že víno prodávali Budyňští dokonce i do Prahy. Můžeme tak uvažovat o tom, jestli rozvoj vinařství v kraji nepodnítil právě Zbyněk, který následoval příklad svého panovníka a jeho záměr vybudovat na každém příhodném místě v zemi vinici.

Po Zbyňkově smrti zdědil veškerý majetek rodu jeho syn Vilém, správu panství ovšem vykonával společně se synovcem Mikulášem, s nímž snad konzultoval nejnnutnější změny. Společně roku 1376 vydali ustanovení, na základě kterého byly dosavadní z části naturální a z části peněžní daně obyvatel města i k městu náležejících vesnic změněny na čistě peněžní.¹⁷⁰ Místo osmi korců obilí litoměřické míry měli do budoucna odvádět z každého lánu půdy 32 grošů. Ostatní poddanské povinnosti však zůstaly beze změny. Převedení dávek

¹⁶⁷ RBM III, č. 675, s. 282.

¹⁶⁸ RBM IV, č. 265, s. 106–107.

¹⁶⁹ Poprvé se Zbyněk pod přídomkem z Házmburka píše roku 1343. in: RBM IV, č. 1326, s. 537. („Sbinkone de Hazimburg“)

¹⁷⁰ CIM IV/1, č. 110, s. 158–159. „Také téhož dne a roku vrchnost rozdělila své tři lány a 3 korce u Budyně patřící k vladařství (měla původně 4 lány): Chotěborovi kastelánu na Házmburku tři čtvrtiny lánu, Peškovi rychtáři půl lánu, měšťanu Havelkovi půl lánu, Kateřině vdově po Šimonovi pět čtvrtin a tři korce – to vše pod plat 64 grošů z lánu (CIM IV/1, č. 111, s. 159–160).“ KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *Počátky Budyně nad Ohří*, in: Litoměřicko, Vlastivědný sborník, Ročník 1991–1993 Litoměřice 1995, s. 43.

z naturálních na peněžní umožnil patrně rozvoj místního obchodu. Ten v této době pocitily i kraje s budyňským sousedící, o čemž svědčí například rozšíření nedalekých Litoměřic i Roudnice.¹⁷¹ Větší odbyt zemědělských produktů a sílící směnu s cizími obchodníky dokládá už listina vydaná Karlem IV. v roce 1366, v níž se císař snažil regulovat obchodní stezky mířící z Německa do Prahy. Podle Karlova nařízení měla cesta z Norimberka vést do hlavního centra státu přes Louny a Slaný, a neodklánět se směrem k Budyni a Libochovicím, což se pravděpodobně často dělo.¹⁷²

Spravovat dohromady a ve vzájemné shodě jedno panství zřejmě Vilémovi a Mikulášovi nevyhovovalo, příbuzní si proto rodový majetek roku 1379 rozdělili. Vilémovi připadlo hlavní sídlo rodu, tedy hrad Házmburk, a k němu náležející zboží, a navíc i Libochovice. Mikuláš si ponechal Budyni a zbylé vesnice. Jelikož Mikuláš v té době ještě neměl dědice, nechal do desek zemských vepsat fiktivní prodej svého dílu strýci Vilémovi za 12 tisíc grošů, aby mohl Vilém v případě jeho smrti zdědit veškerý rodový majetek, který Mikulášovi rozdělením připadl. Ke skutečnému prodeji ale nikdy nedošlo, Mikuláš se nakonec dědiců dočkal a Budyně se tak stala sídlem mladší větve rodu pánů z Házmburka. I pod Mikulášovou správou se budyňští obyvatelé dočkali několika privilegií souvisejících s ekonomickým potenciálem tamního obchodu. Zřejmě na Mikulášovu prosbu povolil král Václav IV. budyňským měšťanům vyjet s dvěma vozy zboží ročně až do Žitavy. Užívat přitom mohli, na rozdíl od jiných kupců, kteroukoli cestu vedoucí z města.¹⁷³

Po Mikulášově smrti, tedy v roce 1395, zdělili budyňské panství jeho dva synové, Mikuláš a Jan. Jelikož byli oba ještě nezletilí, spravovala nějaký čas veškeré statky jejich matka. Už v roce 1405 ale s majetky operuje Jan, který jejich správu mohl převzít už dříve. Budyni s městem a předměstím nechal vepsat do zemských desek svému strýci Oldřichovi oproti 5 tisícům kop grošů. Zápis však sloužil jen k „věrným rukám, t. j. k opatrování za let nedospělosti držitele, aneb tehda, když otec umíraje dobrého sirotků opatřiti mínil. Proto si Jan učinil výminku, že Oldřich musí zápis ten po 5 letech, kdyby si toho Jan požádal, z desk zase propustiti, totéž aby i platno bylo, kdyby bratr Janův Mikuláš přišel k létům takovým, jako byl Jan od dání tohoto zápisu v 5 letech a žádal si zápis tento z desk propustiti.“¹⁷⁴ Jaký byl poměr ve správě panství v těchto letech, není jisté, i přes zápis v deskách totiž bratři

¹⁷¹ Rozšíření Roudnice CIM IV/1, č. 114, s. 164–165.

¹⁷² CIM II, č. 424, s. 615–616.

¹⁷³ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XIV., Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1998, s. 17–18.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 18.

se svým majetkem operovali a budyňským měšťanům poskytovali privilegia. Listinou z roku 1408 dovolili obyvatelům kraje kupovat víno i od jiných prodejců a ne jen od vrchnosti.¹⁷⁵ Oba bratři si posléze rozdělili po otci zděděné panství mezi sebe. Budyni si s částí k ní náležejících statků ponechal Mikuláš, zatímco Janovi připadlo městečko Žabovřesky a zbylé statky, které však prodal svému strýci z druhé rodové větve sídlící na hradě Klapý a sám se odstěhoval na hrad Kamýk. Roku 1414 se mohli obyvatelé Budyňska těšit z dalších privilegií. Měšťané ani obyvatelé předměstí a sedláci ze vsí Roudníčku, Vrbice a Píst už nadále nemuseli vozit dříví na hrad, propůjčovat šlechtě vozy a koně, ani vozit vrchnostní víno, které nebylo určeno šlechticům samotným, do Prahy.¹⁷⁶

V době husitských válek stáli bratři na katolické straně, do bojů ale nijak významně nezasahovali. Díky tomu zřejmě ani město samotné neutrpělo újmu od husitských vojsk. Mikuláš Budyňský zemřel někdy po roce 1434. Jeho bratr Jan, který po něm Budyni zdědil, pak celé panství prodal svému strýci Zbyňkovi Zajíci z Házmburka. Prodejem bylo panství opět sjednoceno ve velké míře tak, jak jej vybudoval a dědicům zanechal zakladatel házmburského rodu Zbyněk ze Žebráka. Jelikož Zbyněk Zajíc z Házmburka neměl dědice, nabyl po něm v roce 1463 majetek strýc Jan z Házmburka. Ten se, poté co se rozdělil se svým bratrem Oldřichem, přestěhoval na hrad Budyni. V době ozbrojených sporů mezi českým králem Jiřím z Poděbrad a uherským Matyášem Korvínem patřil Jan mezi přední představitele české katolické šlechty, která se postavila na Matyášovu stranu. Jan byl tak horlivým stoupencem uherského krále, že dovolil jeho vojskům vstoupit do Budyně a válku vést odtud. Za takovou podporu jmenoval Matyáš Jana svým kancléřem v českých zemích. Jelikož byl Jan v této době jedním z nejmajetnějších českých šlechticů, mimo Budyně se mohl pyšnit například i Kostí, Troskami, Osekem nebo Andělskou horou, poskytoval Matyášovi kromě zázemí i finance pro vedení boje. Mezi předními vůdci katolické strany stál Jan až do konečného míru v roce 1478, kdy teprve uznal Vladislava Jagellonského jakožto českého krále. O čtyři roky dříve zdědil Jan majetek po svém bratrovi Oldřichovi, jelikož se ale během válek nadmíru zadlužil, musel několik panství prodat, i přesto si ale právě ekonomicky lukrativní Budyni ponechal a do obnovy města navíc investoval. Právě v jeho době byl budyňský hrad zmodernizován a opevněn a byl postaven nový kostel sv. Jiří. Jan, který proti podavačům podobojí a na obranu katolické víry sepsal i několik traktátů, zemřel 15. května roku 1495. Celé panství pak po něm zdědili jeho synové, s pro tento rod už tradičními jmény: Mikuláš a Jan.

¹⁷⁵ CIM IV/1, č. 200, s. 295–296

¹⁷⁶ CIM IV/1, č. 206, s. 311–312.

I pod rukama Janových synů Budyně vzkvétala. Na jejich přímluvu král povolil městu konat dva výroční trhy. Z ekonomické prosperity, kterou trhy Budyni jistě přinesly, se ale bratři netěšili dlouho. Mikuláš zemřel roku 1496 a jeho bratr Jan ho následoval o rok později. budyňské panství pak připadlo Mikulášovu synu Janovi. Jelikož byl Jan v době smrti otce nezletilým spravovali Budyni jeho poručníci Jan ze Šelemberka a Zdeněk Lev z Rožmitálu. Pod jejich vedením opustilo město magdeburské právo a začalo se řídit podle práva pražského. Sám dědic Jan Zajíc převzal správu panství pravděpodobně roku 1511. O tom, že se rod Zajíců těšil i v této době všeobecné vážnosti, svědčí i to, že Janovou ženou se stala pravnučka Jiřího z Poděbrad, kněžna Markéta Minsterberská. I Jan dbal na to, aby se Budyně rozvíjela, a to jak po stránce obchodní, tak kulturní. Právě za jeho života však utrpěl hrad největší újmu, když v jedné z věží vybuchl střelný prach. Exploze zabila 11 lidí a poničila velkou část budovy. Jan prý jak vinou nehody, tak dalších těžkých životních zvrátů onemocněl a roku 1553 zemřel.

Zatímco dvě Janovy dcery se provdaly do rodu Smiřických, zdědili čtyři synové rozlehlé panství, které nejprve spravovali jako nedíl. Při konečném rozdělování majetku připadl budyňský hrad, město i předměstí a několik dalších vesnic Mikulášovi. Ten své panství nadále rozšiřoval a měšťanům uděloval rozličné svobody. Roku 1591 jim například potvrdil právo vařit pivo nebo vybírat cla. U císaře Rudolfa II. navíc vymohl povolení pořádání tří výročních trhů, a to v jakýchkoli termínech. Po Mikulášově smrti v roce 1585 zdědil celé panství jeho jediný syn Jan Zbyněk. Zatímco o výchovu neplnoletého šlechtice se staral jeho příbuzný Jiří z Lobkovic sídlící na bývalém majetku Házmburků v Libochovicích, správu budyňského panství řídila městská rada. Po převzetí dědictví dbal Jan Zbyněk především na další rozšiřování majetku. Postupně přikoupil statek v Mšeném a v Brozanech. Výnosy z panství mu navíc dovolovaly investovat i do obnovy hlavních sídel. Přestavby a modernizace se dočkal nejenom budyňský zámek, ale i sídlo ve Mšeném, Hostimicích, Brozanech a dům v Praze. Podle odhadů měla Budyně v té době zhruba 500 obyvatel, kteří žili v asi 79 domech. Jan Zbyněk, zastávající kromě dědičného úřadu nejvyššího truksase i úřad královského rady, byl bezpochyby velice vzdělaným člověkem. Na Budyni dokonce ubytoval v této práci několikrát zmiňovaného Bartoloměje Paprockého a povolil mu přístup do rodinného archivu. Mnohé listiny, které tam Paprocký objevil, přepsal do svého díla, a právě jen díky tomu se nám jejich text zachoval až do dnešních dob. Janovi Zbyňkovi, milovníku umění, majiteli obrovské knihovny, jemuž jedno ze svých děl věnoval dokonce i astronom Tycho de Brahe, se ale právě jeho vášně pro vědění, umění, literaturu, a především astronomii a alchymii stala osudnou. Na svém budyňském sídle hostil několik alchymistů, mezi nimiž byli i mnozí podvodníci. Když už Zbyňkovi na podporování alchymistických pokusů a výzkumů nestačily vlastní

příjmy, neváhal si půjčovat obrovské sumy. Postupem let se čím dál více zadlužoval a dluhy pak neměl z čeho splácet. Tristní situace vygradovala natolik, že na Jana Zbyňka na popud nespokojených věřitelů vyslal úřad desk zemských místokomorník Humprechta Černína z Chuděnic, který jednotlivé části panství postupně odhadoval. V bezvýchodné situaci prodal roku 1614 Jan Zbyněk město Budyni a k ní náležející statky Adamovi ze Šternberka za 150 000 kop míšeňských grošů. Veškeré peníze stržené za prodej házmburského dědictví padly na umoření dluhů, které se ani tak nepodařilo zcela pokrýt. Zlomenému Janu Zbyňkovi nezbylo nic jiného než se uchýlit do Brozan, které patřily jeho manželce. Dva roky po prodeji panství Jan Zbyněk zemřel a celý házmburský rod, který jeho vinou přišel o po staletí budované majetky i slávu, následně vymřel po meči roku 1663.¹⁷⁷

¹⁷⁷ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XIV., Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1998, s. 12–25.

8. Hrad Klapý – Zaječí hrad

Působivá zřícenina hradu Klapý, později přejmenovaného na Házmburk, se nalézá na okraji západní části Českého středohoří. Přesněji v severní části okresu Litoměřice, zhruba pět kilometrů jihozápadně od městečka Libochovice. Torzo hradu a jeho dvě majestátní věže se vypínají na osamoceném vrchu nad obcí Klapý, a poutají tak oko návštěvníků již z dálky. Ves Klapý, někdy uváděná rovněž jako Klepý, je zřejmě staršího původu než hrad samotný. Poprvé je v pramenech zmiňována roku 1197.¹⁷⁸ Toho roku byla vesnice majetkem kláštera v Teplé. Počátky výstavby samotného hradu však nejsou zcela jasné a jisté rozpory panují i v otázce jeho následného stavebního vývoje.

V nám dochovaných písemných pramenech se hrad objevuje až v roce 1336, kdy jej král Jan Lucemburský prodal Zbyňku Zajíci ze Žebráka.¹⁷⁹ Český panovník je tedy jeho prvním spolehlivě doloženým majitelem. Otázkou však zůstává, jak se hrad dostal do královského držení a zejména kdo byl jeho zakladatelem. August Sedláček ve svém díle uvádí pověst přejatou z Dalimilovy kroniky, dle které v době vlády knížete Hostivíta povstal člen Vlastislavova rodu Léva. Shromáždil vojsko s cílem dobýt opět lucké knížectví. Pro posílení své obrany vybudoval na hoře hrad, který se knížecí vojska rozhodla oblehnout a vyhladovět. Léva vyrazil se svým vojskem z hradu proti knížecím sborům. Sílu knížecích pluků ale podcenil a setkal se se silným odporem, takže byl nakonec donucen k útěku zpět. Ženy, jež byly na hradě zanechány, když viděly své manžele a syny, jak utíkají z bojiště, smály se jim a klepaly si na své klíny s pokřikem, že v nich mohou utíkající najít ochranu. Takto potupeni se muži opět vrátili na bojiště a knížecí vojsko porazili. V důsledku této příhody měl být pak zmiňovaný hrad nazván Klepý.¹⁸⁰ Je velice pravděpodobné, že příběh si Dalimil v tomto případě přibarvil,

¹⁷⁸ CDB I. č. 358, str. 325–327.

¹⁷⁹ RBM IV, č. 246, s. 96–97.

¹⁸⁰ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, 1., Vydání textu a veškerého textového materiálu, ed. J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvítková, Praha 1988, 22, s. 299–307. , Po tom Neklan s světa snide,/ jeho syn Hostivít na jeho stolec vnide./ Za toho času sta se příhoda,/ že vsta Leva jeden z Vlastislavova roda./ I jě sě lidí k sobě sbierati,/ chtě lučského kněžstva dobývati./ Ustavi hrad na vysokej hoře,/ dopusti Pražany velikého hoře./ Kněz Hostivít položi lidi před hradem,/ aby jě vyležali hladem./Leva proti jim vynide/ a s Pražany u boj sě snide./ A když Lučené svú horši uzřechu,/ před Pražany na hrad jdiechu./ Když jich múdré panie uzřechu,/ své mužě takto přijechu:/ po lónu sě klepáchu/ a svým mužóm velmi vzláchu/ řkúc: „Sěmo, Sěmo pójděte,/ tuto sě Pražan skrýte!“/ Pro tu hanbu sě vrátichu/ a Pražany pobiechu./ Ó panie, múdrá, ctná zvierata,/ odtud vám ta rada vzata,/ jíž ste sě hanby obránily/ a mužě smrti zbavily?/ Snad ste byly slýchaly,/ že medeské panie Cyrovi též byly spáchaly./ Pro taký klep nelepý/ tomu hradu vzděchu Klepý./ Na tom hradě sú ti seděli,/ doňadž sú

aby vysvětlil původ pojmenování hradu. Sedláček ale, ačkoli datuje stavbu nynějšího hradu do 13. století, připouští pravdivost základu pověsti, tedy střetu vojsk pod zmíněným hradem. Pověst se dle autora však vztahuje ke staršímu opevnění, jež se vyskytovalo na místě dnešní stavby. Sedláčkovo umístění založení hradu do 13. století vychází ze srovnání podoby Klapého a hradu Oseka postaveného roku 1250. Autor se tak domnívá, že hrady byly stavěny rukou jednoho stavitele, či se alespoň jeden od druhého inspiroval. Jmenovitě zakladatele hradu neuvádí, dočteme se ale, že kolem roku 1300 získal hrad Václav z Lichtenburka a jeho syn Hynek ho roku 1314 vyměnil za jiné statky s králem Janem Lucemburským. Prameny písemné povahy, které by nám mohly sloužit jako důkaz, ale bohužel nemáme.¹⁸¹

Z vývodů Augusta Sedláčka vychází většina pozdější literatury. I přes chybějící prameny tvrdí Dobroslava Menclová s jistotou, že hrad byl postaven Hynkem z Lichtenburka.¹⁸² Objevuje se však i názor, že se jednalo o původně královský hrad z druhé poloviny 13. století.¹⁸³ Ačkoli nemůžeme přesně určit, kdy a kdo hrad Klapý založil, je velice pravděpodobné, že staviteli hradu byli skutečně Lichtenburkové. Právě v dolním Poohří se totiž již v první polovině 13. století nacházely statky Ronovců, předků Lichtenburků. Smil z Lichtenburka vlastnil do roku 1237¹⁸⁴ část výše zmiňované vsi Klapý. Toho roku ji prodal tepelskému klášteru, jenž vlastnil druhou polovinu vsi už od roku 1197, jak bylo zmíněno výše. Lichtenburské založení potvrzuje i to, že tomuto rodu na přelomu 12. a 13. století patřilo městečko Libochovice, které bylo městským střediskem hradu po celou dobu jeho užívání. Prvním doložitelným majitelem Libochovic byl Jindřich z Lichtenburka, jenž listinou z roku 1297 udělil městu magdeburské právo.¹⁸⁵ Jeho syn, Sedláčkem zmiňovaný Václav, byl uváděn jako majitel městečka ještě roku 1307.¹⁸⁶ Z předpokladu spjatosti hradu s městem Libochovicemi tedy Sedláček vycházel, když právě Václavovi přiřknul nabytí hradu Klapého. Rok 1314 jako rok Hynkovy směny s králem je pak zřejmě pouze odvozen od smrti Václava z Lichtenburka, který je roku 1314 zmiňován jako nebožtík.¹⁸⁷ Je velice pravděpodobné,

otměny nepřijeli./ Ti k dědině Vratislav mají./ ti se po krásném ščítě znají./ Nosiet' v zlatě dvě fijoľniej orlici./ Knězi Vladislavovi rodici.“

¹⁸¹ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XIV., Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1998, s. 4.

¹⁸² MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady I.*, Praha 1972, s. 350.

¹⁸³ Například: DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 153.

¹⁸⁴ CDB III, č. 153, s. 187.

¹⁸⁵ CIM IV, 23 – codex iuris municipis II., Ed. J. Čelakovský, Praha 1895; IV. ed. A. Haas, Praha 1954

¹⁸⁶ RBM II, č. 2127, s. 916.

¹⁸⁷ CIM II, č. 96, s. 170. V písemných pramenech diplomatické povahy se Václav z Lichtenburka objevuje naposledy roku 1312 (RBM III, č. 112, s. 47.). Jeho smrt tak můžeme datovat mezi léta 1312 a 1314.

že založení hradu bylo spojeno s vysazením města Libochovice, a lze jej tedy datovat do posledního desetiletí 13. století.¹⁸⁸

Jak již bylo řečeno, roku 1336 prodal Jan Lucemburský hrad Klapý a s ním i tvrz a městečko Libochovice společně s několika vesnicemi Zbyňkovi Zajíci ze Žebráka. Jeho hlavním sídlem byl do té doby hrad Žebrák, který v lednu roku 1336 vyměnil s králem za hrad a město Budyni. Ve znaku pánů ze Žebráka došlo ke spojení znaku rodu Buziců, tedy hlavy divoké svině, a znaku zajíce ve skoku, který vycházel z rodového přídomku pánů z Valdeka. Na otázku, jak a proč se zrovna zajíc stal pro tuto větev Buziců tak důležitým, že se v paměti lidí i písemných pramenech stal jakýmsi dobovým identifikačním označením jednotlivých šlechticů, bohužel nenalezneme odpověď. Označení zajíce se však promítlo i v novém pojmenování hradu Klapého, jenž jako budoucí reprezentativní sídlo tohoto rodu nesl i nové jméno, a to Házmburk.¹⁸⁹ Žebrácká větev, která se na nově zakoupený hrad brzy přestěhovala, se tak v pramenech písemné povahy začala označovat jako Zajíci z Házmburka.

Po smrti Zbyňka Zajíce ze Žebráka, později z Házmburka, si jeho dědicové, syn Vilém a vnuk Mikuláš, rozdělili majetek tak, že Vilém nadále držel hrad Házmburk a městečko Libochovice a Mikuláš si ponechal hrad a město Budyni. Po Vilémově smrti drželi hrad jeho synové, kteří si celé dědictví rozdělili na šestiny. Postupnou směnou a prodejem se však větší část dědictví dostala do rukou Oldřicha, jenž nakonec držel pět šestin majetku a pouze jednu šestinu držel jeho bratr Vilém. Jelikož Oldřich zemřel bez dědice, získal Vilém veškeré jeho jmění, tedy i celý hrad Házmburk. Po Vilémovi drželi Házmburk jeho synové. Jeden z nich, Zbyněk Zajíc z Házmburka, však neměl dědice, a tak odkázal hrad spřízněné větvi, reprezentované Mikulášem Zajícem z Házmburka. V této době ale příslušníci rodu již hrad neobývali. Jejich sídlem se stala modernější a na rovině založená Budyně, kde do této doby sídlila rodová sekundogenitura. Hrad Klapý byl však nadále udržován a spravován hejtmany. Roku 1550 si Jan z Házmburka nechal hrad a pod ním již pusté městečko vložit do nově obnovených desek zemských. Po Janově smrti vlastnil hrad jeho syn Kryštof, který jej roku 1558 prodal i s městečkem Libochovicemi Janovi staršímu z Lobkovic na Zbiroze a Točnice.

¹⁸⁸ Podrobněji se Lichtenburskou držbou a její souvislostí s počátky hradu Klapý zabývá článek: LÍBAL, Dobroslav–MACEK, Petr–URBAN, Jan: Hrad Klapý – Házmburk, in: *Castellologica bohemika* 2, Praha 1991, s. 107–114.; URBAN, Jan: *Linchtenburkové, Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha, 2003.

¹⁸⁹ Hrad Klapý byl, jak už bylo zmíněno v předchozích kapitolách, Zbyňkem Zajícem přejmenován na Házmburk, a to podle německého označení pro zajíce „der Hase“. Název hradu tak můžeme přeložit i jako Zajecí hrad.

Hrad Házmburk tak patřil rodu pánů z Házmburka dlouhých 250 let. Jako pustý se pak uvádí až roku 1586.¹⁹⁰

Co se týče stavebního vývoje hradu, panují zde stejné nejasnosti jako u otázky, kdo byl jeho zakladatelem. Jedná se primárně o hrad s dvoudílnou dispozicí, přičemž dominantou východní části je okrouhlá Černá věž, dominantou části západní a horního hradu je pak čtverhranná věž Bílá. Na dobu vzniku jednotlivých částí hradu mají současní badatelé odlišné názory. Dobroslava Menclová, jak již bylo zmíněno výše, považuje za stavitele hradu Hynka z Lichtenburka. Ten následně hrad prodal Janu Lucemburskému, který jej držel až do roku 1336. Hrad tedy dle autorky vznikl na přelomu 13. a 14. století přímým založením jakožto „novostavba“. Lichtenburkům přisuzuje stavbu horního hradu, umístěného na západní části čedičového vrchu. V době Hynka z Lichtenburka měla být postavena spodní část čtverhranné věže, označované díky stavebnímu kameni, světlému pískovci, kontrastujícímu s okolním tmavým čedičem, jako Bílá. Do prvního desetiletí 14. století pak stavbu datuje i díky okénku v jižní zdi tehdy obytného prvního patra věže, které bylo vykrojeno z jediného kusu kamenné desky. Na severní straně věže přispívá ke stejnému datování portálek, vyřiznutý ve vpadlině pro padací most. Celé prostranství horního hradu bylo obestavěno obrannou zdí ve tvaru obdélníka s oblými rohy. Ve východní části komplexu, kde se nacházel i hlavní vstup, byla umístěna další obytná budova. V takovémto stavu, dle autorky, získal hrad Zbyněk Zajíc ze Žebráka, když jej odkoupil od krále Jana Lucemburského. Lze předpokládat, že král na hradě žádné stavební úpravy neprováděl, a jeho podoba se tak od doby lichtenburského založení nezměnila. Aby Házmburk jakožto nové hlavní sídlo starobylého rodu působil dostatečně reprezentativním dojmem, byly nutné jisté úpravy, modernizace a celkové rozšíření obytného prostoru pro nového majitele. Podle Dobroslavy Menclové tak bylo v druhé stavební etapě po roce 1336 jádro hradu na severozápadě obklopeno parkánem. Hradbou byl pak obestavěn téměř celý zbytek hřebene. V jeho východním výběžku byla z důvodu lepší obrany příjezdové cesty do hradu vystavěna okrouhlá věž o výšce 25 metrů, do níž se vstupovalo vysoko prolomeným portálem. Vstup byl spojen padacím mostem s již nezachovanou stavbou. Opět kvůli stavebnímu materiálu, tentokrát místnímu tmavému čediči, je věž označována jako Černá. Přístupová cesta k hradu volně obkružovala kopec a po severní straně hřebene stoupala k první bráně pod příkopem horního hradu. Nedaleko Černé věže se nacházela druhá brána prolomená v síle zdi a chráněná v prvním patře krytým ochozem. V předhradí byla vedle

¹⁹⁰ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XIV., Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1998, s. 7.

okrouhlé věže studna. Část předhradí zaplňovaly hospodářské budovy, kolem kterých cesta pokračovala až k hornímu hradu na západní straně hřebene. Prostory horního hradu odděloval od předhradí příkop překlenutý padacím mostem. Nádvoří hradu bylo plně zastavěno obytnými budovami, již zmiňovanou Bílou věží a byla zde i vyžděná cisterna. Celý západní obytný areál byl obehnan obalovou zdí s ochozem ukončeným na vnější straně cimbuřím.¹⁹¹

August Sedláček ve svém díle využívá při zodpovídání otázky založení hradu kroniku tak řečeného Dalimila s již citovanou pověstí o Lévoově povstání. Píše dále, že „Z téhož zřídla, ze kterého jsme pověst čerpali, pochází také paměť, že prvními obyvateli hradu Klapého byli Vladislavovi rodiči, totiž páni orlice, dokud odměny nepřijali, totiž dokud si hrad za jiné zboží nevyměnili. A kdy se to založení stalo, tak lze tak tak určit.“¹⁹² Srovnáním s hradem Osekem pak datuje stavbu hradu Klapého do poloviny 13. století. Píše také, že hrad Klapý nabyt Václav z Lichtenburka kolem roku 1300. Nabyt, nikoli postavil. Jeho syn Hynek měl pak hrad po otci pouze zdědit.¹⁹³ Tomáš Durdík uznává jak pravděpodobnost lichtenburského založení, tak i možnost výše zmiňované, původně královské fundace. Obtíže s datováním jednotlivých stavebních fází hradu spojuje s nejasnostmi ohledně stavitele. Za mladší část považuje západní předhradí. Za důsledek stavební činnosti Zbyňka Zajíce ze Žebráka označuje některé stavby horního hradu, a to především zvýšení Bílé věže s cimbuřím, severní palác a s výjimkou nejspodnější úrovně i palác jižní.¹⁹⁴

Jiný názor na stavební vývoj hradu Házmburka prezentuje článek Dobroslava Líbala, Petra Macka a Jana Urbana. Text vychází z předpokladu dlouhodobé držby území kolem Házmburka rodem Lichtenburků. Házmburské okolí bylo sídlem rodu již od počátku 13. století, je tedy možné, že k výstavbě hradu došlo dříve než na konci 13. či na počátku 14. století. Za zmínku stojí především autory zdůrazňovaná podobnost Házmburka s hradem Bezdězem a podtrhnutí toho, že celá stavba působí jako jednotně koncipovaný raně gotický hrad. Výše zmiňovaná Černá věž stojí na východním výběžku zcela samostatně, aniž by byla stavebně začleněna do obvodové hradby. Takovouto koncepci osamoceně stojící obranné věže nacházíme spíše u hradů z poloviny 13. století, nikoli z jeho konce. V tomto případě lze znovu zmínit hrad Osek, s kterým srovnával Házmburk už August Sedláček. Dalším z raně gotických hradů, u nějž nalézají autoři článku určité paralely, je královský hrad Zvíkov. Hmota válcové

¹⁹¹ MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady I.*, Praha 1972, s. 350–353.

¹⁹² SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XIV., Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1998, s. 3–4.

¹⁹³ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XIV., Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1998, s. 1–7.

¹⁹⁴ DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 153–154.

dolní věže na Házmburku se se stoupající výškou výrazně zeslabuje stejně tak, jako je tomu u zvíkovské hlásky. Autoři se tak pokoušejí vyvrátit tvrzení Dobroslavy Menclové, že jako první byl postaven horní hrad a část dolní s Černou věží byla postavena až po roce 1336, kdy hrad již vlastnila žebrácká větev Zajíců. Hrad podle nich vznikl podle jednotného plánu již od počátku a Zajícové jej pouze modernizovali, případně přistavovali. Prezентují dokonce domněnku, že na začátku 14. století měl hrad svou plnou rozlohu i se západním předhradím. Dolní hrad, z kterého se dochovala pouze Černá věž, zahrnoval mnohem více budov. Rozsáhlé zásahy Zbyňka Zajíce do stavební podoby hradu však článek nijak nepodceňuje. Přestavba a modernizace hradu v druhé a třetí třetině 14. století probíhala dynamicky ve všech jeho částech. Pozůstatky této modernizace nalézáme dnes bohužel jen v jádru horního hradu. Z doby před husitskými válkami pochází přístavba jižního paláce a palác severní, k nimž se vyjadřovala i Dobroslava Menclová. Až na konec 14. století spadá, dle autorů, zvýšení Bílé věže i s cimbuřím. Dobroslava Menclová určila tuto nástavbu jako pozdně gotickou, archeologické doklady pro toto tvrzení ale nenalezneme. Problém v přesném datování stavebních částí tkví však především v nedostatku architektonických prvků, které by se daly spolehlivě časově určit. Na stejnou obtíž narážíme bohužel i v případě nejzachovalejší části, a to horního hradu. Ani již zmiňované lomené okno vytesané z jednoho kusu kamene nemusí spolehlivě spadat do období rané gotiky. Jedná se však bezpochyby o prvek, který můžeme označit jako nejstarší. Bez jednoznačných dobových stavebních prvků bohužel nelze dobu stavby hradu přesně datovat, jak přiznávají i autoři článku. Jediným východiskem je tak osoba stavebníka. Článek v tomto případě uvádí dvě možné varianty. „Hrad mohl být postaven po polovině 13. století jako zeměpanský a Lichtenburky pak do konce století uchvácen; vynucená zpětná koupě královského zboží by pak do určité míry vysvětlovala náhlé nabytí hradu Janem Lucemburským.“¹⁹⁵ Ostatně takovýto průběh změny držitele hradu nebyl v této době ničím výjimečným. Nebo mohli být, jak již bylo několikrát uvedeno, stavebníky přímo Lichtenburkové, a to na svém svobodném nebo zpupném zboží. Lichtenburkové hrad mohli postavit rovněž na příkaz panovníka jako jeho purkrabí, posléze si ho však přivlastnili. Všechny výše zmíněné možnosti ale zřejmě zůstanou i nadále jen více či méně pravděpodobnými variantami, z kterých si jednotliví historici budou moci vybírat tu, která je jim nejbližší. Prameny totiž nijak razantně neodporují ani jedné z nich.

¹⁹⁵ LÍBAL, Dobroslav – MACEK, Petr–URBAN, Jan: *Hrad Klapý – Házmburk*, in: *Castellologica bohemika* 2, Praha 1991, s. 107–114.

Závěr

Záznamy o činech a životech předků rodu pánů z Házmburka nacházíme už v prvních českých kronikách. Kronikář Kosmas vypráví o Dětříškovi, po jehož otci Buzovi získali všichni jeho potomci název Buzici. Z rodu pánů z Valdeka, tedy předchůdců pánů ze Žebráka a později z Házmburka, se do historických pramenů nejvíce zapsal Oldřich z Valdeka, jenž jako první užíval příjmi Zajíc, které se pak stalo charakteristickým pro všechny jeho potomky. Místo v kronikářských záznamech si získal i jeho syn Zbyslav Zajíc z Třebouně, který kromě toho, že byl jednou z hlavních postav šlechtické aliance zaměřené proti Závišovi z Falkenštejna, spravoval pražské vězení právě v době, kdy v něm Záviš dlel. Z valdeckého rodu se do dějin ale nejvíce zapsal až Oldřichův vnuk, Vilém Zajíc z Valdeka. Ten se po dlouhou dobu držel v čele šlechty na královském dvoře Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny a je znám především jako horlivý zastánce mladší dcery Václava II. Po smrti Viléma Zajíce z Valdeka členové valdecké větve postupně zmizeli z předních míst českého politického života a do popředí se dostala spřízněná větev pánů ze Žebráka. Kvůli nedostatku písemných pramenů diplomatické povahy je u prvních členů větve velký problém s vytvořením přesné genealogie. Dochované zmínky nám podkrývají až osudy bratrů Oldřicha Zajíce ze Žebráka a Zbyňka Zajíce ze Žebráka a později z Házmburka, přičemž právě na popis Zbyňkova života se upíná těžiště této práce. Zbyněk začal svou kariéru na dvoře českého krále Jana Lucemburského někdy kolem roku 1318 a postupně se vypracoval na vysoká místa ve státní správě, na nichž setrval i za vlády Karla IV. S císařem se zřejmě velice sblížil a jakožto nejvyšší mistr komory ho doprovázel na mnohá politická jednání, jak v rámci Čech, tak i po celé Evropě.

Prostřednictvím podrobného popisu života jednotlivých šlechticů se práce snažila rekonstruovat rodovou strategii a okolnosti kariérního vzestupu buzického rodu. Právě širší pojetí práce, tedy rozbor osudů všech předků rodu pánů z Házmburka, je pro rozklíčování rodové strategie stěžejní. Už od raných dob českého „státu“ se totiž téměř všichni Buzici drželi stejného postupu, který se jim vzhledem k tomu, že se Házmburkové udrželi mezi vysokou šlechtou až do 17. století, vyplatil. Jak Dětříšek, tak jeho potomek Oldřich Zajíc z Valdeka vsadili na jedinou kartu, tedy na to stát se co nejbližším pobočníkem či poradcem panovníka. Myslet přitom museli i na to, jak zajistit místo na královském dvoře i pro další generace. Udržení kontinuity bylo velice důležité především proto, aby po smrti jednoho politicky významného člena neupadl rod opět v zapomnění. Hlavní část politického života Oldřicha Zajíce z Valdeka spadá do období vlády Přemysla Otakara II., tedy velice silného vládce. Vyjít

králi vstříc, ukázat mu své schopnosti, věrnost a oddanost a snažit se tak získat jeho náklonnost bylo proto to nejlogičtější, co mohl Oldřich pro kariérní postup dělat. To, že byla jeho strategie správná, dokládá především počet listin, v nichž se setkáme s jeho podpisem a které nám alespoň naznačují, kolika důležitých jednání se osobně účastnil. Hlavním ukazatelem je ovšem úřad, který ke konci života zastával, tedy úřad purkrabího Pražského hradu. Stejnou taktiku dodržoval i jeho syn Zbyslav, i když ten to kvůli dějinným zvrátům měl mnohem složitější. I tak je ale z jeho činů patrné, že se pokoušel dostat do co největší blízkosti mladého Václava II. Život Zbyslavova syna Viléma Zajíce a jeho politická strategie byly spleťtější. Musel se vypořádat s rychle se měnícími politickými podmínkami a náhlými zvraty, které na pražském trůnu nastaly po smrti Václava III. Ačkoli se na první pohled zdá, že byl ve svých sympatiích vůči adeptům na uprázdněný trůn přelétavý, i u něj můžeme pozorovat ustálené postoje. Po celý svůj život totiž zůstal věren přemyslovskému odkazu. Nejdříve prosazoval na trůn Jindřicha Korutanského, manžela dcery Václava II. Anny. Ten ale jeho očekávání zklamal a jako panovník se neosvědčil. Vilém se proto přiklonil na stranu druhé přemyslovské dcery Elišky, po jejímž boku pak stál po všechna další léta, a to i ve chvílích, kdy její tábor zápasil se samotným králem Janem Lucemburským. Lze říci, že si v této nelehké době musel Vilém vybrat, jestli bude podporovat krále, který ač byl zvolen většinou politické elity země jakožto vhodný kandidát, byl přece jen cizího původu, anebo zůstane věren rodinné tradici a bude prosazovat přemyslovskou dědičku. To, že jeho volba přiklonit se na stranu královny Elišky nakonec vedla ke zhoršení jeho postavení na dvoře, je v tomto případě vedlejší a na charakteristice rodinné strategie to nic nemění. Můžeme ale uvažovat o tom, zda jeho rozhodnutí ovlivnilo i jeho potomky z valdecké větve. Právě ti totiž po Vilémově smrti postupně ztráceli vliv, až se ocitli na úrovni ve vyšší politice nečinných vladyků. Oproti tomu bratranci Valdeků, páni ze Žebráka, zejména pak Zbyněk Zajíc ze Žebráka, se právě po Vilémově smrti začínají pomalu propracovávat až na vrchol politického spektra. S nadsázkou lze říci, že páni ze Žebráka zaplnili místa, která jim jejich příbuzní z Valdeka uvolnili. Zbyněk začíná vystupovat v pramenech diplomatické povahy v roce 1318, a je tedy pravděpodobné, že se u pražského dvora objevil poprvé někdy okolo tohoto roku. Oproti bratranci Vilémovi měl volbu „na kterou stranu je výhodnější se přiklonit“ mnohem jednodušší. Karty už byly rozdané a bylo jasné, že v souboji dvou šlechtických frakcí vyhrává ta na straně krále. Po boku Jana Lucemburského a později Karla IV. se Zbyněk postupně vypracoval a získal vlivné postavení. Stejně jako jeho předci přitom zvládl mistrně využívat dobové zvraty a výzvy, které se mu naskytly. Vztahy Jana Lucemburského s českou šlechtou nebyly zrovna idylické, je proto pochopitelné, že čeští velmožové, kteří prokazovali králi od počátku alespoň

úctu a věrnost, měli značnou výhodu oproti těm, kteří stáli v počátcích Janovy vlády proti němu. Zbyňkovi hrála do karet i Janova tristní finanční situace. Králi často půjčoval peníze a ten mu za ně na oplátku uděloval úřady nebo pozemkové statky. Stejnou strategii udržoval ambiciózní Zajíc i za vlády Janova syna Karla IV. Postupem let své počínání na dvoře dovedl k dokonalosti. Nejenže králi poskytoval potřebné půjčky, ale jakožto nejvyšší mistr komory ho doprovázel na většině důležitých jednání a zahraničních cestách. Aby byl panovníkovi co nejbližší, nechal si dokonce postavit palác na Novém Městě pražském. Karlovi po ruce byl ale i při jeho pobytech na hradě v Norimberku, kde mu král věnoval dům. Zbyňkovu vzestupu napomohla kromě příznivé situace na domácí scéně i zahraniční politika Lucemburků. Ti totiž k uskutečnění svých plánů potřebovali dostatek schopných, inteligentních a věrných lidí, kteří budou organizovat správu rozsáhlé říše. A Zbyněk Zajíc ze Žebráka – Házmburka takovým člověkem bezpochyby byl.

K upevnění vlivu a postavení u panovnického dvora využívali Buzici a jejich potomci páni z Házmburka ekonomickou a politickou strategii. Nezanedbávali ale ani, pro středověk velice důležitou, sféru symbolů a reprezentace. Důležitost sebe prezentace si uvědomoval už Oldřich Zajíc z Valdeka, který nechal v polovině 13. století postavit první majestátní sídlo rodu – hrad Valdek. Právě mohutný hrad, vypínající se vysoko nad ovládaným územím, měl ukazovat vliv, prestiž a majetnost jeho rodiny. Velký význam v celkové strategii rodu mělo i založení kláštera Ostrov, jehož součástí byla i rodinná nekropole. Oldřichův odvážný záměr napodobit zvyky královské dynastie i zřízením rodinné hrobky byl pro budoucnost rodu a jeho prezentaci rovněž klíčový. Každému, kdo by do kláštera přišel, se měl tímto způsobem před očima odvíjet celý příběh rodu. Příchozí se mohl na vlastní oči přesvědčit o jeho starobylosti, politickém vlivu a kontinuitě. Význam, jaký klášter s rodinnou hrobkou pro rod měl, dokládá i fakt, že se k němu rodina hlásila až do konce 16. století. Založení hradu Žebráka jakožto dalšího rodinného sídla bylo jen třešničkou na dortu v už dostatečně rozvinuté reprezentační strategii rodu. Důležitost prezentace si uvědomoval i Zbyněk Zajíc ze Žebráka, jenž se o necelé století později pustil do modernizace svého nového sídla, hradu Házmburk.

Kromě zmapování genealogie rodu pánů z Házmburka, kterým se dosud historiografie věnovala jen okrajově, předkládá tato práce nové poznatky a hypotézy. Za povšimnutí stojí především rozbor okolností stěhování Zbyňka Zajíce ze Žebráka do Budyně a na hrad Klapý. Až dosud totiž badatelé předpokládali, že koupě hradu Klapý a okolních vesnic předcházela směně žebráckého panství za panství budyňské. Dle předložených faktů tomu ale zřejmě bylo právě naopak. Zbyněk Zajíc ze Žebráka nejdříve vyměnil s Janem Lucemburským hrad Žebrák

s veškerým příslušenstvím za hrad Budyni s okolními vesnicemi a až poté od krále odkoupil hrad Klapý s panstvím. Celá směna přitom zřejmě byla předem plánovaná a z obou stran dobrovolná. Zajímavým bodem výzkumu je rovněž snaha o určení roku Zbyňkovy smrti. Většina historických prací jeho skon datuje k roku 1370. Tento závěr ovšem vychází z pravděpodobné záměny Zbyňka Zajíce ze Žebráka – Házmburka s jeho stejnojmenným vnukem. V tomto případě je zřejmě mnohem přesnější datace, kterou ve svém díle uvádí Bartoloměj Paprocký. Podle tohoto autora Zbyněk zemřel 31. prosince roku 1368. Vzhledem k tomu, že z pramenů diplomatické povahy mizí šlechtic už o pět let dříve, předkládá práce k zamýšlení hypotézu o cestě do Jeruzaléma. V Paprockého poznámce je totiž Zbyněk uveden s přívlastkem Zamořský, jež získávali rytíři, kteří podstoupili pouť do Jeruzaléma a byli pasováni v kostele Božího hrobu. Ačkoli je předkládané možné vysvětlení Zbyňkovy pětileté nepřítomnosti u dvora velice odvážné, zapadá do dobového kontextu. Ostatně i sám císař Karel IV. ve svém osobním životě akcentoval symboliku poutnictví. Doložitelným faktem je i to, že Zbyňka podobné myšlenky napadaly už kolem roku 1360, kdy plánoval odejít z politického života a věnovat se modlitbám v ústraní svých sídel nebo v rodinném klášteře. Vykonání pouti do Svaté země by navíc přispívalo k prezentaci házmburského rodu, pro nějž by se Zbyněk stal pomyslným symbolem a vzorem.

Prameny

ACRB: *Archivum Coronae regni Bohemiae II.*, ed. V. Hrubý, Praha 1928.

BARTOLOMĚJ PAPROCKÝ Z GLOGOL: *Diadochos II., O stavu panském a rozmnožení jeho a odkud který Rod a Erb do tohoto království přišel*, Nezměněné vydání, Praha 2005.

BENEŠ KRABICE Z WEITMILE: *Kronika Beneše z Weitmile*, in: *Fontes rerum bohemicarum IV.*, ed. J. Emler, Praha 1884, s. 457–548.

CDB I.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (805–1197)*, ed. G. Friedrich, Praha 1904–1907.

CDB II.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. (1198–1230)*, ed. G. Friedrich, Praha 1912.

CDB III.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III. 1–2 (1231–1240)*, ed. G. Friedrich, Z. Kristen, Praha 1942–1962.

CDB IV.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV. 1–2 (1241–1253)*, ed. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1962–1965.

CDB V. 4: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 4 (Prologomena diplomatica, indices)*, ed. S. Dušková, V. Vašků, Praha 1993.

CDB V.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 1–3 (1253–1278)*, ed. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1974–1982.

CDB VI.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI. 1. (1278–1283)*, ed. Z. Sviták, H. Krmíčková, J. Krejčířová, J. Nechutová, Praha 2006.

CIM II.: *Codex iuris municipalis II.*, ed. J. Čelakovský, Praha 1895.

CIM IV/1.: *Codex iuris municipalis IV/1.*, ed. A. Haas, Praha 1954.

DALIMIL: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, 1–2, Vydání textu a veškerého textového materiálu, k vydání připravili J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvítková, Praha 1988.

FRANTIŠEK PRAŽSKÝ: *Kronika Františka Pražského*, in: *Fontes rerum bohemicarum, Seris nova*, tomus I., ed. J. Zachová, Praha 1997.

JAN NEPLACH: *Neplacha, opata opatovského, krátká kronika římská a česká*, in: *Fontes rerum bohemicarum III.*, ed. J. Emler, Praha 1882, s. 443–484.

JAN MARIGNOLA: *Kronika Jana z Marignoly*, in: *Fontes rerum bohemicarum III.*, ed. J. Emler, Praha 1882, s. 485–604.

JARLOCH: *Letopis Jarlocha, opata kláštera Milevského*, in: *Fontes rerum bohemicarum II.*, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 461–520.

KAREL IV.: *Život císaře Karla IV.*, in: *Fontes rerum bohemicarum III.*, ed. J. Emler, Praha 1882, s. 323–418.

KOSMAS: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, in: *Monumenta Germaniae Historica*, ed. B. Bretholz, Berlin 1923.

KRONIKA AUGUSTINIÁNŮ KLÁŠTĚRA SVATÁ DOBROTIVÁ: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.

KRONIKA ZBRASLAVSKÁ: *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: *Fontes rerum bohemicarum IV.*, ed. J. Emler, Praha 1884, s. 1–338.

MV.: *Monumenta Vaticana I. (1342–1352)*, *Acta Clementis VI. Pontifices Romani*, ed. L. Klicman, Praha 1903.

OTACHER: *Ottokars österreichische Reimchronik*, in: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken 5/1-2*, ed. Seemüller, Joseph, Hannover 1890.

PELZEL, Franz Martin: *Enthält die Jahre 1316–1355, nebst einem Urkundenbuche von zwey hundert sieben und funfzig itzt erst gedruckter Diplomen und Briefe*, sv. 1, 1780.

POKRAČOVATELÉ KOSMOVI: přeložili: K. Hrdina, V. V. Tomek, M. Bláhová, úvod napsali M. Bláhová, Z. Fiala, Praha 1974.

POZŮSTATKY DESK ZEMSKÝCH KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO R. 1541 POHOŘELÝCH, ed. J. Emler, Praha 1870.

PŘIBÍK Z RADENÍNA: *Přibíka z Radenína řečeného Pulkava kronika česká*, in: *Fontes rerum bohemicarum V.*, ed. J. Emler, J. Gebauer, Praha 1893, s. 1–326.

RBM II.: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310)*, ed. J. Emler, Praha 1882.

RBM III.: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. (1311–1333)*, ed. J. Emler, Praha 1890.

RBM IV.: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. (1333–1346)*, ed. J. Emler, Praha 1892.

RBM V.: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae V. (1346–1355)*, ed. J. Spěvák, B. Rynešová, J. Zachová, Praha 1958–2005.

RBM VI.: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI. (1355–1358)*, ed. B. Mendl, M. Linhartová, Praha 1928–1954.

RBM VII.: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VII. (1358–1363)*, ed. B. Mendl, M. Linhartová, Praha 1954–1964.

RBM VII.: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VIII. (1364–1378)*, ed. L. Blechová, Praha 2014.

RI.: *Regesta imperii, T. VIII, Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV., 1346–1378*, ed. Johann Friedrich Böhm – Alfons Huber, Innsbruck 1877.

VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN: *Kronika česká, díl III, Čechy vévodské, r. 1101–1253*, ed. V. Flajšhans, Praha 1929.

VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN: *Kronika česká, díl IV, Čechy královské, r. 1254–1347*, ed. V. Flajšhans, Praha 1933.

VINCENCIUS: *Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, in: *Fontes rerum bohemicarum II.*, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 407–460.

Literatura

BÍLEK, Tomáš Václav: *Statky a jmění kollejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v Král. českém od císaře Josefa II. zrušených*, Praha 1893, s. 158–159.

BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVa., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

BOBKOVÁ, Lenka: *Velké dějiny zemí koruny české IVb., 1310–1402*, Praha–Litomyšl 2003.

BRAUN, Maxmilián Bernard: *Klášter Svato-Dobrotivský*, Praha 1907.

CLAUSS, Martin: *Ludwig IV. der Bayer. Herzog, König, Kaiser*, Regensburg: Pustet 2014.

COURET, Alphonse: *Notice historique sur l'ordre du Saint-Sépulcre de Jérusalem depuis son origine jusqu'à nos jours (1099-1905)*, Paris 1905.

DURDÍK, Tomáš – BOLINA, Pavel: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*, Praha 2001.

DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999.

ELM, Kaspar: *Kanoniker und Ritter vom Heiligen Grab. Ein Beitrag zur Entstehung und Frühgeschichte der palästinensischen Ritterorden*, in: *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, eds. J. Fleckenstein – M. Hellmann (Vorträge und Forschungen, 26), Sigmaringen 1980, s. 141–169.

FAIX, William Stanislav: *Poutní místo Svatá Dobrotivá*, Praha – Zaječov 1999.

FIALA, Zdeněk: *Komorník a podkomoří: pojednání o počátcích a vzájemném poměru obou do konce 13. století*, in: *Sborník historický*, sv. 2, Praha 1954, s. 57–82.

HÁŠ, Jiří: *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, 26, č. 2., Praha 1993, s. 79–92.

HOFMANN, G.: *Vlastivědný sborník Podbrdsku. 19: staré železářství na Podbrdsku*, Příbram 1981.

HOFMANN, G.: *Z minulosti železářství a cvočkařství v Zaječově a okolí, Dvě kapitoly z hospodářských dějin*, Zaječov 2002.

HRDLIČKA, F.: *Sociální bouře hostomických cvokařů v roce 1866*, Hořovice 1959.

JAN, Libor: *Proces se Závíšem a proměny královské vlády v letech 1289–1290, Památce Miloše Vystyda (+19. října 1914 na haličské frontě)*, in: *Český časopis historický*, 2005, č. 1, s. 1–40.

KAREL IV.: *Život císaře Karla IV.*, in: *Fontes rerum bohemicarum III*, ed. J. Emler, Praha 1882.

KAVKA, František: *Dvorská komora Karla IV. a její nejvyšší mistr Zbyněk Zajíc z Házmburka*, in: *Poceta Josefu Petráňovi: sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991, s. 23–36.

KOPIČKOVÁ, Božena: *Vilém Zajíc – pán z Valdeka*, in: *Podbrdsko: sborník Státního archivu v Příbrami*, 2010, s. 20–57.

KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *K otázce problematiky panovnických dvorů na dolním Poohří a počátku města Budyně nad Ohří*, in: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (výběr studií)*. Sestavili J. Klápště a O. Kotyza. Okresní muzeum v Litoměřicích, Litoměřice, 1999, s. 323–334.

KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: *Počátky Budyně nad Ohří*, in: *Litoměřicko, Vlastivědný sborník, Ročník 1991–1993 Litoměřice*, 1995, s. 19–55.

LÍBAL, Dobroslav – MACEK, Petr – URBAN, Jan: *Hrad Klapý–Házmburk*, in: *Castellologica bohemia 2*, Praha 1991, s. 107–114.

MAREŠ, Karel: *Augustiniánský historiograf Valentin Weidner a jeho dvě klášterní kroniky*, in: *Folia historica Bohemica*, 2015, č. 2, s. 387–409.

MAUR, Eduard: *Vilemitská epizoda v Čechách*, in: *Od knížat ke králům, Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, ed. E. Doležalová, Praha 2007, s. 237–253.

MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady I.*, Praha 1972.

NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912.

NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913.

NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.*, Praha 1928.

NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny, I. 4. Rozmach české moci za Přemysla Otakara II.*, Praha 1937.

PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého w Čechách a w Morawě*, sv. I.–X., Praha 1848–1876.

SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VI., Podbrdsko*, Praha 1995.

SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XIV., Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1998.

SEDLÁČEK, August: *Listy ze ztracených archive panských kteréž se v Paprockého Diadochu připomínají, na pravý čas a pravé udání svedené*, in: Královská Česká Společnost Nám, roč. 1890, Praha 1891.

SCHMIDT, Jan Ferdinand: *Historie augustiniánského kláštera na Ostrově*, Památky archeologické IV, 1860.

SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy a Morava, in: Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století*, ed. N. Berendová, Praha 2013, s. 219–261.

SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef: *Přemyslovci: budování českého státu*. ed. P. Sommer, D. Třeštík, J. Žemlička, spolupráce: P. Mašková, R. Novotný, Praha 2009.

SOMMER, Petr: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007.

SOMMER, Petr: *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001.

SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba, 1296–1346*, Praha 1994.

SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.*, Praha 1979.

ŠIMŮNEK, Robert.: *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.

ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935.

ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. král cizinec*, Praha 1939.

ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.

ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 4. Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.

ŠUSTA, Josef: *Vilém z Valdeka*, in: *Úvahy a drobné spisy historické Josefa Šusty k jeho šedesátým narozeninám, díl I*, Praha 1934.

TÁBORSKÝ, Josef: *Kdo byla sv. Dobrotivá? Příspěvek k dějinám kláštera augustiniánů poustevníků v Zaječově*, in: *Podbrdsko: sborník Státního okresního archivu v Příbrami*, ed. J. Šárová, 2005, s. 24–32.

TOMEK, Václav Vladivoj: *Dějepis města Prahy, I.–XII.*, Praha 1855–1901.

TOMEK, Václav Vladivoj: *Základy starého místopisu Pražského*, Oddíl III (Malá Strana), v Praze 1872.

URBAN, Jan: *Linchtenburkové, Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha, 2003.

VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN: *Kronika česká, díl III, Čechy vévodské, r. 1101–1253*, ed. V. Flajšhans, Praha 1929.

VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí koruny české II., 1197–1250*, Praha–Litomyšl 2000.

VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí koruny české III., 1250–1310*, Praha–Litomyšl 2002.

VÁVRA, Ivan: *Řezeňská a Norimberská cesta*, In: *Historická geografie Praha: Komise pro historickou geografii při Ústavu československých a světových dějin ČSAV Sv. 11, (1973)*, s. 31–100.

VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.

VYSTYD, Miloš.: *Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Závěše z Falkenštejna*, in: *Český časopis historický*, 1914, č. 2, s. 165–187.

ZAHRADNÍK, Pavel: *Stavební a historický vývoj kláštera řádu augustiniánů poustevníků ve Svaté Dobrotivé*, in: *Památky středních Čech, Časopis Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze*, roč. 28, 2014, č. 1, s. 27–52.

ZÁRUBA, František: *Valdek – příspěvek k poznání stavebního vývoje hradu*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností*, 2012, č. 4, s. 197–209.

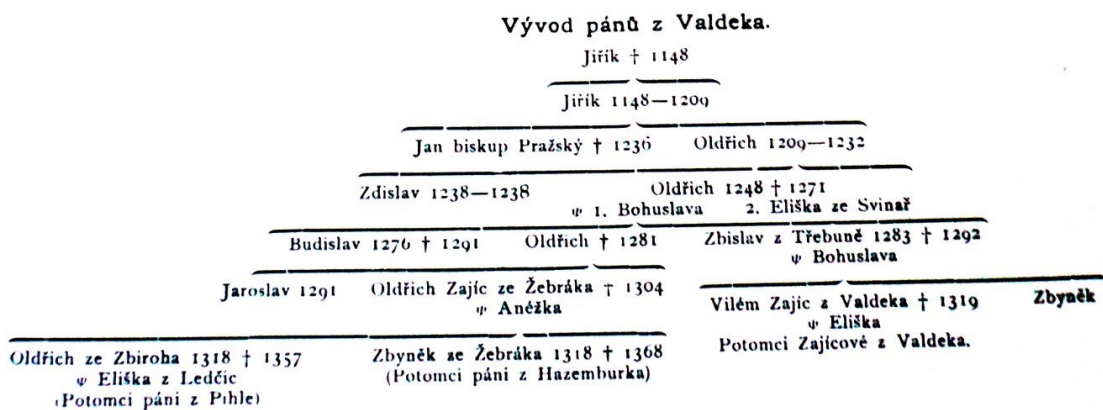
ŽEMLIČKA, Josef: *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011.

Obrazová příloha

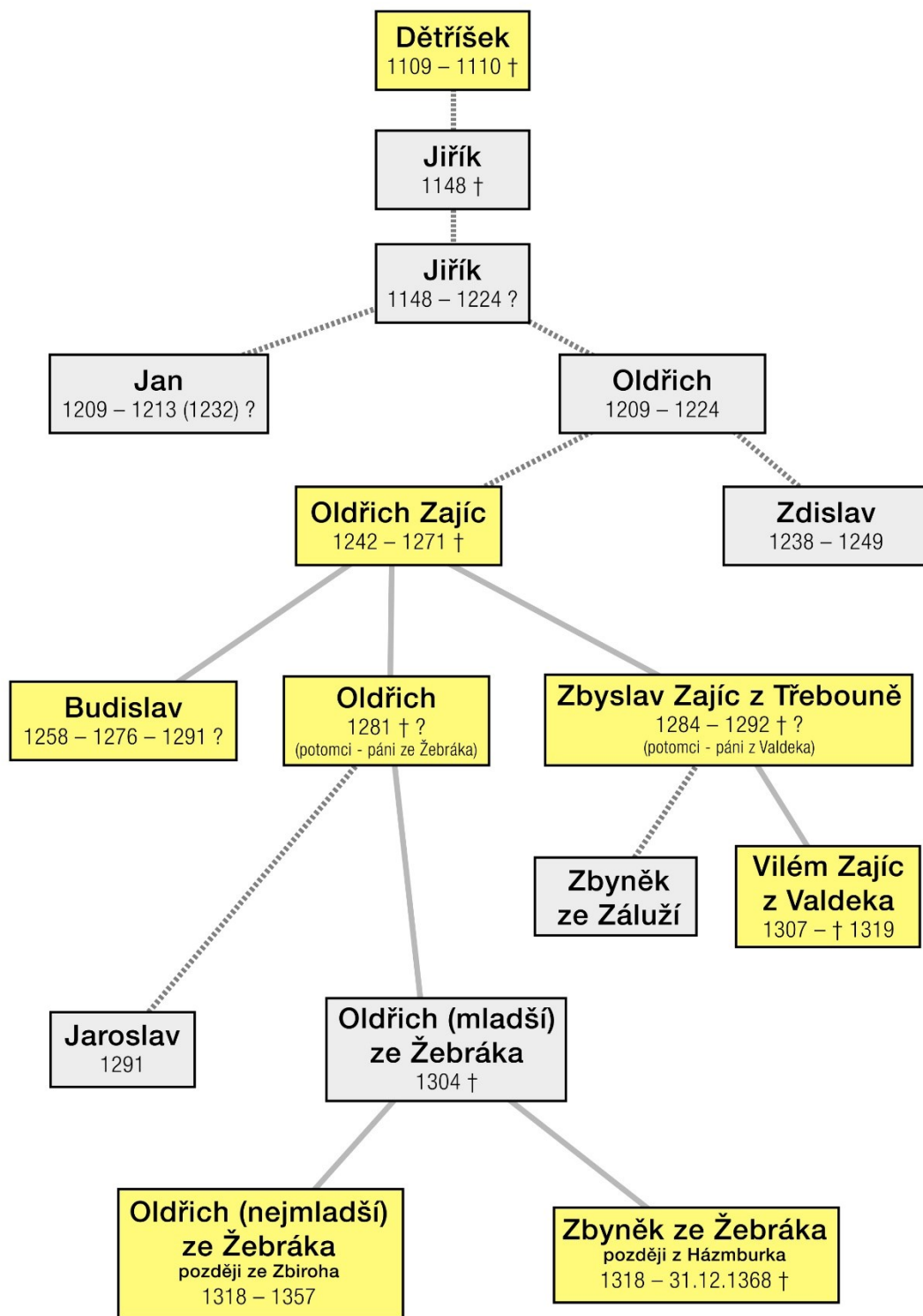
Erb rodu Buziců

in: FAIX, William Stanislav: Poutní místo Svatá Dobrotivá, Praha – Zaječov 1999.

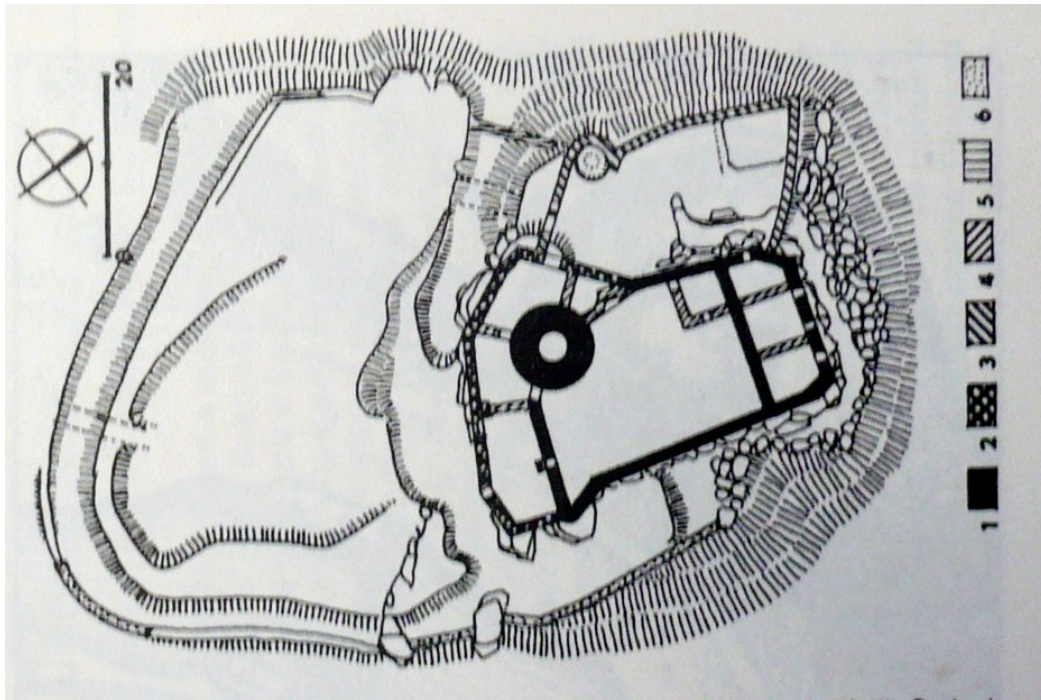
Rodokmen pánů z Valdeka sestavený Augustem Sedláčkem

in: SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého*, díl VI., Podbrdsko, Praha 1995, s. 176.

Rodokmen Pánů z Valdeka a ze Žebráka sestavený na základě detailního zkoumání pramenů

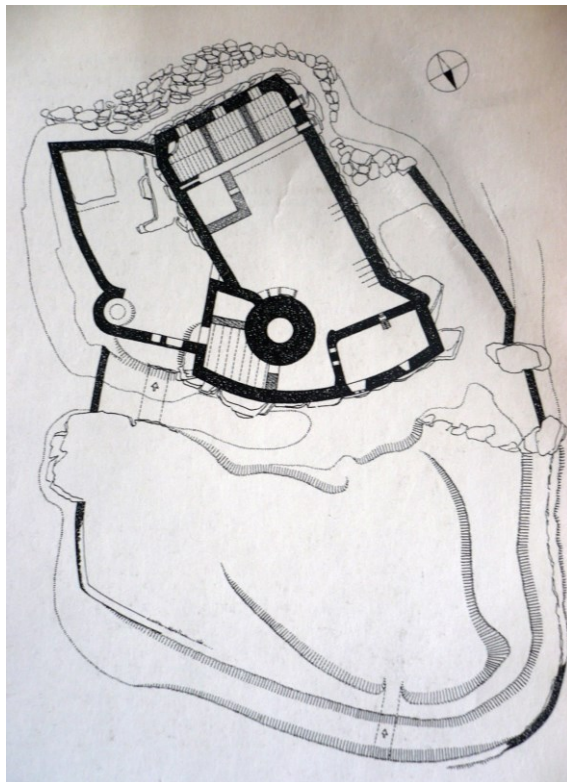
Barevně zvýraznění členové jsou v pramenech jak diplomatické, tak vyprávěcí povahy uváděni častokrát a jejich příslušnost k rodu Buziců je nesporná, u členů nezvýrazněných tomu tak není, nejistota v tomto případě znázorňuje i přerušovaná čára.

Obr. 4: Půdorys hradu Valdek podle J. Muka, upraven T. Durdíkem

1) zdivo ze 13. století 2) zdivo 2. stavební fáze 3) zdivo 3. stavební fáze 4) zdivo 4. stavební fáze 5) blíže nedatované zdivo 6) zdivo na sucho

in: DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 578.

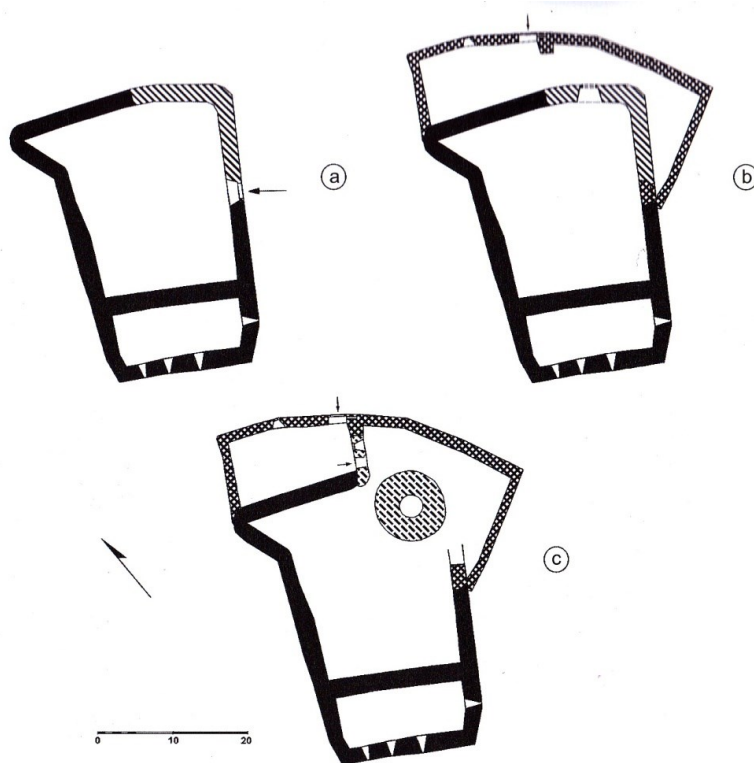
Půdorys hradu Valdeka podle D. Menclové

in: MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady I.*, Praha 1972, s. 145.

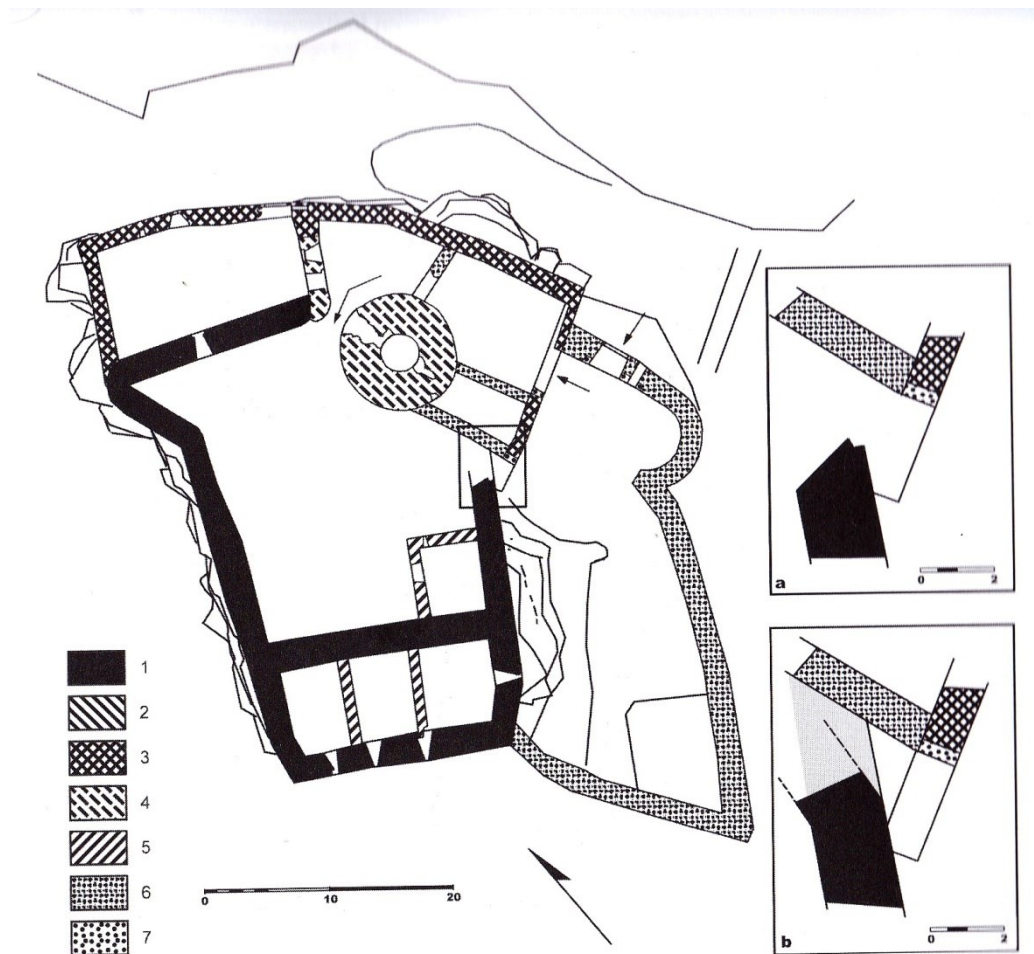
Hmotová rekonstrukce hradu Valdeka podle D. Menclové

in: in: MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady I.*, Praha 1972, s. 145.

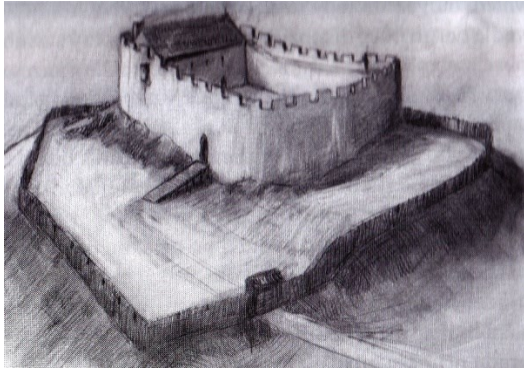
Hrad Valdek, rekonstrukce hradu a – v nejstarší první etapě výstavby hradu krátce po polovině 13. století; b – v druhé etapě hradu – pokročilejší 13. století; c – ve třetí stavební etapě na počátku 14. století. Legenda k vyhodnocení stáří zdiva viz obr. 4

in: ZÁRUBA, František: *Valdek – příspěvek k poznání stavebního vývoje hradu*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností*, 4/2012, s. 204.

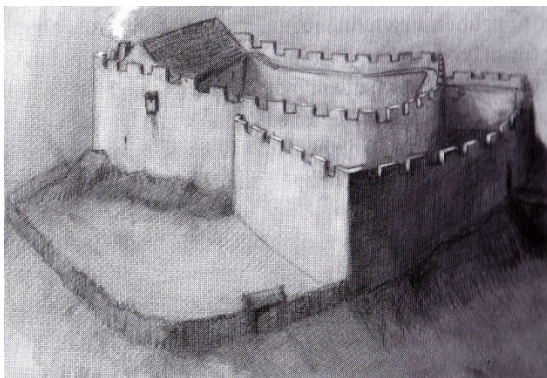
Hrad Valdek. Půdorys hradu s vyhodnocením stáří zdiva – současný stav: 1 – první stavební etapa – 13. století; 2 – hypotetické nejstarší zdivo 13. století; 3 – druhá stavební etapa – 13. století; 4 – třetí stavební etapa – počátek 14. století; 5 – zdivo z druhé poloviny 14. století nebo počátku 15. století; 6 – pozdně gotické zdivo z 15. století; 7 – zdivo 19. a 20. století; detail a – současná nálezová situace nejstarší brány; b – zakreslení téže situace podle J. Muka v roce 1976, šedě je vybarveno stratigraficky nejmladší zdivo

in: ZÁRUBA, František: *Valdek – příspěvek k poznání stavebního vývoje hradu*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností*, 4/2012, s. 206.

Hrad Valdek, perspektivní rekonstrukce hradu v nejstarší etapě výstavby hradu krátce po polovině 13. století

in: Tamtéž, s. 205.

Hrad Valdek, perspektivní rekonstrukce hradu v pokročilejším 13. století

in: Tamtéž, s. 205.

Hrad Valdek, perspektivní rekonstrukce hradu na konci 14. století

in: Tamtéž, s. 205.

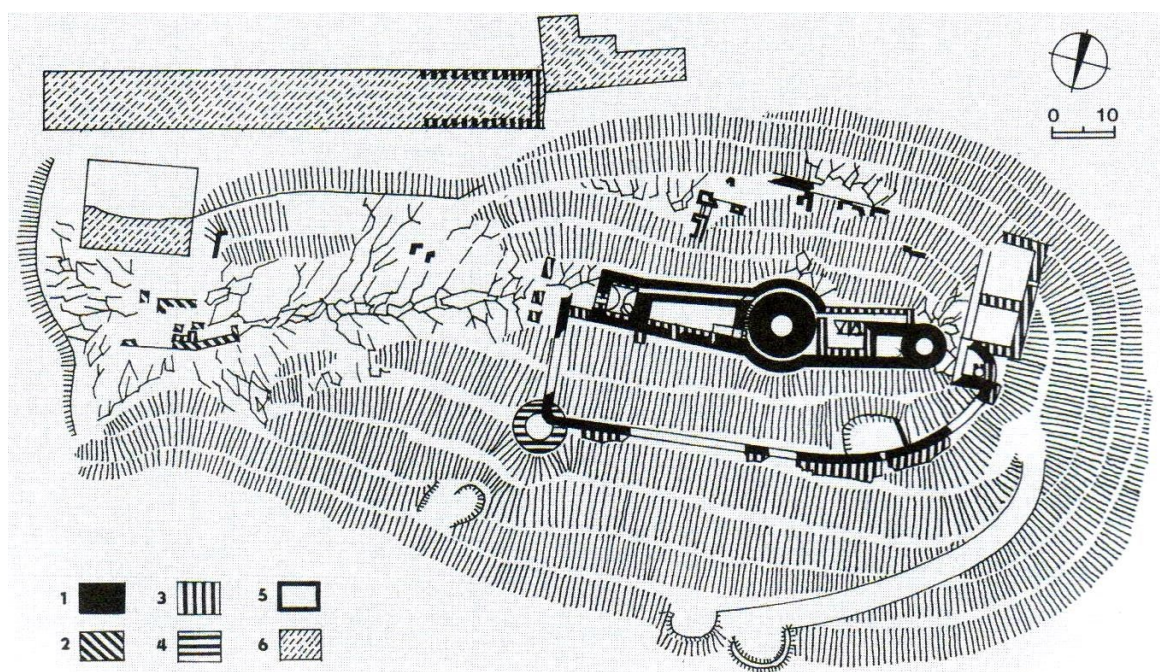
Zřícenina hradu Valdeka – pohled na hlavní bránu (Archiv autorky)

Zřícenina hradu Valdeka – hradní nádvoří, vpravo pozůstatky věže, foceno z vrcholku obvodové zdi hradního paláce (Archiv autorky)

Zřícenina hradu Valdeka – detail Velké věže (Archiv autorky)

Žebrák: Půdorys hradu

1 – zdivo z 2. poloviny 13. století, 2 – zdivo z doby Karla IV., 3 – zdivo z přestavby Václava IV. před koncem 14. století, 4 – zdivo z průběhu 2. poloviny 15. století, 5 – blíže nedatované středověké zdivo, 6 – současná zástavba

in: DURDÍK, Tomáš – BOLINA, Pavel: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 103.

Zřícenina hradu Žebrák (Archiv autorky)

Pohled na hrad Házmburk (Archiv autorky)

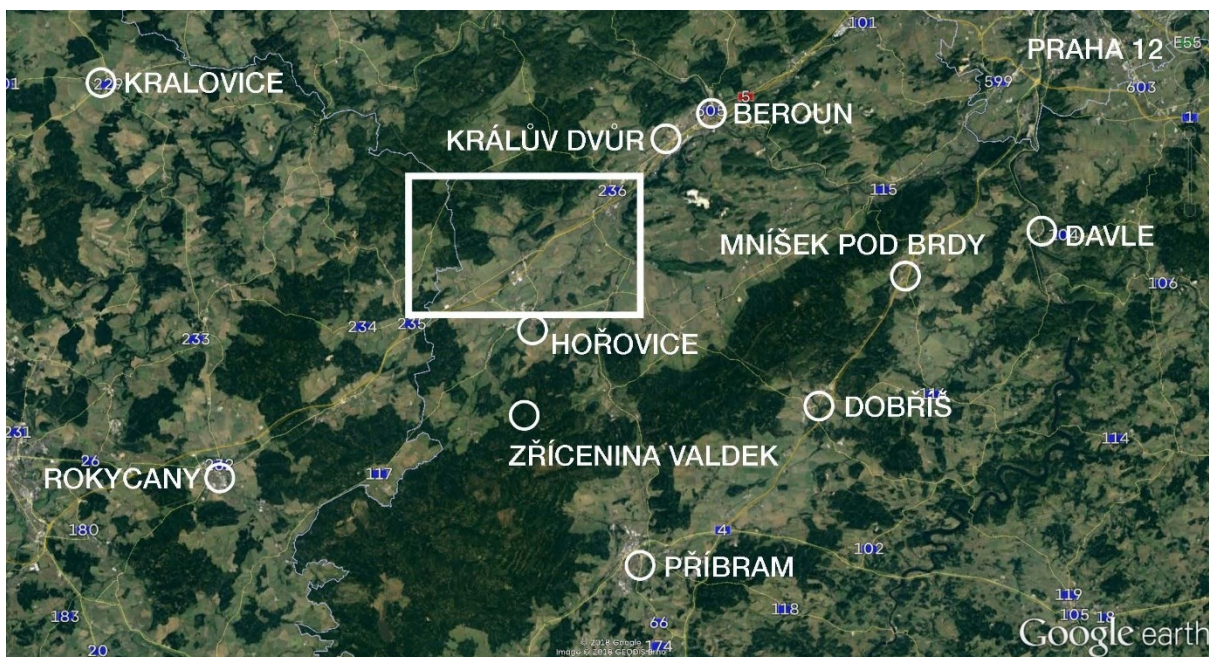
Dolní – Černá věž hradu Házmburk (Archiv autorky)

Horní – Bílá věž hradu Házmburk (Archiv autorky)

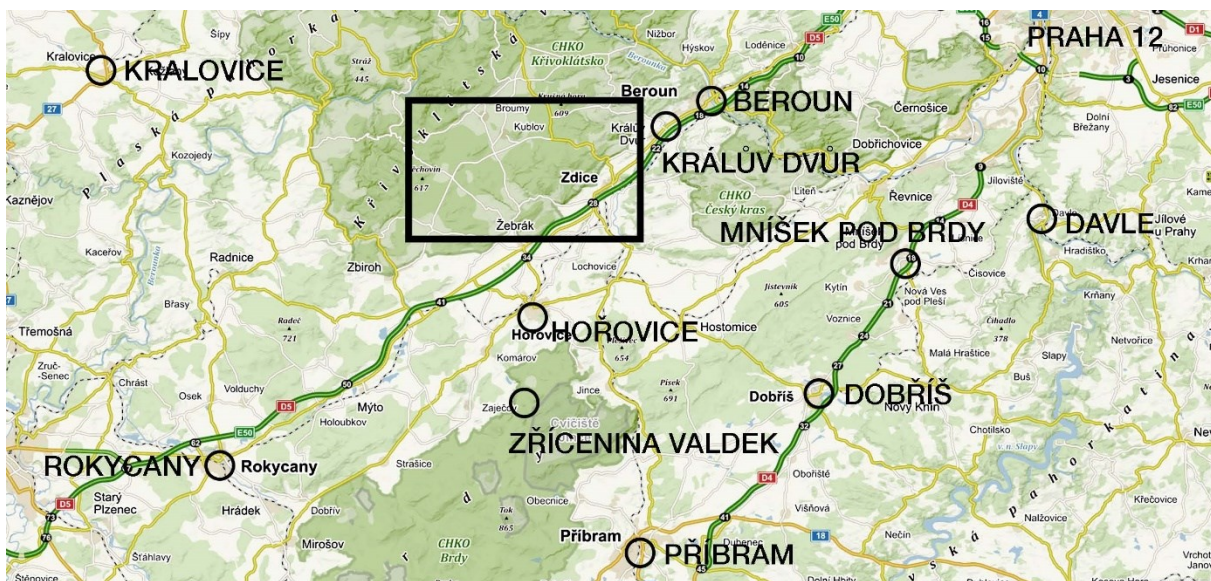
Pohled z horní – Bílé věže na horní Černou věž hradu Házmburk (Archiv autorky)

Mapa žebráckého panství, které Zbyněk Zajíc ze Žebráka směnil s Janem Lucemburským za panství budyňské. Sestaveno podle listiny z 21. ledna 1336. (in: RBM IV, č. 265, s. 106–107.)

Panství, které Zbyněk směňoval zahrnovalo:

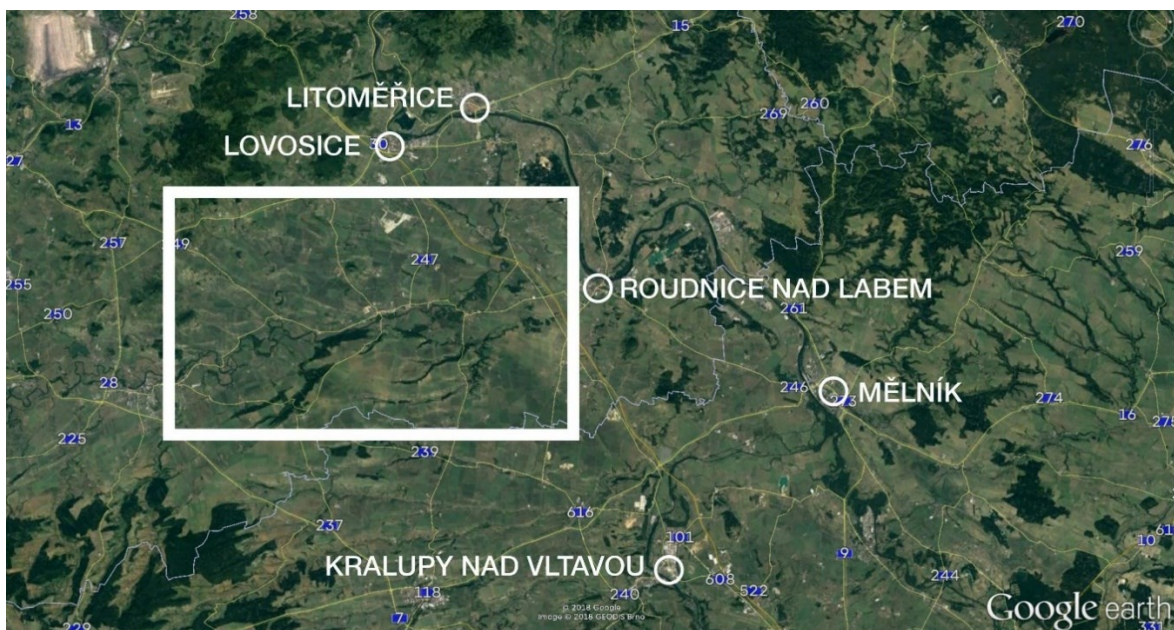
hrad a město Žebrák a vesnice Hředle, Lhotu (dnes zřejmě už zaniklá vesnice – blíže neurčena), Chodouň, Tlustici, Bíleč (dnes zaniklá vesnice), Zábdiší (dnes zaniklá vesnice), Bavoryni, Habarště (dnes zaniklá vesnice), část Praskoles a část Sedlce s příslušenstvím.

Totěž: Mapa žebráckého panství, které Zbyněk Zajíc ze Žebráka směnil s Janem Lucemburským za panství budyňské. Sestaveno podle listiny z 21. ledna 1336. (in: RBM IV, č. 265, s. 106–107.)

Panství, které Zbyněk směňoval zahrnovalo:

hrad a město Žebrák a vesnice Hředle, Lhotu (dnes zřejmě už zaniklá vesnice – blíže neurčena), Chodouň, Tlustici, Bíleč (dnes zaniklá vesnice), Zábdiší (dnes zaniklá vesnice), Bavorsyni, Habarště (dnes zaniklá vesnice), část Praskoles a část Sedlce s příslušenstvím.

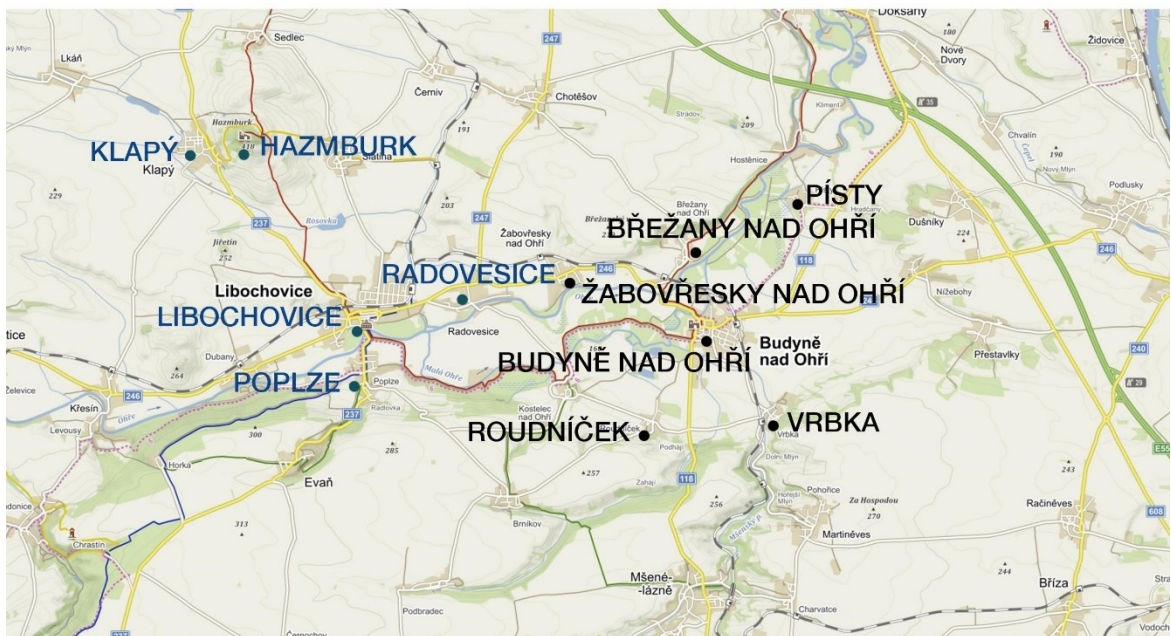
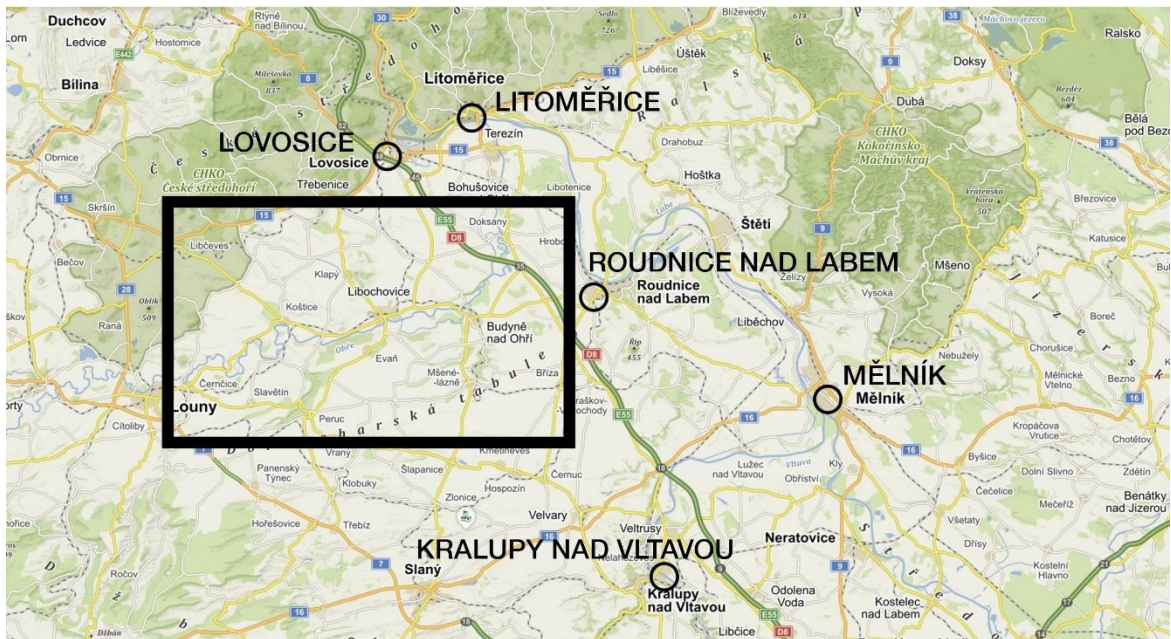
Mapa budyňského panství a panství kolem hradu Házmburka, které Zbyněk Zajíc ze Žebráka získal směnou a odkupem od Jana Lucemburského v roce 1336.

Sestaveno podle listiny z 21. ledna 1336. (in: RBM IV, č. 265, s. 106–107.) a listiny z 26. prosince 1336 (in: RBM IV, č. 246, s. 96–97.)

Panství, které Zbyněk směňoval zahrnovalo:

Bíle vyznačený hrad a město Budyni, vesnici Žabovřesky nad Ohří, Březany nad Ohří, Písty, Vrbku a Roudniček získal Zbyněk výměnou za žebrácké panství s Janem Lucemburským 21. ledna 1336.

Modře vyznačený hrad Házmburk (dříve Klapý), vesnici Klapý, Radovesice, Poplze, Lhotu (zaniklá vesnice – blíže neurčena) a městečko Libochovice koupil Zbyněk od Jana Lucemburského 26. prosince 1336 za 2300 kop pražských grošů.

Totěž: Mapa budyňského panství a panství kolem hradu Házmburka, které Zbyněk Zajíc ze Žebráka získal směnou a odkupem od Jana Lucemburského v roce 1336.

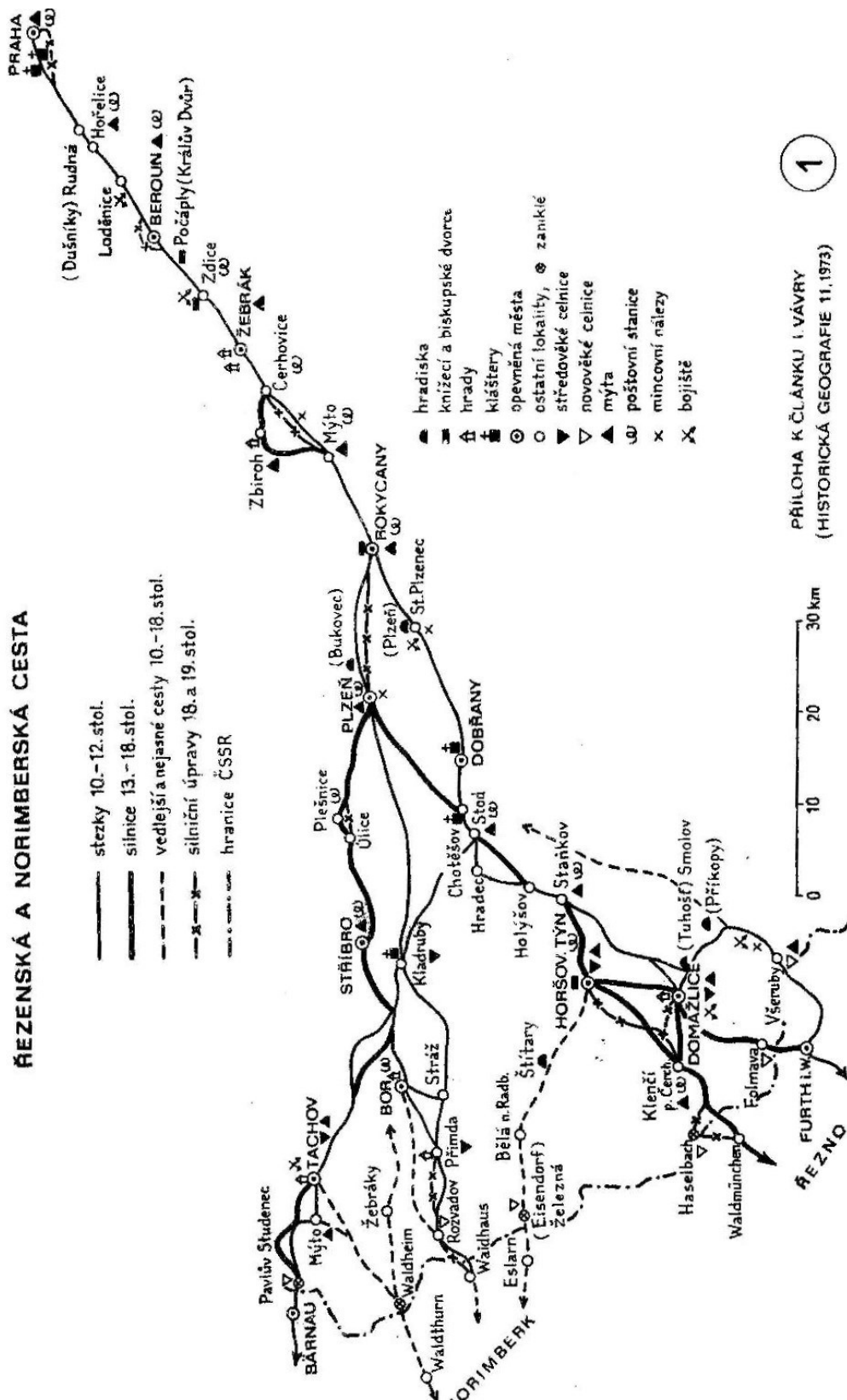
Sestaveno podle listiny z 21. ledna 1336. (in: RBM IV, č. 265, s. 106–107.) a listiny z 26. prosince 1336 (in: RBM IV, č. 246, s. 96–97.)

Panství, které Zbyněk směňoval zahrnovalo:

Bíle vyznačený hrad a město Budyni, vesnici Žabovřesky nad Ohří, Břežany nad Ohří, Píсты, Vršku a Roudníček získal Zbyněk výměnou za žebrácké panství s Janem Lucemburským 21. ledna 1336.

Modře vyznačený hrad Házmburk (dříve Klapý), vesnici Klapý, Radovesice, Poplze, Lhotu (zaniklá vesnice – blíže neurčena) a městečko Libochovice koupil Zbyněk od Jana Lucemburského 26. prosince 1336 za 2300 kop pražských grošů.

ŘEZEŇSKÁ A NORIMBERSKÁ CESTA

PŘÍLOHA K ČLANKU I. VÁVRY
(HISTORICKÁ GEOGRAFIE 11, 1973)

1

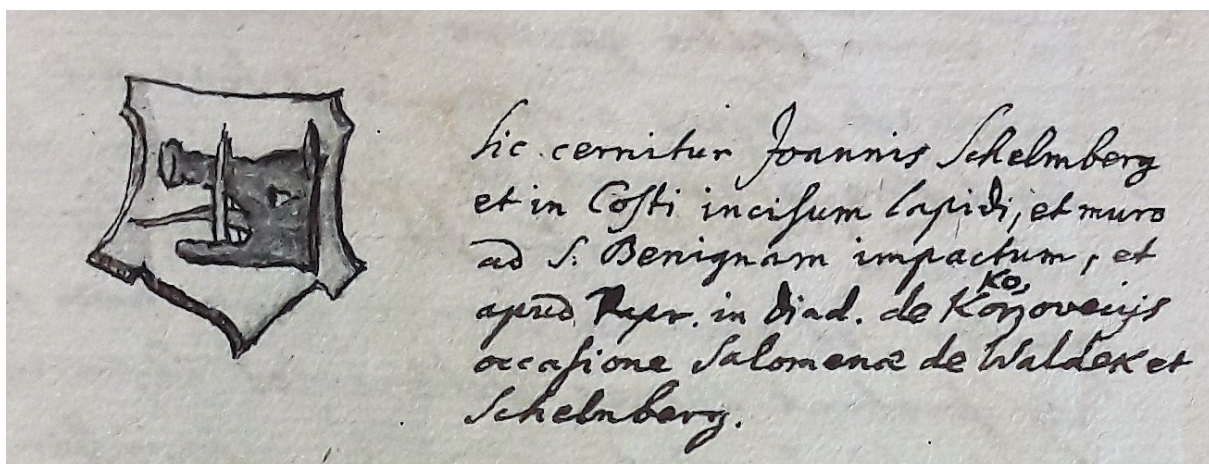
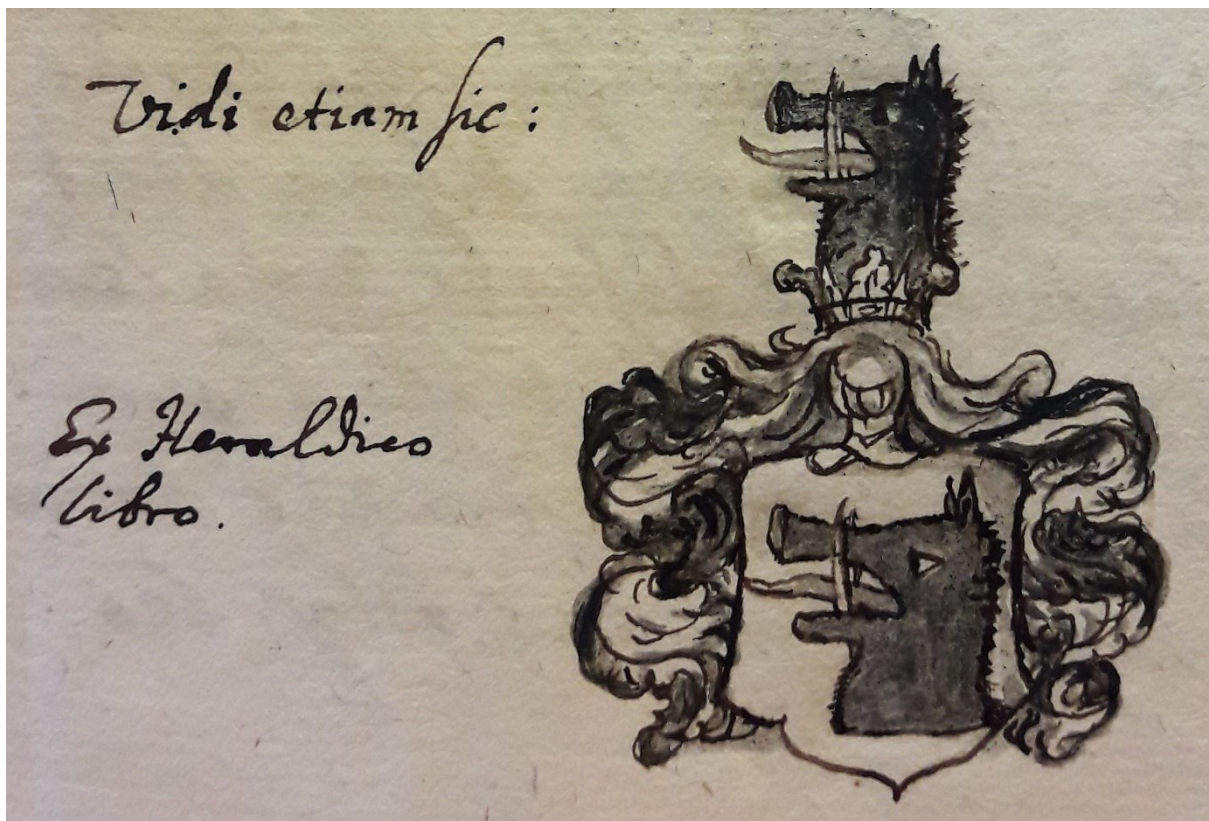
Mapa Norimberské cesty

in: VÁVRA, Ivan: *Řeženská a Norimberská cesta*, in: *Historická geografie Praha: Komise pro historickou geografii při Ústavu československých a světových dějin ČSAV Sv. 11*, (1973), s. 31–100.

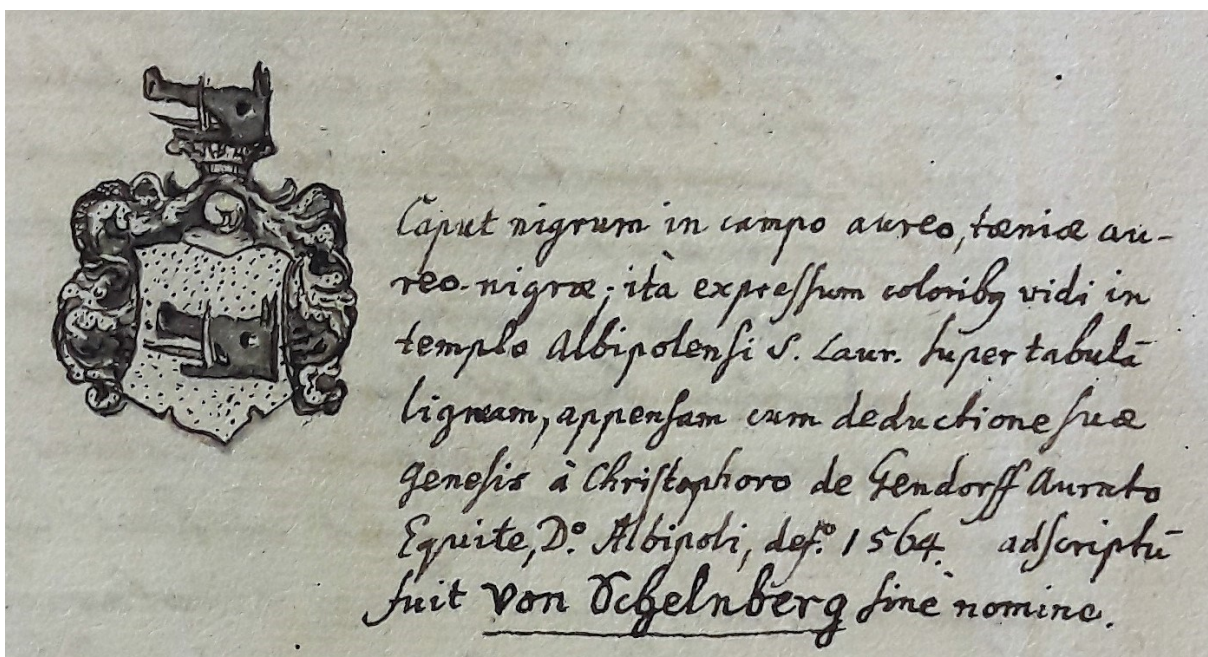
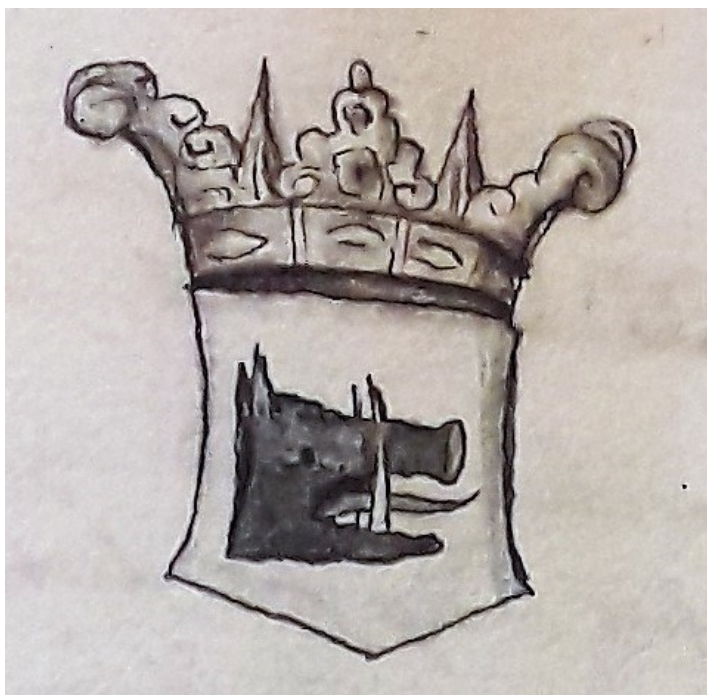
Erby Buziců, tak jak je do kroniky kláštera svatá Dobrotivá namaloval její autor Valentin Weidner.

in: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.

Erby Buziců, tak jak je do kroniky kláštera svatá Dobrotivá namaloval její autor Valentin Weidner.

in: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.

Erby Buziců, tak jak je do kroniky kláštera svatá Dobrotivá namaloval její autor Valentin Weidner.

in: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.

Ex Diadocho Papro,
cij de Hazenburgijs.

Ex libro heral.,
dico.

Leones & demones
aurei, lepores aurei
in ceruleo, capita ni
gra in aureo campo.
expressit in libro Ha
ranleo cum coloribus
et inscriptione mp. "

tena
nigro-
aurea.

Johann Jovius

Regensburg
29. Maij 1648.

Nach Gott und Ehren
stehet mein begehren

J. Hazenburg

Videl. Jaroslav Herr Hazenburg ultimus Fam. Leporec.

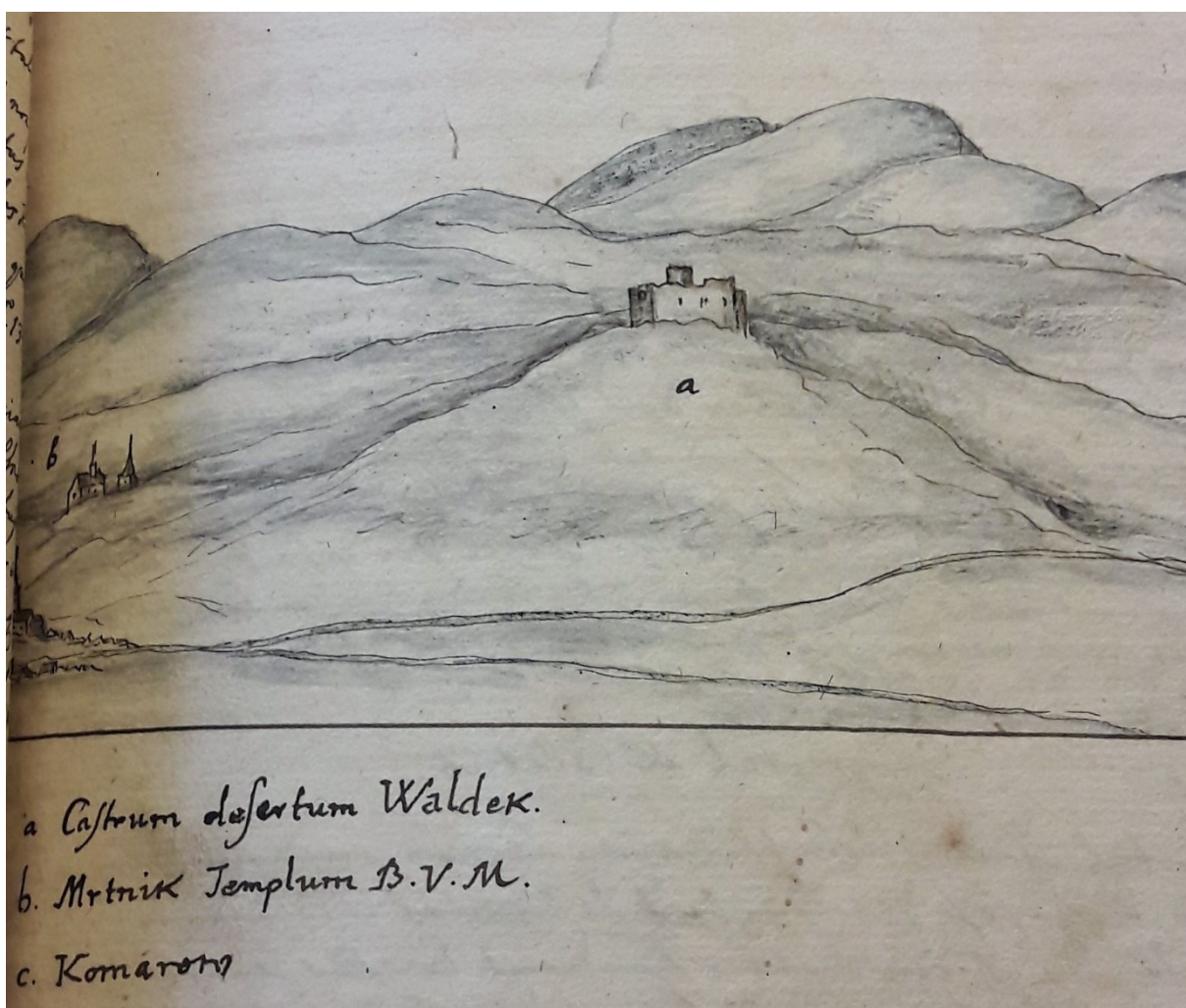
Erby rodu Zajíců z Házmburka, tak jak je do kroniky kláštera svatá Dobrotivá namaloval její autor Valentin Weidner.

in: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.

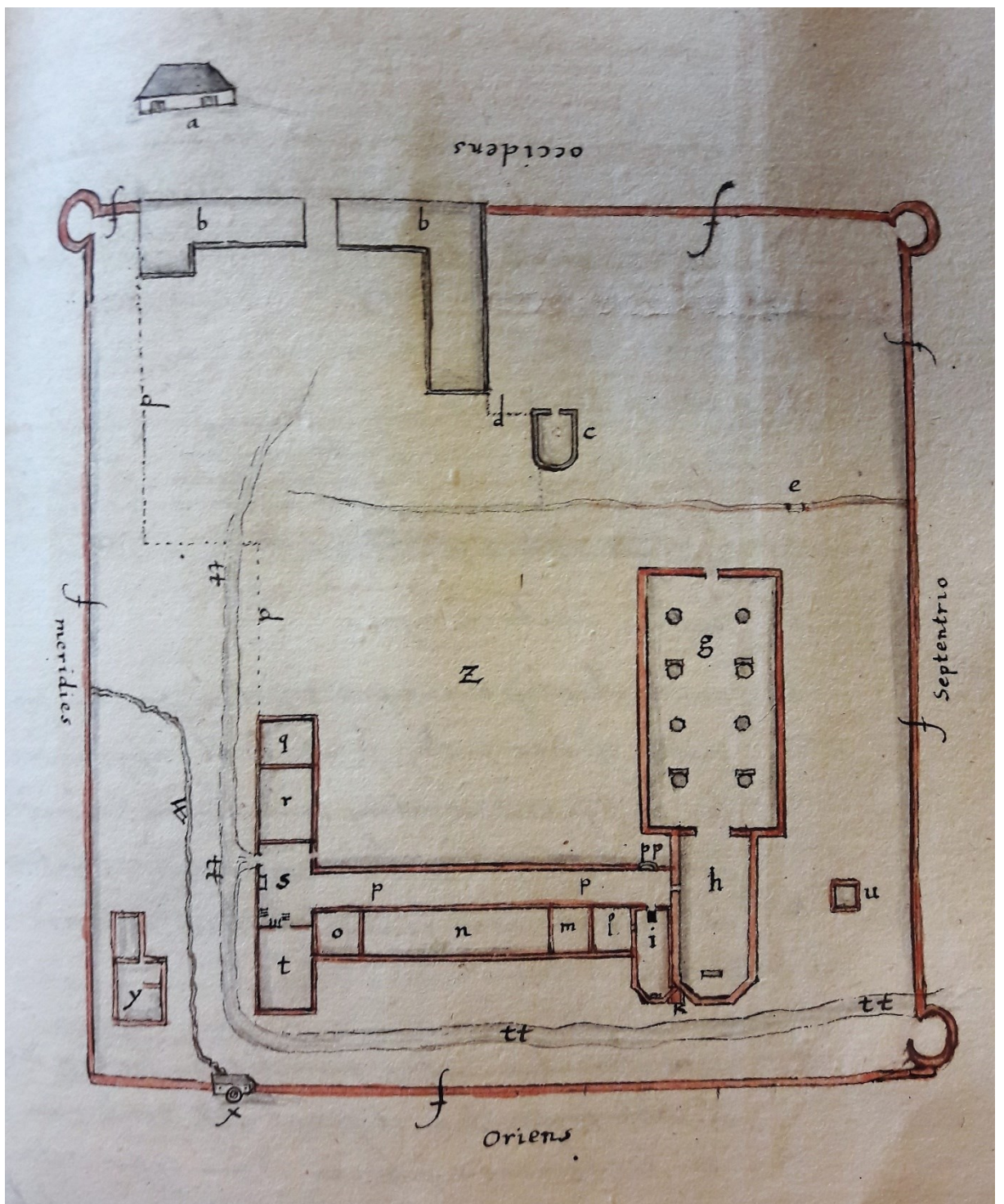
Pohled na okolí hradu Házmburka i s popisy blízkých měst a vesnic, který do kroniky kláštera svatá Dobrotivá namaloval její autor Valentin Weidner.

in: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.

Pohled na okolí hradu Valdeka i s popisy blízkých měst a vesnic, který do kroniky kláštera svatá Dobrotivá namaloval její autor Valentin Weidner.

in: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.

Plán budov kláštera svatá dobrotivá, tak jak je do kroniky zakrestil její autor Valentin Weidner, který zde působil.

in: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.

Klášterní budovy, tak jak je do kroniky kláštera svatá Dobrotivá namaloval její autor Valentin Weidner.

in: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.

Klášterní budovy, tak jak je do kroniky kláštera svatá Dobrotivá namaloval její autor Valentin Weidner.

in: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.

Náhrobek člena rodu pánů z Házmburka z kláštera svatá dobrotivá, který Valentin Weidner překreslil do klášterní kroniky.

in: Národní archiv, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha, kniha 3.